PDF Compressor Pro

هر علم زما له علمه

...وم زما له نومه دی،

Ketabton.com

زما له زوره دی، هر

...ا له آوازه دی، هر

...ا له رنگه دی، هره

PDF Compressor Pro

په حالنامه کې

د بايزيد روښان

عرفاني او فلسفي

څېړه

PROPERTY OF ACKU
16112

څېړونکی:

محمد اکبر کرگر

PDF Compressor Pro

بسم الله الرحمن الرحیم

د کتاب ځانګړنې:

د کتاب نوم	::	**په حالنامه کې د بایزید روښان عرفاني او فلسفي څېره**
څېړونکی	::	محمد اکبر کرګر
لارښود استاد	::	کاندید اکاډمیسین محمد صدیق روهي
لومړی چاپ	::	۱۳۴۹ هـ ل، کابل
خپرندوی	::	د افغانستان د علومو اکاډمی
دویم چاپ	::	۱۳۸۵ل/۲۰۰۶م
خپرندوی	::	د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ـ جرمني
چاپ شمېر	::	۱۰۰۰ ټوکه
چاپ زیار	::	استاد محمد آصف صمیم
د خپرونو لړ	::	(۸۵)
کمپوز	::	ذبیح شفق

چاپ او کمپیوټر ځی

د دانش خپرندویې ټولنې تخنیکي څانګه ـ پېښور

Tel:+92-91-2564513/Email:danish2k2000@yahoo.com

PDF Compressor Pro

فهرست

مخکڼه	سرلیك

- د سریزې پرځای: د پیر روښان په اړه نوې څېړنه .... الف
- تقریظ: د روښان په باب یوه نوې څېړنه .... د
- تقریظ: د افغانستان د علومو اکاډمۍ محترم ریاست ته .... ط
- د مسالې طرح ۱
- پس منظر ۳

لومړی څپرکی

د بایزید روښان د ژوند چاپېریال، زوکړه او زده کړه

- بایزید روښان د وخت ټولنې فرهنګي حالاتو ته یوه کتنه ۲۵
- ټولیز حالات ۲۶
- فرهنګي حالات ۳۰
- فکري او رواني حالات ۳۳
- د بایزید روښان لنډه پېژندنه ۳۸
- زوکړه
- د بایزید روښان د ژوند پړاونه ۴۲

دویم څپرکی

بایزید روښان د خپلو فسفي او عرفاني افکارو په...

- الف: د حالنامې پېژندنه ۴۸
- ب: په حالنامه کې د بایزید روښان د عقایدو عام جاج ۵۴
- ج: د دبستان مذاهب په رڼا کې د بایزید روښان عقایدو ۶۵
- د: د بایزید روښان د شخصیت رواني او انفسي اړخ ۷۰

- د: بایزید روښان د یو عرفاني او فلسفي شخصیت ۸۳
- بایزید روښان، د شخصي تجربې لاره او مقامات........ ۹۷
- د لویدیزې فلسفې او شرقي تصوف په رڼا کې د بایزید ۱۰۶

دریم څپرکی

- له اسماعیلیه عقایدو سره د بایزید روښان د عقایدو ۱۲۵
- اخوند درویزه او د بایزید اسماعیلیه یا "باطنیه" افکار......... ۱۲۸

څلورم څپرکی

- بایزید روښان او د تناسخ او حلول مفکورې........ ۱۵۹
- الف: تناسخ ۱۶۰
- ب: حلول........ ۱۷۰

پنځم څپرکی

- د پښتنو پر ژوند او فرهنګ د روښانیانو اغېزې ۱۷۵
- الف: په اسلامي تصوفي فرهنګ کې د روښانیانو ۱۷۶
- ب: روښانیان او پښتو صوفیانه ادب........ ۱۸۳
- ارزاني روښاني........ ۱۸۷
- دولت لواڼی........ ۱۸۸
- مېرزا خان انصاري ۱۹۰
- واصل روښاني........ ۱۹۱
- میر خان روښاني........ ۱۹۲
- قادر داد روښاني........ ۱۹۳
- اورکزی روښاني........ ۱۹۴
- علي محمد مخلص........ ۱۹۵
- ج: په روښاني ادبیاتو کې تصوفي مضمون........ ۱۹۷
- انسان ۱۹۹
- توحید ۲۰۰
- د: د روښان د فرهنګي هڅو په لړ کې سماع، نڅا او موسیقي .. ۲۱۲

PDF Compressor Pro

- روښانیت او د ښځو مقام ۲۲۷
- بي بي شمسو روښانی ۲۳۲
- الایي روښانی ۲۳۳
- د روښاني غورځنګ له منځه تلل ۲۳۶
- نتیجه ۲۳۸
- ماخذونه او مراجع ۲۴۲

له کتاب سره ضمیمه

- د بایزید روښان محاکمه او خپله عالمانه دفاع ۲۴۶
- د روښان محاکمه ۲۵۳
- مجتهد څه ته وايي؟ ۲۶۲
- د عقیدې له مخې ۲۶۸
- له ټولنیز پلوه ۲۷۰
- ماخذونه ۲۷۲

د سریزې پر ځای:

د پیر روښان په اړه نوې څېړنه

د ښاغلي لیکوال محمد اکبر کرگر دغه څېړنه د پښتني ټولنې، د پښتنو د مبارزو او تاریخي هلوځلو، د افغانانو د فکري هڅو د یون د تسلسل یوه ډېره په زړه پورې او نوې برخه ده. په دغه اثر کې د حالنامې د لیکنو په رڼا کې پر "پیر روښان"، د هغه په فلسفي او عرفاني فکر او په عمومي توگه په روښاني غورځنگ کې د فکري ټولنې په هکله ژورې څېړنې ترسره شوې دي.

دغه کتاب په گران افغانستان کې د بدمرغه جگړو او د اورونو د لمبو په دوران کې لیکل شوی او په هماغه وخت

کې په کابل کې چاپ شوی هم و. د تنظیمي جګړو په بدمرغه لمبو کې دغه کتاب هم څه په مطبعه او څه په کتاب پلورنځیو کې وسوځېد او د مینه والو لاسو ته ونه رسېدای شو.

"په حالنامه کې د بایزید روښان عرفاني او فلسفي څېړه" نومي کتاب د هېواد د نامتو پوه او د روښاني غورځنګ د څېړونکي ارواښاد استاد محمد صدیق روهي تر نظر لاندې لیکل شوی او د هغوی تقریظ نور هم ارزښتمن کړی دی.

د کتاب په نوي چاپ کې یوازې یو څېرکی په پای کې ورزیات شوی دی او هغه هم د بایزید روښان د محاکمې په اړه یوه مهمه څېړنه ده، چې ددې کتاب ارزښت لا زیاتوي. دغه څېړنه ښاغلي کرګر ددې کتاب له چاپ ډېر وروسته په دې وروستیو وختونو کې کړې ده.

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ځان نېکمرغه ګڼي، چې دغه مهم اثر د هماغې دورې د یوه بل تاریخي شخصیت ایمل خان د تاریخي کارنامو د یادونې او ستاینې د هغې غونډې په ویاړ چاپوي او خپروي، چې د خیبر د تاریخي برې د ۳۳۵ کالیزې په ویاړ یې جوړوي او په جرمني او ننګرهار کې یې په ګډه نمانځي. د بایزید روښان له تاریخي کارنامو راوروسته ایمل خان او دریا خان او خوشال خان هغه تاریخي شخصیتونه دي، چې د هند د مغولي واکمنۍ د استبداد پر ضد یې د افغاني مبارزې بهیر پسې راغځولی او ژوندی

ساتلی دی او ځکه یې د یو تاریخي تسلسل ادامه ګڼلای شو.

ددې اثر په لیکلو کې د ښاغلي کرګر هڅې ستایو او له دې امله هم مننه ترې کوو، چې د کتاب د دویم چاپ لګښت ته یې هم اوږه ورکړې ده.

مننه
د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه
۲۰۰۶ د اپریل ۲۲
جرمني، د کولن ښار

تقریظ

د روښان په باب یوه نوې څیړنه

د روښانیانو په باب، چې کومې څیړنې شوي دي، اکثر یې د یوې تاکلې ایډیالوجیکې موضوع ګیرۍ په اساس لیکل شوي دي. ځینو د اخوند درویزه په پیروۍ بایزید روښان ته د یوه مبتدع پیر په نظر کتلي دي او دده تعلیمات یې د اسلام له اصولو نه انحراف ګڼلی دی. ځینو روښان د یوه ملي آزادۍ بخښونکي غورځنګ سالار بللی دی او دده افکار یې د یوه جلا تصوفي مکتب په توګه د اسلامي عرفان له اساساتو سره پرتله کړي او له هغو څخه یې دفاع کړې ده. ددغو پوهانو په عقیده، اخوند درویزه د هند د ګورګاني دولت په لمسون پر بایزید روښان باندې د الحاد تاپه وهلې ده او زیار یې ایستلی دی، چې په دې وسیله د روښانیانو نهضت کمزوری کړي او له سیاسي صحنې څخه یې لرې کړي.

ځینو پوهانو ویلي دي، چې روښان د عرفاني نهضت تر

پردې لاندې د بزګرانو د پاڅون لاربښوونه کوله. دوی روښاني غورځنګ په اصل او ماهیت کې د بزګرانو قیام بللی دی.

ددغو نظریو د صحت او سقم د پوره څرګندولو لپاره لا زیاتې څېړنې ته اړتیا لیدله کېږي او هر څوک چې په دغسې څېړنه لاس پورې کوي، باید له مخکې موضع ګیرۍ پرته د اصلي منابعو په استناد او د عینیت پالنې (Objectivity) له روحیې سره سم حقایق وپلټي.

له بښه مرغه په دغه اثر (په حالنامه کې د بایزید روښان عرفاني او فلسفي څېره) کې تر زیاتې اندازې پورې عینیت خوښونې ته پاملرنه شوې ده. محترم اکبر کرګر (ددغه اثر مؤلف) تیوري پر واقعیتونو نه تحمیلوي، بلکې د عملي میتود له نومونو سره سم واقعیتونه راغونډوي او زیار باسي، چې د تیوري په قالب کې یې واچوي. دده اوسنۍ څېړنه د یوې سمې تیورۍ د رامنځ ته کېدلو لپاره لاره هواروي.

بایزید روښان که یوازې د یوه عرفاني یا فلسفي مکتب مؤسس په توګه کار کړی وای او تورې ته یې لاس نه وای اچولی، کېدای شوه چې بې له ویرې او اضطراب څخه یې خپله نظریه په سیستماتیک ډول بیان کړې وای. اما د تورې په استعمالولو سره ده خپل دښمنان راوېښ کړل او غالب احتمال دا دی، چې ده به له کتمان او کموفلاژ څخه هم کار اخیستی وي. د اخوند درویزه په شاوخوا کې ډېر زیات

عرفاني او له عرفان نه هاخوا فکري مکتبونه موجود وو. په همدې وخت کې جلال الدین اکبر مغولي پاچا هم د (دین الهي) د خپرولو لپاره کار کاوه، خو کومه ضربه چې په بایزید روښان وارده شوې ده، پر نورو مبتدع پیرانو او د فکري مکتبونو مؤسسانو هغسې سخته ضربه نه ده لیدلې. ددې علت دا دی، چې روښاني نهضت یو مجرد فکري جریان نه و، بلکې یو عالي ټولنیز-سیاسي غورځنګ و. دا چې د روښانیانو د تیورۍ او عمل ترمېنځ دیوال موجود و او که نه، دا هم جلا بحث غواړي. ښایي داسې تصور رامېنځ ته شي، چې د تورې په زور د مینې او محبت رواجول هماغسې مثال لري لکه نن چې ځینې هېوادونه د قوې د استعمال له لارې دیموکراسي صادروي. آیا دا هغه ماکیاولي فلسفه نه ده، چې وایي "هدف وسیله توجیه کوي".

(the end Juststiles the means)

آیا روښاني مکتب یو سیستماتیک او منسجم مکتب دی؟ دا هم یو په زړه پورې بحث دی. ددې رسالې لیکوال کله کله لوستونکي ته داسې انطباع ورکوي، چې بایزید له مختلفو عرفاني او فلسفي مکتبونو نه ځینې مفکورې اقتباس کړې دي او یا لږ تر لږه فکر کېږي، چې اقتباس کړې به یې وي. که موږ غواړو چې دغو پوښتنو ته ځوابونه پیدا کړو، نو د څېړونکي په مخکې ښایسته زیاتې پوښتنې پرتې دي، چې باید د حل لارې یې ولټوي.

د محترم کرګر د څېړنې يو عمده صفت دا دی، چې پر مشخصه موضوع باندې مشخص نظر څرګندوي. اما دده د څېړنې تر ټولو عمده صفت دا دی، چې نوي مسايل يې څېړلي دي او داسې تياره ګوټونه يې روښانه کړي دي، چې د نورو ليکوالو په څېړنو کې نه موندل کېږي، لکه د درېيم او څلورم څپرکي موضوعګانې، چې ابتکاري بڼه لري.

محترم مولف په خپلو نظرياتو کې له علمي احتياطه کار اخيستی دی او هغه خبرې، چې بايد د (احتمال) په لفظ افاده شي، هغه يې د احتمال په لفظ افاده کړي دي. دا هم دده د څېړنې يوه مهمه ځانګړتيا ده، چې احتمال يې له يقين بېل کړی دی.

سربېره پردې محترم مؤلف له يوې بلې ساري ناروغتيا څخه هم ځان ساتلی دی، چې هغه د "معاصر کولو" ناروغتيا ده. ډېر څېړونکي شته، چې له روښان نه د شلمې پېړۍ ليډر جوړوي. حتی يو ښاغلی ليکوال، بايزيد روښان د نشنلېزم مؤسس (!) هم ګڼلی دی. د محترم کرګر په ليکنه کې روښان د خپل وخت او چاپېريال مولود ګڼل شوی دی. که لومړی څپرکی لږ څه اوږد ښکاري، دليل يې دا دی چې هغه بايد د روښان د عصر ځانګړنې ښودلې وای او ځوانو څېړونکيو ته يې څرګنده کړې وای، چې پر روښان باندې بايد نننی افکار او ارزښتونه تحميل نه کړو، بلکې دده د خپل وخت په هينداره کې يې وګورو.

په پای کې باید دا یادونه هم وکړم، چې د بایزید روښان په باره کې آزاده او بیطرفانه څېړنه عملي جرات هم غواړي. ځینې متشرع علما، چې په عین وخت کې له خپل تاریخ او فرهنګ سره مینه لري، په دې نه خوشحالېږي، چې بایزید روښان ته مبتدع وویل شي. ځینې نور، چې د اخوند درویزه مینه وال دي او هغه د اخوند درویزه بابارح په القابو ستایي، د روښان په دفاع نه خوشحالېږي.

لیکن راځئ، چې په پوهنه او حکمت کې د یوناني فیلسوف (اپلاتون) دغه خبره تکرار کړو، چې وایي: "په حقیقت پسې ګرځئ او له دې مه وېرېږئ، چې کوم خطر ناک ځای ته به ورسېږئ".

په درناوی

کاندید اکاډمیسین محمد صدیق روهي

د ا، ج، د د علومو اکاډمۍ سرمحقق غړی

تقریظ

د افغانستان د علومو اکاډمۍ محترم ریاست ته!

ستاسې د لیکنې له مخې مې د ښاغلي محمد اکبر کرګر لیکلی کتاب (په حالنامه کې د بایزید روښان عرفاني او فلسفي څېړه) وکوت او ددې کتاب په باب وایم، چې:

څه دپاسه پنځوس کاله کېږي، چې زموږ د هېواد په فرهنګي حلقو او مطبوعاتو کې د بایزید روښان، روښانیانو او روښاني ادبیاتو په باب لیکنې او څېړنې شوي او نشر شوي دي.

دا لیکنې په خپل وخت کې ارزښتمنې وې او زموږ د مشرانو فرهنګیانو لکه: ارواښاد لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبي، محمد امین خوګیاني، قیام الدین خادم، عبدالروف بېنوا، پوهاند رښتین، پوهاند رشاد، کاندید اکاډمیسین محمد صدیق روهي او نورو هڅې په دې لاره کې د یادونې وړ دي.

ددغو ښاغلیو او نورو محترمو پوهانو د کارونو د

ستاينې او منني ترځنګه، که یې موږ آثار په دقیق ډول د نویو منابعو د رابرسېره کېدو پر بنا تر کره کتنې لاندې ونیسو، نو له ځینو څو لیکنو پرته چې تحلیلونه او څېړنې یې اوس هم د ارزښت لرونکي دي، نورې پاتې لیکنې اوس ډېرې په درد نه خوري او بیا کتنې ته اړه لري. ددغو پخوانیو کارونو د بیا کتنې ضرورت، ځکه محسوس دی چې زموږ د مخنیو فرهنګیانو د ډېرو لږو، یا دو هم لاس منابعو پر اساس خپلې لیکنې او څېړنې بشپړې کړې وې.

که موږ په خپل هېواد، پښتونخوا، بلوچستان، هندوستان یا د ختیځپوهانو په حلقو کې روښاني څېړنې ګردې له نظره تېرې کړو، نو راښکاره به شي، چې موږ اړ یو چې په دې برخه کې لا نور کارونه هم وکړو او دا ځکه چې په دغو هېوادونو او سیمو کې چې د روښانیانو په باب کوم کارونه ترسره شوي دي، هورې ښاغلیو محققینو په ټولو موجودو منابعو لاس برې او احتوا نه درلوده او هره څېړنه په خپله خپله برخه کې څه کمبوتات لري او پر دې ټولو سربېره ددغه نهضت ټولې خواوې او بېلابېل اړخونه لا پوره نه دي څېړل شوي او د روښاني غورځنګ او روښانیانو ډېر نور فرهنګي غورځنګونه لا د څېړنو او نورو څېړنو او نویو پلټنو انتظار باسي.

په همدې اساس د ښاغلي کرګر د کتاب لیکل موجه کار بلل کېږي او د یوه علمي ضرورت پر بنیاد کښل شوی اثر په

توگه زه ددې اثر ارزښتونه په لاندې ډول ښیم:

۱ـ ښاغلي مولف زیار ایستلی، چې خپل اثر زیاتره د روښان پېژندنې د نویو منابعو پر اساس بشپړ کړي. له دغو منابعو څخه یوه عمده او اساسي منبع د بایزید روښان حالنامه ده، چې د زیاترو روښان پېژندونکیو لاس بري لا پرې نشته او ژمونږ محقق د همدغه اثر پر اساس خپلې څېړنې بنا کړي دي او د روښان پېژندنې د نورو لومړي لاس منابعو پر بنا یې د خپل اثر ماڼۍ جوړه کړې ده، نو ځکه زه وایم چې دا اثر د باوري او نویو منابعو پر بنا لیکل شوی دی.

۲ـ مولف زیار ایستلی دی، چې ځان د شرح حالونو په بیانولو کې ورک نه کړي او هم یې د تاریخ مسایلو تفسیر او تشریح ته زیاته توجه نه ده کړې. ده دغو دوو مسالو ته د ضمني پاملرنې ترڅنګه ددې څېړنې اساسي شمزی د روښان او روښاني غورځنګ د فکري اړخونو څېړنه او تحلیل جوړوي، چې زه دا کار ددې اثر نویوالی بولم.

۳ـ په دې اثر کې د ځینو داسې مسایلو څېړنې ته توجه شوې ده، چې پخوا یا ګردسره نه دي څېړل شوي او که دي هم له تشو یادونو پرته بل ارزښت نه شي لرلای. روښاني نهضت او موسیقي او سماع، همدارنګه له بنځو سره د روښاني نهضت د برخورد مساله او د ځینو نورو مسایلو تحلیل ددې کتاب داسې بحثونه دي، چې په اساسي ډول په

دې کتاب کې تر څېړنې لاندې نيول شوي دي او ددغه کتاب له مهمو او ښو بحثونو څخه حسابېږي.

۴_ له اسماعيلي افکارو سره د روښاني فکري جريان مقايسې څېړنه او په روښاني غورځنګ د اسماعيلي افکارو اغېزې ددې کتاب يو بل نوی بحث دی، چې د روښانيانو د فکري جريان په تحليل او څېړنه کې بې پدله نه دی او د بحث ور يوه موضوع ده، چې ددغه اثر ښاغلي مولف ورته خاصه پاملرنه کړې ده، نو کېدای شي چې په آينده کې نور بحثونه پرې وشي.

۵_ د پښتو پر فرهنګ د روښانيانو اغېزې ددغه اثر يو بل ګټور بحث دی، چې موږ کولای شو د اثر د ښو بحثونو په لړ کې حساب پرې وکړو.

۶_ د څېړنې د روشونو په لحاظ هم ددې اثر د تحقيق او تحليل اړخونه د منني وړ دي او موږ کولای شو، چې د يو ښه تحقيق په توګه يې ومنو.

په پای کې زه ددغه اثر تحقيق او تحليل مثبت ارزيابي کوم او د روښاني غورځنګ د پېژندنې په لړ کې يې يو ګټور اثر بولم او پېشنهاد کوم، چې دغه اثر چاپ شي او فايده يې عامه شي.

په درناوی

معاون سرمحقق زلمی هېوادمل

د ژبو او ادبياتو د مرکز علمي غړی

او خدای روښنايي ولیده، چې نیکه ده او خدای
روښنايي له تورتمه جلا کړه او خدای روښنايي
ورځ ونوموله او تورتم یې شپه ونوموله او ماښام و
او سهار و لومړۍ ورځ.

کتاب مقدس "عهد عتیق" (لندن: سوسایتي دارالسلطنه لندن، ۱۹۵۹، ۱.

PDF Compressor Pro

د مسالې طرح

په ۱۳۵۳هـ ش کال کې په کابل پوهنتون کې د بايزيد روښان علمي او نړيوال سيمينار جوړ شوی و، په دغه سيمينار کې د بايزيد روښان په باب، د هغه د شخصيت او کارنامو او مبارزو په باب، بېلابېل نظريات وړاندي شوي وو.دغه نظريات ټول يو شان نه وو، زه نه پوهېدم چې کوم يو نظر سم دی. بحثونو زه وهڅولم، چې په دې باره کې مستقله او بېطرفانه څېړنه وکړم. د بايزيد روښان په باب د خپلو څېړنو په ترڅ کې دې نتيجې ته ورسيدم، چې بايزيد روښان د هغه شخصيت، مبارزې د هغه پيروان او مريدان او د هغو کارنامې ددغه غورځنگ د ټولنې د فرهنگي شرايطو په چوکاټ کې، د بايزيد روښان د خپلو آثارو او د هغه د پيروانو او په هغه وخت کې د هغه د مخالفينو د آثارو په رڼا کې مطالعه او وڅېړل شي.

همدارنگه د بايزيد روښان فلسفي او عرفاني شخصيت او د نړی له سترو متفکرينو سره د هغه د اصولو پرتلنه، د اسماعيليه عقايدو په رڼا کې د روښان د عقايدو څېړنه او

پر تناسخ او حلول باندې د هغه عقیده او نه عقیده، د بایزید روښان د تصوفي او عرفاني افکارو اغېزه، د هغه په ټولنه کې، د ښځو د حقوقو په باب د روښان نظر او پر پښتني فرهنګ باندې د روښانیانو غوښه اغېزه او دا ډول نور مطالب، چې په نورو څېړنو کې پرې بحث نه و شوی او یا ډېره لږه اشاره ورته شوې وه، په دې څېړنه کې مې پرې د امکان تر حده رڼا واچوله، چې ګران لوستونکي ددې اثر په راتلونکیو مخونو کې د هغو لوستلو ته رابولم.

پس منظر

د بایزید روښان په باب څو ډوله نظریات موجود دي:

۱ـ پخپله د بایزید روښان او د هغه د مریدانو او پیروانو نظر.

۲ـ د هغه د مخالفینو لکه اخوند درویزه او د درویزه د پیروانو نظریات او یا د گورگاني دولت د مؤرخینو لکه دطبقات اکبري او هغه ته د ورته کسانو نظر.

۳ـ هغه نظریات دي، چې د بایزید له وخت څخه لږ وروسته ځینو مورخینو او پوهانو لکه د مآثرالامراء د اثر لیکونکي، د دبستان مذاهب د اثر لیکونکي او دغه ډول نورو پوهانو نظریې دي.

دغه نظریات هېڅکله یو بل ته ورته نه دي. د روښان او د هغه د مریدانو او پیروانو نظریې د روښان پېژندني لپاره

اصلي متون جوړوي. دغه آثار زياتره د هغه د عقايدو، افکارو او لارو چارو تشريح، توضيح او تبليغ دی.

د هغه د مخالفينو نظريې، اتهامات، تورونه او ځينې نور داسې دلايل دي، چې له هغو څخه هم په ناسيده توګه "د روښان پېژندنه" ترلاسه کېږي او دريم ډول يې د بايزيد روښان په نسبت دوخت د فرهنګي محافلو نظريات دي، چې موږ ورته اشاره وکړه. له دغو نظرياتو څخه په ځينو کې د بايزيد روښان د نظريو تائيد شوی او په ځينو کې يې په بې طرفانه توګه د هغو توضيح او معلومات وړاندې شوي دي، چې په مجموع کې دغه متون د روښان پېژندنې په برخه کې موثر او ګټور مطالب لري.

دوهم:

هغه آثار دي، چې نسبتاً په معاصر دوران پورې اړه لري. په دې مانا کله چې د بايزيد روښان اثر خيرالبيان له پيدا ينبت او چاپ کېدو څخه دمخه او يا لږ وروسته او يا د هغه د پيروانو او مخالفينو ان د اخوند درويزه د آثارو له چاپ کېدو او خپرېدو وروسته وړاندې شوي او منځ ته راغلي دي. له روښان پېژندنې سره له يوې خوا مرسته کوي، خو له بلې خوا يې د ځينو احساساتي او ذهني ډوله نظرياتو په وړاندې کولو سره ځينې ستونزې هم وړاندې کړې دي. په دې لړ کې د عبدالحليم اثر، عبدالاکبر خان اکبر، قيام

الدين خادم، حمزه شينواري، همېش خليل همدارنګه په دې برخه کې د لوی استاد عبدالحی حبيبي، سيد تقويم الحق کاکاخېل، مولينا عبدالقدوس قاسمي، ډاکتر محمد شفيع لاهوري څېړنې او نظريات زيات معلوماتي او با ارزښته څېړنې ګڼل کېږي.

دريم:

هغه نظريات دي، چې په ۱۳۵۳ کال کې په کابل کې د بايزيد روښان د نړېوال علمي سيمينار په ترڅ کې وړاندې شوي دي. په دې نظرياتو کې د معصومه عصمتي، پروفيسر سيال کاکړ، اسماعيل مبلغ، استاد خادم، عبدالله خدمتګار، ابراهيم عطايي، حبيب الله رفيع، څېړنمل ژواک، غوث شهامت، لوی استاد عبدالحی حبيبي، پروفيسر انور علي يف، عبدالقيوم نورزي، استاد پوهاند رشاد، اجمل ختک، دوست شينواري، پوهاند الهام، حسن ضمير، استاد محمد صديق روهي او نورو پوهانو نظريات دي. په معاصرو څېړنو کې په عمده ډول د بايزيد روښان د شخصيت په باب درې ډوله نظريې وړاندې شوي، چې استاد محمد صديق روهي په خپله يوه مقاله کې په لنډه ډول داسې تبويب کړي دي:

۱ـ عرفاني نظريه

۲ـ ملي نظريه

۳ـ عوامي نظریه

خو استاد روهي د خپلې لنډې مقالې په پای کې هر اړخيزه نتيجه ګيرې کړې ده.

استاد ددغه فلسفي مقالې په پای کې په دې ډول نتيجه اخلي:

"د روښانيانو نهضت د شکل په لحاظ عرفاني او د محتوی له مخې نيشنل عوامي حرکت و. هغه مورخان، چې شکلياتو او ظواهرو ته ارزښت ورکوي، طبعاً د روښاني نهضت سطحي بڼه مطالعه کوي. يو شمېر مورخان د ظاهري پېښو په ليکنه بسنه، نه کوي، بلکې غواړي چې د ټولنيز انکشاف د عمومي قوانينو په رڼا کې د پېښو اصلي عوامل په ګوته کړي..."[1]

اوس ددې لپاره، چې موږ د بېلابېلو ليدونو ته په پام سره ددې اثر محتوی او متن ته داخل شو، لازمه بولو د معاصرو څېړنو ډېر عمده او لنډ ټکي وګورو:

مذهبي، عرفاني او تصوفي نظريات:

مولينا عبدالقدوس قاسمي، چې پر خيرالبيان يې مفصله سريزه کښلې ده، د بايزيد روښان په باب عقيده لري، چې:

ـ بايزيد انصاري د وحدة الوجود د ډلې په صوفيه وو

---

[1] محمد صديق روهي، ادبي څېړنې. (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۶۰)، ۱۲۸ مخ.

کې يو صوفي حسابېدای شي.

ـ د اسماعيليه فرقې مربوطې نښې نښانې د هغه په آثارو کې موجودې دي.

ـ نوموړي د پيغمبرۍ دعوی هم کوله، خو د بشپړې پيرۍ دعوه يې درلوده.

ـ د نوموړي په باب مخالف او موافق روايات هم ډېر دي.

دغه راز سيد تقويم الحق کاکاخېل د مخزن په سريزه کې ليکي:

" د تناسخ له يوې مسئلې پرته نور د اخوند درويزه ټول الزامونه په بايزيد روښان وارد دي... د هغوی جنګ خالص په مذهبي بنيادونو وو، د حکومت په اشاره يا د سياست په تحريک نه وو.

ډاکتر محمد شفيع، چې د بايزيد روښان د آثارو په استناد يې يوه معتبره رساله کښلې او په (انسايکلوپيډيا اف اسلام) کې خپره شوې ځينې په زړه پورې نتيجو ته رسېدلی دی. هغه په دغه مقاله کې کښلي دي:

"ځکه چې له نورو خبرو نه علاوه د اسماعيلي عقايدو دا اثر دده په تعليماتو کې د ملاحظې جوګه دی، چې ده د پير کامل په عقيده ډېر ور اچولی، په ارکان اسلام په غسل وغيره مسايلو کې د تاويل بار بار استعمال او ځينې فروعي[1] مسايل يې په تعليماتو

---

[1] آر: حروفي

کې شامل دي."(۱)

همدا ډول مولینا عبدالقدوس قاسمي د بایزید روښان مذهبي افکار تر عنوان لاندې مقاله کې لیکي:

"... د لوی روحاني طاقت خښتن و. دده د اقوالو شرعي توجیه په څه نه څه رنګ کې کېدی شوه، خو بیا هم د "همه اوست"، "ذکر خفی" کاملیت دعوې او خلقو ته د اتباع دعوت او "سماع و سرود" دده د مسلک هغه اجزاء دي، چې د هغو په وجه د پیر بابا او د اخوند درویزه صاحب غونډې علماء او مشایخ د هغه په مخالفت کې حق به جانب وو.

ددې مخالفت ابتدا اول په خالص مذهبي رنګ کې شوې وه او په دې کې هیڅ سیاسي آمېزش نهٔ و. دا بیله خبره ده، چې وروستو چې د روښانیانو سیاسي مخالفت شروع شو، نو د دوی په ختمولو کې دې مذهبي مخالفت هم خپل اثر کړی دی او د روښانیانو مذهبي مخالفین د سیاسي مخالفینو په مرسته په خپل مقصد کې کامیاب شوي دي."(۲)

یاد شوي پوهان تر زیاته حده د بایزید روښان په مذهبي، عرفاني او تصوفي کیت او طرز تفکر باندې ټینګار کوي. ځینې لکه سید تقویم الحق کاکاخېل تر زیاته حده، د

---

[1] محمد شفیع، پښتو، بایزید انصاري. (پېښور: پښتو اکیډیمي، ۱۹۵۹ع) ۴ ګڼه، ۲۱مخ

[2] عبدالقدوس قاسمي، پښتو "د بایزید روښان مذهبي افکار"، (پېښور: پښتو اکېډیمي، ۱۹۵۹کال، ۲ ګڼه) ۸۶مخ.

PDF Compressor Pro

درویزه تر اثر لاندې دی، خو محمد شفیع په خپله رساله کې د حالنامې او د بایزید روښان د نورو آثارو په استناد د نوموړي په افکارو کې نوي شیان رابرسېره کوي، لکه د اسماعیلیه عقایدو اثر، تاویل، کامل پیر او نور، خو په مجموع کې پورتني یاد شوي پوهان د بایزید روښان په سیاسي او ټولنیزو فعالیتونو او کارنامو یا څه نه وایي او یا لږ څه وایي.

خو په کابل کې د بایزید روښان د نړیوال سیمینار مقالې، چې "د روښان یاد" تر عنوان لاندې اثر کې، چې په ۱۳۵۵ کال کې د حبیب الله رفیع په زیار او اهتمام چاپ شوي هم په زړه پورې مطالب لري.

په دغو مقالو کې مرحوم استاد اسماعیل مبلغ، داکتر ناصر الدین شاه حسیني د تهران پوهنتون استاد او استاد حسن ضمیر صافي د بایزید روښان په باب ورته قضاوتونه کړي دي. مرحوم مبلغ وایي:

"بایزید د هغه مطالعاتو له مخې، چې د اسلامي تصوف په میراث کې یې درلوده او هغه روحي تجربه، چې پخپله یې ترسره کړه، خاص مکتب ایجاد کړ. د هغه صوفیانه مکتب د خپلو اجزاوو سره د نورو فرقو په څېر د اسلامي تصوف د میراث تر اغېزې لاندې واقع و، خو په مجموع کې له هغو مستقل او جلا و. د روښاني مکتب اصول او اساسات د بایزید په آثارو خاص ډول په (خیرالبیان) او (صراط

التوحید) کې تشریح او تحلیل شوي دي..."[1]

نوموړی د خپلې مقالې په ترڅ کې د "روښنیه فرقې" اصول او اساسات توضیح کړي او په دې ډول یې نتجیه رااخیستې ده:

"لنډه دا چې بایزید انصاري د افغانستان د تصوف په تاریخ کې د ډېر ارجمند مقام درلودونکی دی. د هغه ارجمندي په دې کې ده، چې د تصوف په لاره کې یې په جدي توګه له محض تقلید څخه ډډه کړې او په ابتکار سره یې نوې فرقه د "روښنیه" په نوم او د عرفاني مقاماتو په ترتیب او شماره کې یې تجدید نظر کړی او د اسلامي تصوف خزانه یې غني کړې ده..."[2]

په دې ډول د مرحوم مبلغ مقاله یوازې د اوږدو او مفصلو بحثونو لپاره یو مدخل کېدای شي، خو ځینې استنتاجات وړاندې کوي، چې باید د تحلیل په پای کې ترسره شي. کېدای شوای چې د بایزید د تصوفي او عرفاني افکارو بېلابېلې خواوې یې راسپړلې وای.

ایرانی پوه، داکتر ناصر الدین شاه هم په خپله علمي مقاله کې د بایزید روښان د فکري او فلسفي تناقض او عرفاني تعلیماتو اړخونو ته اشاره کړې ده. نوموړی لیکي:

"قبلاً باید یادآور شد که در جهان بینی پیر روښان تضاد

---

[1] اسماعیل مبلغ، د روښان یاد، ۴۶ مخ.

[2] روښان یاد، ۵۴ مخ.

آشکاری میان راسیونالیزم و ایراسونالیزم دیده میشود. یعنی در عین اینکه وی روش مرتاضان را می پسندد و جهان را خوار دانسته و دیگر سرای را بهتر میشمرد و روح را جاودانی میداند. به شیوهء مبارزه و دعوت به عمل تبلیغ را جهت اقامه حق و بسط عدل در این دنیا لازم میشمرد و پیروان خود را به قیام علیه جابران میخواند. تعالیم بایزید بدین صورت مختصر میگردد که نخست وی به خداشناسی و عرفان پرداخته و این در صورتی میسر میگردد که سالک پیروی کامل از پیر کامل کند. زیرا پیر کامل صاحب شریعت و حقیقت و طریقت است و هم اوست که معرفت و قرب و وصل و وحدت و سکون را یافته..."[1]

خو استاد ضمیر صافی سره له دې، چې هغه يو شکاک فیلسوف، مذهبي او عرفاني شخصیت بولي، د هغه عقیده او مسلک په سیاسي ډول هم توجیه کوي.

په دې ډول:

"... خو ماته دده د تعلیماتو او نورو کړو وړو له مطالعې څخه دا ځرګنده شوې ده، چې بایزید يو شکاک فیلسوف (دی) او تر کومه ځایه پورې، چې ده له مذهب او الهیاتو سره تماس نیولی دی، له هغو نه دده مقصد د خپلو ملي اهدافو د لاس ته راوړلو لپاره زیاتره یوه

[1] ایضاء، ۲۶۳ مخ

سیاسي استفاده وه او بس..."[1]

په پورتنیو نظریاتو کې مورږ وینو، چې هم د کوزې پښتونخوا پوهاند او هم د سیمینار له ګډون کوونکیو څخه ځینو پوهانو د بایزید روښان پر مذهبي تعالیمو اتکاء کړې او د هغه د آثارو یو تفسیر او تعبیر یې وړاندې کړی دی او د هغه زده کړې یې توجیه کړې هم دي، خو په مجموع کې د بایزید روښان د عقایدو او افکارو هر اړخیزه څېړنه یوه هم نه ده کړې، نه یې د هغه فلسفي افکار او نه یې د هغه د لارې عرفاني مشخصات او نه یې د هغه د تصوفي مکتب مقامات څېړلي دي. څرنګه، چې ددغو پوهانو کار ډېر لنډ او مقاله یې بڼه لري، یوازې پر یو یو بعد او اړخ یې ورته رڼا اچولې ده، نه پر ټولو خواوو. یوازې د محمد شفیع لاهوري کار له لنډې یادونې سره سره هر اړخیز برېښي.

د بایزید روښان ناسیونالېستي او ملي توجیه:

بایزید روښان (یې) د یوه ملي او استعمار ضد اولسي مشر په توګه بللی او هغه یې د افغاني ناسیونالېزم بنسټ اېښودونکی ګڼل لږ څه د غور او تامل خبره ده، ځکه ځینې مفاهیم لکه استعمار یا کلونیالېزم، ناسیونالېزم یا ملیت پرستي او د ملي مفهوم د بشري ټولنو د تکامل د خاصې زماني مقطع محصول دی، خو بیا هم که د پردیو په وړاندې

---

[1] روښان یاد، ۲۳۹ مخ.

دغه مفاهيم وکارول شي او هغه زمان او شرايط په نظر کې ونيول شي، بايد لازمه توضيح ولري.

په هر صورت ځينو افغاني پوهانو د خاصو ملي احساساتو تر اغېزې لاندې، دغه تاريخي حادثه د نن ورځې په معيار توجيه کړې او د بايزيد روښان غورځنګ يې يو ملي او ناسيونالېستي غورځنګ بللی دی. موږ هڅه کوو، لومړی ددغو پوهانو د نظريو يو څو لنډ ټکي راواخلو او وروسته پرې که لازمه وه څه ووايو.

پروفيسور سيال کاکړ وايي:

"دغه پياوړی شخصيت د خپل عصر يو قوي قهرمان او زموږ د مليت پر آسمان باندې د يو ځلاند ستوري حيثيت لري. موږ د خپلې ټولنې دغه حقيقي ترجمان د صوفيانو او مذهبي افکارو څښتن، د جنګي ډګر غښتلی مبارز، د ادب د ميدان منلی ليکوال او د ملي شعور خاوند د بايزيد روښان په درانه نامه سره پېژنو."(١)

استاد قيام الدين خادم د بايزيد روښان مبارزې او غورځنګ په دې ډول توجيه کوي:

"د دهقانانو د قيام خبره خو ځکه ټيک ده، چې پښتانه له پخوا څخه بيا ترننه پورې ټول اکثره دهقانان او مالداران دي. د نن ورځې په تخمين افغانان په سلو کې پنځه نوي

[1] روښان ياد ٣٣ مخ.

دهقانان يعني واړه مالکين دي. ملک، فيوډال او تاجر داسي چي انحصارات هم وکولی شي، يا نه وو يا ډېر کم وو. ډېر کم، چي په نشت حسابېږي، نو چي د بايزيد عليه الرحمه پسي ملت درېدلو خامخا به دا ملت دهقان و..."[1]

خېږنمل ژواک په "ملي احساساتو" دا خبره کوي، چي:

"زما جهت زمعا عنوان!"روښان د مليت د بنسټ ايښودونکي په حيث "تاکل شوی دی، نو ځکه وايم چي روښان د همدي کري او د آسيا د لويي وچي د يوې برخې بالاخره د ۱۶ پېړی يو شخصيت دی، چي په ۱۶ پېړی کي روښان د مليت بنسټ بيا اېږدي د مليت!!"[2]

دغه راز غوث شهامت هم يادونه کوي، چي:

"هغه د خپل وخت د استبداد سره ډېري ډغري وهلي. روښاني نهضت د بېگانه تسلط مخالف او له گورگانيانو سره يې روابط او تعلقات بنه نه دي پاتي شوي..."[3]

د بايزيد روښان دغه ډول توجيه او د هغه د مبارزو، افکارو او عقايدو دغه ډول تعبير او تفسير هغه وخت سم پرځای او منطقي گڼلی شي، چي د هغه خپلو آثارو او د هغه د وخت آثارو او اصلي متونو ته پام وکړو او د هغو په رڼا کي ځينو قضاوتونو او نتايجو ته ورسېږو. (په) دي کي هېڅ

---

[1] روښان ياد ۶۱ مخ.

[2] روښان ياد ۲۲۵ مخ

[3] روښان ياد ۳۱۰ مخ

شک نه شته، چې هغه او د هغه لښکرو د مغلو له دولت سره نېغ په نېغه او مستقیم جنګونه کړي دي، خو هغه هېڅکله د ملیت په نوم خپل بیرغ نه دی پورته کړی. دا سمه ده چې د هغه د مبارزو شکل دغه ډول توجیه کېدای شي، خو داسې هم نه چې یوازې سیاسي ډغرې یې وهلې وې او یوازې سیاسي مبارزه یې کړې وي. موږ به هڅه وکړو د همدې اثر په ځینو برخو کې د هغه د افکارو او عقایدو د مضمون او محتوی په باب څه ووایو.

۳_ د طبقاتي مبارزې د تیورۍ پر اساس نظریه:

د سیمینارو زیاترو ګډون کوونکیو پوهانو یو نظر د طبقاتي مبارزې د تیورۍ له مخې نظر دی. سره له دې، چې له دغه سیمینار څخه اوس شپاړس کاله تېرېږي، خو د فریدریک انګلس ددې تیورۍ له مخې، چې وایي:

"د شپاړسمې پېړۍ په اصطلاح د مذهبي جنګونو په وخت کې اصلي مسئله د پوره مادي او طبقاتي ګټو په خاطر رامخ ته وه. د فرانسې او انګلستان د وروستیو کورنیو بحرانونو بنسټ پر طبقاتي ګټو باندې ولاړ و. که چېرې په هغه وخت کې دغو طبقاتي مبارزو مذهبي رنګ درلودی او که چېرې تر مذهبي پوښ لاندې د مختلفو طبقاتو ګټې رامخ ته وې، نو دا مسئله د جنګونو څرنګوالي ته تغییر نه ورکوي او کولای شو، چې د هغه وخت د شرایطو د شنني له

PDF Compressor Pro

مخـه یـې څرنګـوالی روښانـه کـړو. ښکـاره خبـره ده، چـې د فیـوډالېزم او کلیسـا پـر ضـد د مبـارزې پـه صـورت کـې بایـد ټولـو انقلابـي، سیاسـي او اجتمـاعي ایډیـالوجیو مـذهبي رنـګ درلـودای او ددې لپـاره، چـې پـر اجتمـاعي اړیکـو بانـدې حمله ممکنـه شـوې وای، لومـړی بایـد لـه هغـه څخـه د تقـدس پـوښ لیرې شوی وای."

درېیم ډول نظریـات تـر زیاتـه حـده د همـدې مفکـورې پـر اسـاس توجیـه شـوي دي. دا هغـه نظریـات دي، چـې پـه راوروسـته کلونـو کـې پـه تېـره د سـتالین د دورې تـاریخ لیکنـې ورتـه خـاص او نسـبتاً مطلـق رنـګ ورکـړی دی. ددغـه ډول نظریـاتو لـه مخـې، د حقـایقو، فـاکتونو او عواملـو لـه مخـې تیـوري مـنځ تـه نـه ده راغلـې، بلکـې ټـول عوامـل، حقـایق او پېښـې د تیـورۍ پـه چوکـاټ کـې اچـول شـوي او توجیـه شـوي دي. پـه دې کـې زیـاتره شـوروي پوهـان لکـه م.اسـلانوف، ي.ریسـز، ک.انتونـووا، یـو.انکوفسـکي، ن.دوریـانکوف، و.رومـادین، ګ.ګیـرس، ع.منـانوف یـې، پولیـاکووا او داسـې نـورو پـه خپلـو څېړنـو کـې د بایزیـد روښـان د نهضـت پـه بـاره کې ځینې مسایل څېړلي دي.

د سـیمینار زیـاتره ګـډون کوونکیـو او افغـاني پوهـانو هـم د بایزیـد روښـان شخصـیت او نهضـت پـه بـاره کـې همـدا لاره نیـولې او خپلې شـننې یـې عیـارې کـړې، چـې لـه هغـه جملـې دوریـانکوف، عبـدالباري جهـاني، اسـتاد عطـایي، قیـوم

PDF Compressor Pro

نـــورزي، معصـــومه عصـــمتي، منـــانوف او نـــورو دغـــه ډول نتيجې اخيستي، چې په لنډ ډول يې يادونه کوو:

محترمه معصومه عصمتي ليکي:

" د پيـر روښـان مبـارزې تـه بزګـري او عـوامي نهضـت ويـلای شـو. ولـې چـې پيـر روښـان خپلـه مبـارزه د عوامـو او بزګرانـو او محرومـو او بېکـاره ډلـو پـه ملګرتيـا شـروع کـړه او پـرمخ يـې بيولـه او لـه لـوړو طبقـاتو سـره يـې هېـڅ راز اړيکـه نـه درلوده."([1])

عبدالباري جهـاني هـم د انګلـز د پورتنـۍ تيـورۍ پـر بنسـټ خپلـه مقالـه کښلـې ده او پـه ضـمني ډول يـې روښـاني غـورځنګ پـه مـذهبي پـوښ کـې د ګورګانيـانو او حاکمـه پوړيـو پر ضد عوامي غورځنګ بللی دی.

قيـوم نـورزی هـم د خـپلې مقـالې پـه تـرڅ کـې د عبـدالرحيم منـانوف نظريـه تاييـدوي او د نتيجـه ګيـرۍ پـه تـرڅ کـې يـې يادونه کوي:

" نومـوړی پـوه د خپلـو څېړنـو پـه نتيجـه کې وايـي، چـې د بايزيـد روښـان پـر شـاوخوا د خلکـو لـويې حلقـې، چـې قـاطع اکثريـت يـې غريـب او نـادار خلـک وو، راټـول شـوي او د وخـت د دربار او د جاګيردارانو پر ضد يې مبارزې کولې." ([2])

محترم ابراهيم عطايي هم ليکي:

---

[1] روښان ياد ۳۰ مخ.

[2] روښان ياد ۱۲۰ مخ

" بایزید روښان د یو آګاه سړي په حیث د وخت د استعمار پر ضد له عقیدوي محاذ څخه جګړه شروع کړه. روښاني جنبش د یوې ملي ایډیالوژۍ په پیروۍ رااوچت شو. ده په ډاګه وویل، چې هر څوک خپل ځان نه پېژني، هغه خدای هم نه شي پېژندلای. روښان وویل، چې د خدای په نزد ټول انسانان مساوي دي، اصل نسب او دنیایي اعتبار څه اهمیت نه لري، ځکه چې بایزید د پیر روښان په لقب د اعتبار خاوند شو، نو هغه کسان چې د فیوډالۍ تسلط تر فشار لاندې ځپل شوي وو، ټول یې پر شاوخوا راټول شول. د روښان تعلیمات، چې سربېره پر مذهبي مترقي ارزښت ملي ارزښت هم درلود، داسې قدرت وموند، چې هیڅ له هغه څخه سر نه شو غړولای." (1)

محترم عطایي صاحب د خپلې مقالې په پای کې داړول نتیجه ګیري کوي:

" روښاني نهضت یو بزګري نهضت و، ملي خصوصیت یې هم درلود.... په دې حقیقت موږ نن ښه پوهېږو، چې د روښانیانو نهضت ضد فیوډالي و او ملي خصوصیت یې درلود." (2)

دوریانکوف لیکي:

" دغه نهضت اولسي و او د خلکو د اکثریت (بزګرانو) غوښتنې یې څرګندولې." (3)

---

[1] روښان یاد ۱۲۵ مخ

[2] روښان یاد ۱۲۸ مخ

[3] روښان یاد ۱۴۹ مخ

نوموړی زیاتوي:

بلکې دا نهضت د گورگاني امپراتورۍ د تسلط پر ضد د خپلو فیوډالانو پر خلاف د لویې منطقي د اولسونو د ازادۍ د مبارزې یوه مهمه برخه وه...([1])

بل شوروي پوه پروفیسور انور علي یف هم په دې لړ کې زیاتوي، لیکي چې:

"د پیر روښان د مذهبي زده کړو په استناد په اسانۍ سره ثابتولی شو، چې دغه غورځنگ تولنیزه او طبقاتي جنبه درلوده او دا د ظلمونو او استبداد پر ضد د عامو او زیارکښو خلکو داسې عکس العمل و، چې د فیوډالیزم وده یې له ځانه سره درلوده..."([2])

انور علي یف په لنډه توگه ددغه غورځنگ مشخصات هم څرگندوي. نوموړی د روښانیانو غورځنگ یو کلیوالي بزگري غورځنگ بولي، چې زیاتې اغیزې یې پرېښې دي. دغه غورځنگ قومي غرور درلود. روښان د بزگري او کلیوالي غورځنگ بنسټ ایښودونکی و او ددې غورځنگ مبارزه نه یوازې یوه طبقاتي او سیاسي مبارزه وه، بلکې روښان د رنسانس موجد هم و.

اسلانوف شوروي پوه هم په خپله رساله کې د خپل تحلیل په نتیجه کې او د ډېرو لږو موادو پر بنسټ داسې نتیجه اخلي، چې:

---

[1] روښان یاد ۱۴۹ مخ

[2] روښان یاد ۳۶۱ مخ

" د پورته وینا په نتیجه کې ویلای شو، چې د روښانیانو نهضت او حرکت یو دهقاني او د بزګرانو حرکت و، چې د ملاکانو او فیوډالانو په مخالفت روان و.([1])

نورو شوروي پوهانو، و.م ماسون، او و. رومادین هم په خپل اثر د افغانستان تاریخ دوهم ټوک کې ددغه غورځنګ په باب داسې نتیجه اخلي. لیکي:

"دغه نهضت د خپل اصلي ماهیت له مخې ضد فیوډالي جریان و، ددې نهضت پیروانو د خانانو او عالمانو په مقابل کې د ځمکې د لاس ته راوستو او د دوی د امتیازاتو د منځه وړلو لپاره سخته مبارزه کوله. په "منتخب التواریخ" کې، چې په ۱۷ پیړۍ کې د یوه هندوستاني مورخ په قلم لیکل شوی دی، روښاني جریان ته بالکل بزګري نهضت ویل شوی دی."([2])

خو له دې ټولو خبرو سره، چې دمخه وشوې څو مسئلې باید یو له بله سره ګډې نه شي.

ـ د بایزید روښان مذهبي، عرفاني او تصوفي شخصیت، چې د روښانیانو د غورځنګ پر ټول جریان یې اغېزه درلوده.

[1] اسلانوف، د روښانیانو ملي نهضت د "معتمد ژباړه" (کابل: پښتو ټولنه ۱۳۵۳ کال)، ۱۸ مخ.

[2] و.م.ماسون، و.ا. رومادین. د افغانستان تاریخ، ۲ ټوک، بایزید انصاري "د ګل محمد نورزي ژباړه" (کابل: پښتو ټولنه، لسمه ګنه، ۱۳۴۹ کال) ۳۹ مخ.

ـ بـل هغـه بدلونونـه، چـې د زمـان پـه اوږدو کـې د بايزيـد روښـان پـه ژونـد او د هغـه تـر مـرگ وروسـته پـه دغـه جريـان کـې منځ ته راتلل.

ـ په دغه جريان کې عقيدتي مسايل.

ـ لـه ټـولنيزو ـ سياسـي پېښـو سـره ددغـه جريـان د لارښوونکيو چلند.

ـ او له خپلو مخالفينو سره د روښانيانو چلند.

مـوږ پـر دې بـاور يـو، چـې د روښانيـانو د غـورځنگ پـه څير پـه يـوه مـوثر جريـان او د جريـان د کلـي بهيـر يـوه کوچنـۍ مقالـه کـې، د ضـمني او دوهـم لاس مـوادو لـه مخـې څـه ويـل او د هغـه پـه عمـومي جريـان د يـوې جزيـي پېښـې تعمـيم د سـختو تېـرو تنـو سبب کېـږي. دا هيڅکلـه د يـوې مقـالې د حوصلې کـار هـم نـه دی. همـدا اوس د روښانيـانو د غـورځنگ پـه بـاب ډېـر اصـلي او لومـړني لاس مـواد شـته، چـې مـوږ تـه د نـوې مېتودولوجـۍ او څېړنې د نويـو اصـولو پـه تـرڅ کـې تيـاره گوټونه راروښانه کوي.

اړه ده ددې پرځـای، چـې ددغـه ډول يـو عظـيم جريـان او دهغـه پېښـې د ځينـو معاصـرو تيوريـو پـه چوکاټونو کـې واچـوو او يـا يـې د اروپـا لـه ټولنيزو ـ سياسـي او مـذهبي مودلونـو سـره پـه تلـه کـې واچـوو او يـا يـې پرتلنـه وکـړو. ښـه بـه دا وي، چـې پخپلـه ددغـه جريـان خصوصـيات، مشخصـات، علتونـه او عوامل وڅېړو او په پای کې ترې خپل تعريفونه بشپړ کړو.

په دې اساس په دې اثر کې، چې په "حالنامه کې د بايزيد روښان عرفاني او فلسفي شخصيت" نومېږي، هڅه شوې چې د روښانيانو د دورې په اصلي متونو په تېره په حالنامه اتکا وشي. له همدې کبله مې حالنامه د اساسي موادو په توګه غوره کړه. البته بايد ووايو، چې زموږ څېړنه يوازې د حالنامې په متن پورې تړلې نه ده، بلکې نوموړی اثر په خپل ځای کې خاص اهميت لري، چې زموږ د څېړنې په يوه برخه کې به پرې څرګندې او ټاکلې خبرې وشي.

په دې ډول موږ په دغه څېړنه کې د بايزيد روښان د سياسي شخصيت، د هغه د ملي او آزادي غوښتونکي شخصيت او نورو خواوو په باب څه نه وايو که څه وي هم هغه به ضمني جنبه لري، نه اساسي. په دې څېړنه کې هڅه شوې، چې په لومړي قدم کې د بايزيد روښان د زېږېدو د ټولنيز ـ فرهنګي چاپېريال په باب، په مقدماتي ډول خبرې وکړو او وروسته د هغه د لنډ ژوندليک له يادونې (چې په ډېرو آثارو او څېړنو کې يې تفصيلي يادونه شوې ده) د بايزيد روښان شخصيت د فلسفي او عرفاني افکارو په ابعادو کې، همدارنګه د وخت د فکري جريانونو څخه د هغه د تاثراتو په باب او په پای کې د بايزيد روښان او د هغه د غورځنګ سترو اثراتو ته اشاره وکړو.

کله چې په دې څېړنه کې موږ د بايزيد روښان د افکارو فلسفي او عرفاني اړخ څېړو، د فلسفي مفهوم د ارسطو يې،

PDF Compressor Pro

افلاطوني، ديکارتي او نورو فلسفي ښوونځيو په سيستماتيک مفهوم نه دي، بلکې بې له شکه چې نوموړی د خپل وخت يو عارف، صوفي او پيشوا و. هغه د خپل وخت مذهبي او فکري پروبلماتيک او عرفاني-فلسفي اړخونه څېړلي دي، خو په دې اثر کې موږ هڅه کړې د ځينو مهمو معاصرو فلسفي ښوونځيو د هګل، سارتر او مشهورو اروا پوهانو لکه فرويډ يونګ او نورو له نظره ددغه ډول فکري ليد توګې لنډه اندازه ولګوو. خو دا به د څېړونکيو په قضاوت او مطالعې پورې اړه ولري، چې زموږ کار تر کومه حده نيمګړتياوې لري او تر کومه حده له دوبليکيشن څخه ليرې دی. البته دغه ليکنه تراوسه پورې د نورو څېړونکيو لپاره ډېره لږه د پاملرنې وړ مساله وه او که ده هم ضمني جنبه يې درلوده.

بايد ددې ټکي يادونه هم وکړو، چې په دې څېړنه کې د بايزيد روښان د علمي او فلسفي شخصيت پر څېړلو سربېره د بايزيد روښان او اسماعيليه افکارو پرتلنه هم شوې ده. د بايزيد روښان په افکارو او عقايدو کې د حلول او تناسخ د مفکورو په باب هم څرګندونې شوې. د موسيقۍ د رواج، د ښځو د حقوقو او په دغه جنبش کې د ښځو د مقام په باب خبرې شوې او په پای کې پر پښتني ټولنه باندې ددغه ستر سياسي-فرهنګي او مذهبي غورځنګ اغېزو ته اشاره شوې.

دغه راز هڅه شوې، چې د څېړنې پر ميتود او د کار په

طرز بانـدې رومبنـۍ فریضـې او نظـریې تحمیـل او ونـه تپـل شـي، بلکـې د علمـي او بـې طرفانـه قضـاوت او د لاس تـه راغلیو اسنادو او مدارکو په رڼا کې مسایل تحلیل او څېړو.

په نتیجه اخیستلو کې هم دا هڅه شوې ده.

لـه بلې خـوا کېدای شي ددې اثـر یـو عمـده ارزښـت دا وګڼـل شي:

زمـوږ پـه کتـابتونونو او فرهنګـي موسسـو کـې تراوسـه پـورې ددغـه اثـر د موضـوعاتو لرونکـی اثـر نـه و. پـه دې شرايطو کـې چـې زمـوږ د هېـواد پـرګنې، ولسـونه، ملیتونـه او مـذهبي فـرقې سره نـږدې کـړي، خـالي دي. بایـد هڅـه وکـړو، چـې د یـوه واحـد ملـت د تکـل او تکامـل پـر لـور لا پاخـه ګامونـه واخلـو. پـه همـدې اسـاس د بایزیـد روښـان او اسـماعیلیه فـرقې د افکـارو پرتلنـه او پـر بایزیـد روښـان ددغـه فـرقې د عقایـدو د اثراتـو مطالعـه زمـوږ د کـار (پـه) ارزښـت کـې کمـی نـه راولـي، بلکـې بـالعکس . هیلـه ده ګـران لوسـتونکي پـه خپلـو علمـي او انتقـادي نظریـو سره ددې کـار د بشـپړتیا پـه برخـه کـې لـه مـوږ سره مرستندوی شي.

و من الله التوفیق

محمد اکبر کرګر

PDF Compressor Pro

لومړی څپرکی

د بایزید روښان د ژوند چاپېریال، زوکړه او زده کړه

الف: د بایزید روښان د وخت ټولنیزو فرهنګي حالاتو ته یوه کتنه

د روښان پېژندني یا په بل عبارت د روښان د ژوند، حالاتو او د هغه د فکري سیر او سلوک د څېړني لپاره لږ تر لږه اړ یو، چې د روښان د زېږېدو تاتوبی، د هغه د وخت (پر) سیاسي حاکمیت، فرهنګي چاپېریال، فکري او رواني اتموسفیر باندي رڼا واچوو.

د بایزید روښان ژوند، زده کړه، چې وروسته به پري هم رڼا واچول شي، د مغلي امپراتورۍ په شرایطو کې ترسره

کېږي. د هغه تر زېږېدو يو کال وروسته بابر مغلي امپراتور هند ته ورځي او د لودي پښتنو حکومت سقوط کوي.

بايزيد روښان (انصاري) د خپل ژوند په مشخص پړاو کې د روښان لقب ګټي. يوه مذهبي فرقه رهبري کوي او د خپل وخت (له) متداوله علومو څخه فيض اخلي. په دې ډول هغه په خپل ژوند کې په خپلو سترګو مغلي حکومتونه ويني. د مغلو "مغل واره" تاړاکونه ويني. د پښتنو د اوسېدو پر سيمو باندې د هغوی باج، خراج او سورسات ويني او له بلې خوا د هندي او پښتني فرهنګ په لمنه کې رالويېږي.

ددې لپاره چې د وروسته څېړنو او نتايجو لپاره مو په آسانۍ سره لار هواره کړې وي، لازمه بولو چې په لنډه توګه د بايزيد روښان د عصر ټولنيز فرهنګي او فکري حالت ته يوه کتنه وکړو.

۱ـ ټولنيز حالات:

د پښتنو په تاريخ، فرهنګ او ټولنيز ژوند کې د تېر په پرتله شپاړسمه پېړۍ د نويو پېښو، واقعاتو او زېږېدنو زمانه ده. د منځنۍ اسيا يرغلونه، د مغلي دولتونو استبداد، له افغانستان څخه د هند پر لور د تل په څېر لېږدېدني او نور عوامل ددې سبب شول، چې له اقتصادي پرمختګونو سره موازي ټولنيزه وده هم منځ ته راشي.

په پښتونخوا او دغه راز په افغانستان کې په خاص ډول

په پښتني سيمو کې هم د نورو په څېر په بزګرو او کروندګرو د ماليـاتو حواله زياته شوه. که دمخه يوازې پر آبي او حاصلخېزو ځمکو حواله وه، دا وخت په غير آبي (للمي) او نورو ځمکو هم ماليه حواله شوه.

- پر مالګې او تمباکو ماليات لوړ شول. د لارې ټکس هم په لارو يو جوپه والو او مسافرو وضع شو.

- د ګورګاني (مغلي) دولتونو له خوا د مالياتو د راټولولو لپاره بېرحمانه قوانين وضع شول.

- بزګران او په تېره کسب ګران په تدريج سره کمېدل. دا کار (د) کرکيلې د کمزورتيا سبب هم کېده.

پېښور په لره پښتونخوا کې دلاهور او کابل ترمنځ هغه مناسبه سيمه وه، چې تر نورو پښتني سيمو د لويې لارې پر سر پروت واو د تجارتي او ترانزيتي فعاليتونو مرکز کېدای شو.

"جلال الدين اکبر لومړنی بادشاه و، چې يوه لويه تجارتي لا يې پرانيستله. هغه ددې کار لپاره د خيبر دره، چې کابل او لاهور يې سره نږدې کول، غوره کړه او په ۱۵۸۱ع کال کې يې قاسم خان مهندس موظف کړ، چې د عراده جاتو د تېرېدو لاره جوړه کړي."([1])

د صديق فرهنګ د يوې څېړنې له مخې په همدغو

---

[1] صديق فرهنګ، "محيط اقتصادی‌ـاجتماعی و سياسی خوشحال خان" توريالي پښتون (کابل دولتي مطبعه، ۱۳۵۰)، ۱۷۱ مخ.

شرایطو کې په پښتونخوا کې دغه ډول ټولنیز جوړښت موجود و.

ـ ملاکان یا د زیاتو ځمکو خاوندانو او د قبیلو مشرانو یو پاسنی قشر او طبقه جوړوله، چې مغلي دولتونو ورته پاملرنه کوله. د بډو او جاګیر په واسطه یې د ځان تابع کول.

روحانیون، چې د قبلوي شخړو د فیصله کولو او لانجو په هوارولو کې یې نقش درلود.

ـ رعیت، یعنې بزګران، شپانه او مزدوران چې د اجورې (چاریکه) په مقابل کې یې د ملکانو په ځمکو کې کار کاوه.

ـ ګاونډیان، هغه خلک چې له قبیلې بهر او نورو سیمو څخه راغلي او ځمکې یې نه درلودې.

ـ مریان او غلامان، چې البته د پښتني ټولنې د جوړښت په تناسب یې په ځینو متونو کې یادونه شوې ده.

لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبي مرحوم په خپله مهمه مقاله کې، چې "د روښان پیر عصر او دده غورځنګ" نومیږي، د هغه وخت د پښتونخوا د وګړیو طبقه بندي په څلورو کتګوریو کې (چې دمخه ویل شوي تبویب ته نږدې ده) ښیي.

ـ یوه ډله هغه خلک، چې د کوچیانو یا پووندوو په توګه په شین شوبو او څړځایونو پسې ګرځېدلې، سترې رمې یې درلودلې او د ټولنې د غذا او ابتدایي ثروت لومړنی سرچینه وه.

ـ دوهم ټولنیزه ډله د کلیو کروندګر و، چې په ښېرازو ځمکو کې مېشت او خوارېکښ دیګانان وو. یا هغه قبیلوي لېږدېدونکي وو، چې کله به د څرځایونو له املة په تنګ شول، نو د نورو ورشوګانو په لټه کې به بل ځای ته مهاجر کېدل. دغه ډله خلکو به ښېرازې ځمکې د شیخ ملي د دفتر له مخې په هرو لسو کالو کې بدلولې. د دوی د استوګنې سیمه هم د خیبر نه تر آباسینده پورې ښېرازه سیمه وه.

ـ درېیمه ډله خلک هغه وګړي وو، چې په ښارونو، بانډو او کلیو کې په صنعت او کسب ګرۍ مشغول وو او د دربارونو او لویو خانانو په خدمت کې وو. د هنر او فرهنګ په انکشاف کې یې رول درلود.

ـ څلورمه ډله هغه خلک وو، چې د خاص ټولنیز دریځ له مخې یې پورته پوړۍ یا له دربار سره اړیکې پیدا کړې، لکه حکمرانان، لښکرکښان او درباریان، روحانیون، ملایان او پیران او کله هم له لویو خانانو څخه عبارت وو. ټولنیز تحرک Socialmobilty هم په همدغه قشر کې ترسره کېده." .. او کله چې به له هغو نورو درو ډلو څخه ځینې غښتلي او بریالي راووتل، نو به هغه هم په دې لوړه ډله کې دربدل او د شاهانو او دربارونو په زور یې واره یا غټ ملوکي مراکز جوړول. لکه ملک شاه منصور یوسفزی، چې خپله لور بي بي مبارکه یې بابر شاه ته واده کړه او ځان یې ددغه پاچا په دربار کې داخل کړ، د خوشحال خان خټک

کورنۍ، چې د ډهلي د مغولو له خوا ددې سيمې مشران او جاګيرداران وو.

يا مثلاً له روحانيونو څخه خواجه عبدالله احرار د آمو په شمال او جنوب کې د دونې مځکو او جايدادونو خاوند و، چې ځانته يې مستوفيان لرل. ملا عبدالله سلطان پوري، شيخ الاسلام، چې په هند کې د روښان معاصر و، کله چې (۹۹۰ق. ۱۵۸۱م) کې مړ شو، د پرش مليونه روپۍ څني پاتې شوې."(۱)

۲_ فرهنګي حالات:

د هند د ګورګاني امپراتورۍ په شرايطو کې د کابل، کندهار، بلخ او بدخشان له صوبو څخه په دولتي خزانه کې د دولت د عايداتو له زياتوالي ثابتېږي، چې د سوداګرۍ، کرنې او د صنعت چارو له ټولو ستونزو او خنډونو سره سره بيا هم پراختيا موندله. په دغه دوره کې به تل له ماوراء النهر او له ايران او خراسان څخه کسب کاران هند ته او له هغه ځايه به نومورو هېوادونو ته تله راتله. پوهان او عالمان به هم له يوه هېواد څخه بل ته تله. سوداګرو به هم د عثمانيه ترکيې، ايران او ماوراءالنهر نه ښکلې کالي او توتي او مالونه د خراسان له لارې هند ته او هندي مالونه، دواګاني او نور قيمتي شيان خراسان او ماوراء النهر، ايران او ترکيې

---

(۱) بايزيد روښان، خيرالبيان. (کابل: دولتي مطبعه، ۱۳۵۳)، ۴_۵ مخونه.

تـه ورل راوړل. لـه دې لاملـه بـه تـل سـترې تجـارتي قـافلې د کابـل، کنـدهار او هـرات لـه لارو تېرېـدلې. امرتسـر، پېښـور، ملتـان، شـکارپور او کابـل، کنـدهار،هرات، بخـارا، خجنـد او مشـهد د تجـارتي کـاروانونو او فرهنګـي مبـادلاتو سـتر او مهـم مرکزونه وو.

د هنـد او منځنـۍ آسـيا تـرمنځ د تجـارت او سـوداګرۍ انکشـاف پېښـور تـه ښـه مناسـب موقعيـت ورکـړ. د هنـد او خراسـان او منځنـۍ آسـيا تـرمنځ د لـويې لارې جوړېـدل، (پـر پېښـور او د هغـه پـه خواوشـا سـيمو ژوره اغېـزه وکـړه. پـه دې ډول د پېښـور او د هغـه د خواوشـا سـيمې لـه نويـو تـولنيزو اقتصـادي بـدلونونو سـره مخـامخ شـوې او د وګړيـو پـه ژونـد او د ژوندانه په طرز کې هم بدلون راغی.

د روښـاني غـورځنګ د پيـل تـر وختـه پـه پښتونخـوا کـې کتبـي (ليـک لوسـتي) ژبـه دري يـا فارسـي ژبـه وه. پښتـو ډېـره لـږه او يـا کمـه ليکـل کېـده. روښـاني غـورځنګ ددې لپـاره، چـې پـه ولسـونو او د سـيمې اصـلي اوسـېدونکيو تـه لاره پيـدا کـړي، خپـل آثـار يـې پـه پښتـو وکښـل. فارسـي رسـمي ژبـه وه. مغلـي حکمرانـانو د پښتنـو قبـايلو لـه مشـرانو سـره د پښتـو، فارسي د ترجمانانو په وسيله خبرې اترې کولې.

د اکبـر پادشـاه پـه دربـار کـې بـه فارسـي خبـرې کېـدلې او د پښتنو بنديانو خبرې هغه ته په فارسي ژباړل کېدلې.

فارسـي د مدرسـې ژبـه وه. د فارسـي ژبـې مشـهور شـاعران،

صوفیان او عارفان لکه شیخ فرید الدین عطار، مولینا جلال الدین محمد بلخي، نورالدین عبدالرحمن جامي، ابو المجدود بن آدم سنایي غزنوي، حافظ شیرازي، سعدي او نور... زیات شاعران او هنرمندان د پښتنو په فرهنګي ټولنو کې اشنا او پېژندل شوي څېرې وې. ددغو مشاهیرو د اثارو او کلامونو نمونې او تاثیرات په پښتو ادبیاتو کې لیدلای شو.

بایزید روښان او د هغه سرسخته مخالف اخوند درویزه او د هغو پیروان په دوارو ژبو پوهېدل. تذکرة الابرار والاشرار په فارسي کښل شوی دی. د خیرالبیان زیاته برخه په (پښتو برسېره) په فارسي او عربي ده. د بایزید روښان حالنامه په فارسي ژبه کښل شوې ده.

له دې څخه جوتېږي، چې پښتونخوا د خپل سنکرتیک فرهنګي ځانګړتوب له مخې لکه څنګه، چې په تجارتي لحاظ د غرب او شرق د لویې لارې او ان د ورېښمو د لارې پر تېر پرته وه، دغه ډول په بېلابېلو دورو کې د فرهنګي التقاط او یوځای کېدنو او ترکیبونو سیمه هم وه او ده. لذا پر پښتونخوا باندې د اسلامي فرهنګ د نفوذ له لارې د عربي فرهنګ اثرات بیخي زیات او لاسبري وو.

فارسي ژبه ددغو فرهنګونو په لاس بري کولو کې غوره وسیله وه. هندي او اردو ژبې هم بې اثره نه وې. لکه چې خیرالبیان په هندي (اوسنی پنجابي) هم کښل شوی دي.

اسلامي فرهنګ د وخت لاسبرى او مسلط فرهنګ وو. د اسلام تر خپرېدلو وروسته اسلامي او په تېره عربي فرهنګ ته د پښتنو په منځ کې پراخه امکانات وو. په دې اساس د تاريخي حقايقو له مخې مونږ په پښتونخوا کې هر ډول فرهنګي پديدې له عربي، فارسي او هندي فرهنګي اثراتو څخه پرته او مجردې نه شو ځېرلاى او نه يې هم مطالعه کولاى شو. کله کله، چې د ژبنيو تعصباتو ځينې څېړې راپورته کېږي، له هغو څخه جوتېږي چې عاملين يې له تاريخي حقايقو ډېر ليرې او مجرد فکر کوي او يا د اتنوسنتريزم او يا کلچرسنتريزم په امراضو اخته دي.

۳ـ فکري او رواني حالات:

د مغلو د امپراتورۍ پراختيا او د هغې د دوام په موده کې په تېره د روښاني غورځنګ د منځ ته راتلو په شرايطو کې په فکري لحاظ يو ډول تشتت او پراګنده ګي برېښي. اساطيري، موهومي او خرافاتي ذهنيت پر ټولنه لاسبري دي. قبيله او په تېره په مجموع کې (د) پښتنو قبايلو لپاره د هغو مخالفين د افسانوي نسب نامو روايات جوړوي. غير پښتون اخوند د سيد علي ترمذي مريد درويزه په تذکرة الابرار والاشرار کې د پښتنو د نسب او شجرې په باب غلط او غير علمي او غالباً موهومه نسب نامه ذکر کوي. نوموړي پښتانه بني اسرايل يادوي. سره له دې، چې نوموړى په خپله

په پښتو آثار کاږي، خو د حاکمو پوړيو لپاره د خاصو سياسي اهدافو په خاطر اظهار نظر کوي.

"د سيد بهادر شاه ظفر کاکاخېل په عقيده خواجه نعمت الله هروي لومړنی مورخ دی، چې په "مخزن افغاني" نومي کتاب کې يې پښتانه بني اسرايل بللي دي، خو څرنګه چې اخوند درويزه هم په تذکرة الابرار والاشرار کې(*) همدغه نظريه وړاندې کړې ده او دا دواړه کتابونه تقريباً په يوه وخت کې ليکل شوي دي، نو موږ د کاکاخېل صاحب نظريه د څېړلو وړ بولو."(۲)

استاد روهي له نوموړيو نظرياتو داسې استنباط کوي:

"سيد علي ترمذي، اخوند درويزه د حضرت بنور صاحب زامن، ميا نور او اخوند پنجو، چې له ګورګاني دولت سره يې دوستانه تعلقات درلودل، د روښانيانو پر ضد يې ډېر زيات تبليغات کول او ځينې قومونه يې د هغوی له ملاتړ څخه راوګرځول. د هغو کسانو له جملې څخه، چې د روحانيت په لباس کې د سياسي مقاصدو د پوره کولو په خاطر پښتنو ته ورغلي دي، اخوند درويزه خاص شهرت

---

* د درويزه له تذکرة الابرار والاشرار کې له ۷۹ مخ څخه وروسته دا تفصيل راغلی دی.

(ذکر احوال و انساب و اعمال افغانان و کيفيت الحاق اين فقير).

تذکرهٔ دوم.

۲ محمد صديق روهي، ادبي څېړني (کابل: دولتي مطبعه، ۱۳۶۰)، ۱۸ مخ.

لري."([1])

ـ په مطلوبه زمانه کې په مذهبي او عقیدتي لحاظ سره له دې چې افغانان اسلام ته ډېر له پخوا رااوښتي وو، خو اسلامي وحدت نظر یوازې په حرف کې و، نه په عمل کې. په پښتنو کې متعدد پیران او مرشدان راپیدا شوي او هر یو پیر ځان برحق باله.

په هغه زمانه کې دا ډول مقولې عامې وې لکه، چې د حالنامې مؤلف یې هم یادونه کوي:

" لا دین لمن لا شیخ له" (څوک چې پیر نه لري، هغه دین نه لري) او یا دا چې "من لا شیخ له فاالشیطان شیخه." (چې د چا پیر نه وي، د هغه پیر شیطان وي.)

په همدې ډول د روښان او اخوند درویزه په زمانه کې په پښتونخوا کې د همدغه فضا او اتموسفیر په موجودیت کې زیات شمېر پیران پیدا شوي وو. اخوند درویزه په تذکرة

---

[1] پورتنی اثر، ۱۸۸ مخ.

اخوند درویزه د ټولو پیرانو په نسبت په خپل اثر تذکرة الابرار والاشرار ۱۵۱ مخ کې زیات د بایزید روښان په آدرس ناوړه کلمات استعمالوي او د لعین خطاب ورته کوي، خو په مجموع کې د افغانانو سپکاوی هم کوي. وایي، چې :"از آنکه علمای افاغنین چون تحصیل تام ندارند بل تحصیل ناتمام هم ندارند، چې از علم دارند هر آئینه از جهلا اینمردم. در دین و دیانت و صلاحیت و عفت کمتر اند تا روزی از روزها نوشته این لعین به خدمت حضرت شیخ علی ترمذی قدس سره و هم بره در رسید. حضرت ایشان فرموده که قوی بلا برین مردم افغانین نازل شده."

ابرار والاشرار کې د مبتدعو پیرانو یو اوږد لست وړاندې کوي. لکه پیر طیب، پیر ولي، بایزید انصاري، پیر عمر، پیر چالاک او نور، چې شمېر یې له پنځوسو څخه زیات دی او د یاد شوي اثر له ۱۵۹ مخ څخه وروسته یې په تفصیل یادونه شوې ده.

د پیرانو له تعدد او د هغو د لاسنیوي او له روابطو څخه د هغه وخت د ټولنې لاسبرې او حاکمه فضا، د خلکو رواني او فکري سطحه، ګډوډي او بې نظمي، پرېشاني او د یو څه د پیدا کولو په خاطر لټه او تلاش بربښي، چې د وخت د ټولنې انسان په ټول سرساندہ او سرسامه حالت کې د یوه رواني ایډیال او تسکین په لټه کې دی. سره له دې، چې استاد روهي ددغه حالت یو علت د وخت په موجوده شرایطو کې په دې ډول څېړي، چې له نورو عواملو څخه هغه عمده یو دی.

"د زیر بنا بدلون (په ځیو سیمو کې، فیوډالي طرز تولید د لومړني کمون سیستم د پاتې شونو ځای نیسي) او په روبنایي موسسو او افکارو کې تحول، له مرکزي آسیا څخه د ګورګاني فاتحانو په راتګ سره د مختلفو کولتورونو ترمنځ ټکر او پخلا کېدنه، د حاکمې طبقې اداري او سیاسي تګلاره، د عرفان او روحاني ریفورم په لباس کې د اجتماعي او اقتصادي تحول لپاره د خلکو قیامونه، د علومو په ساحه کې د تجدد او آزاد فکرۍ لپاره د روښانفکرانو مبارزه او د

خرافاتو او انحرافاتو پر ضد د متشرعو عالمانو تبليغات او داسې نور."(۱)

ـ د پښتنو په سيمو کې د پښتنو "پښتني مرکزيت" او حاکميت هم موجود نه وو. اخوند درويزه په دې باب ليکي، چې دوی پادشاهي د يو بل لپاره جايزه نه گڼي. نوموړی دا مساله د پښتنو د انفراديت پسندۍ او رتې ازادۍ غوښتني د احساس نتيجه بولي. هغه ليکي:

" اين مردم افغان را از قديم رسم و آئين برآن بود که... در ميان يکديگر پادشاهی را بر خود جايز نداشتند چه ايشان را تکبر، خودبينی برآن داشته که چگونه در حضور يکی از اقربای خويش عجز فروتنی کشيم؟ خود نوکر و آن ديگر را پادشاه گوييم، بل مساوی يکديگر باشيم، رسم از آنست که افغانان را ملک گويند."(۲)

کېدای شي دا دليل هم د هغه خاص فکري جوړښت او طرز فکر پيداوار وي او د مغلو د لاسبرۍ او د هغوی د دولت د قانوني کولو لپاره يو دليل هم وي.

نوموړی بايزيد روښان او د هغه پيروان په دې هم محکوموي، چې گواکې روښان او روښانيان د پادشاهۍ دعوه لري:

---

[1] محمد صديق روهي، ادبي څېړنې، ۱۸۸ مخ.

[2] اخوند درويزه، تذکرة الابرار والاشرار. (پېښور: ن،م، ۱۹۶۰)، ۸۳ مخ

"دغه لاپه يې په خوله کړه زه پادشاه د پښتنو يم
پښتنو سره به ښه کړم پښتانه راپسې ځي
زه به ماتې دروازې کړم د اګرې او د سيکرې"(١)

ب: د بايزيد روښان لنډه پېژندنه:

١_ زوکړه:

بايزيد د قاضي عبدالله اورمړ زوی دی، چې پلار او نيکه يې د وزيرستان په کاني ګرم(*) کې اوسېدل. په ٩٣١هـ_١٥٢٤م کال د پنجاب په جالندهر کې وزېږېد. د مور نوم يې بي بي آمنه يا ايمنه وه، چې د حاجي ابوبکر لور وه.

قاضي عبدالله د خپل وخت قاضي و. د تاريخ مرصع مولف ليکي:

"نقل دی له اخون درويزه(رح) نه، چې په مخزن کې يې کښلي دي، چې عبدالله نومېده اورمړ وه. د کاني کورم په اورمړو کې، علم او صلاحيت يې ډېر و او له اولاده د

---

[1] اخوند درويزه، مخزن (پېښور، پښتو اکيډيمی، ١٩٦٩) (کو) مخ.

* د کاني ګرام کلمه په بېلابېلو متونو کې په مختلفو ډولونو راغلې او کارول شوې ده. له هغې جملې لوی استاد عبدالحی حبيبي مرحوم په خپل اثر د پښتو ادبياتو په دوهم ټوک د کاني کوړم اصطلاح کارولې ده. (کاني کوړم* د وزيرستان د بدر په وادۍ کې د غره لمنې ته يوځای دی، چې په پښتو کې شهرت لري).
په ځينو نورو متونو کې د کانيګرام_کانيګرام او نورو ډولونو راغلي دي.

صالحانوو. څوی يې پيدا شه نوم يې بايزيد کېښېښ."[1]

همدارنګه د ډاکتر محمد شفيع په قول:

"د بايزيد د بيان مطابق دده د نسب سلسله په پنځه پېړی کې پير سراج الدين پوري او د هغه په واسطه په يوويشتمه پېړی کې د حضور کريم مشهور صحابي (ابو ايوب الانصاري^(رض)) پورې رسي. دده مور ايمنه دده د پلار لري ترله او د جالندهر د الحاج ابابکر لور وه. بايزيد په جالندهر کې په ۹۳۱هـ مطابق ۱۵۲۵م کې (يعني په هند کې د بابر د سلطنت د قيام نه يو کال اول) زېږېدلی و."[2]

استاد رشاد ليکي:

"... (قاضي عبدالله) په ارثي توګه د اسلامي تصوف له تاريخه سره آشنا و او د تبرک لپاره يې پر خپل زوی باندې د طيفوريه طريقې د مؤسس نامتو بزرګ بايزيد طيفور بسطامي (په ۲۶۱هـ ق مړ) نوم کېښود."[3]

د حالنامې مولف ليکي، چې د عبدالله نيکه او د بي بي ايمنې (آمنه) نيکونه حقيقي ورونه وو او د بي بي ايمنه پلار حاجي ابابکر و. وايي، چې اوه ځلي يې حج کړی او د حرمين

---

[1] افضل خان خټک، تاريخ مرصع، مقابله تصحيح او نوټونه له دوست محمد خان کامل مومند، (پېښور: يونيورسټي بک ايجنسي، ۱۹۷۴) ۲۳۷ مخ.

[2] محمد شفيع، "بايزيد انصاري"، پښتو، د مولانا عبدالقدوس ژباړه، ۴ ګڼه (پېښور: پښتو اکيډيمی، ۱۹۵۹)، ۲۰ مخ.

[3] د واصل روښاني خو شعرونه، د پوهاند عبدالشکور رشاد په مقدمه او تصحيح (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۵۳)، امخ.

شریفین طواف یې کړی و. او د ثروت خاوند ز اصلي استوګنځی یې په جالندهر کې واقع و، له منکوحه یې یوه لور او له وینزې یې دوه زامن او یوه لور وه او د عبدالله پلار هم غني او مالدار و، سوداګري یې کوله. نوم یې شیخ محمد و او د کوهستان د کانیکرام په ښار کې یې کور درلود. یو وار هندوستان ته د تجارت لپاره تللی و.

د حالنامې مولف ددې یادونه هم کوي، چې بایزید لا د ځلوښت ورځو و، چې عبدالله غرونو ته د تللو نیت وکړ، خو کورنۍ او د کورنۍ غړي یې ورسره په دې خاطر لاړ نه شو، چې د هندوستان رسم و رواج یې زده کړی وو.

له دې ټکو دا هم جوتېږي، چې د بایزید کورنۍ د خپل وخت عادي او پر ټیټه پوړۍ پورې مربوطه کورنۍ نه وه، بلکې له یوې خوا د هندي فرهنګ او هم له خپل بومي پښتني فرهنګ سره اشنا وه او له بلې خوا د خپل وخت "جهان دیده" کورنۍ وه. (له) تجارت سره یې هم سروکار درلود او له دې څخه دا هم جوتېږي، چې نوموړې کورنۍ او د هغې لوی شخصیت بایزید د خپل وخت یو "ایلیت" او روښانفکره عنصر و.

حالنامه په لومړیو مخونو کې د بایزید د کوچنیوالي، پېښو او د مغلو راتګ ته اشاره کوي. کله چې عبدالله کور ته لاړ، هلته یې د مور له درې لونو او بایزید سره د نفقې او کسوت خبر اخیستلو څو کاله وروسته هندوستان ته د مغلو

لښکر راغی. د پهرې پر ښار یې یرغل وکړ او د خداداد کور هم په پهره کې و. مال یې ورته لوټ کړ او شیخ خداداد له خپلې کورنۍ سره جالندهر ښار ته لاړ او له بایزید سره کور ته لاړ او بي بي ایمنې، چې هرڅه درلودل د خداداد کورنۍ ته یې ورکړه. شیخ خداداد درې لورنې درلودې، یوه یې د بایزید په نامه کړه. یو کال څخه زیات و کم مغولو هندوستان له افغانانو ونیو او افغانان د بهارپتنه ایالت ته ولاړل.

د حالنامې مؤلف زیاتوي کله، چې مغول په هند حمله کوي او د پهره ښار ته ورځي، نو په افغانانو هیبت لویږي. وایي چې ځینو ښځې و ماشومان پرېښوول او وتښتېدل خو ځینې پوه شول، چې زموږ ښځې او ماشومان به بندیان شي، نو ویې وژل. بایزید د شیخ خداداد کورنۍ وساتله او زیات خلک له لوږې او تندې مړه شول او نور یې تر هت ولایت ته ولاړل. داسې سیمو ته ولاړل، چې آب و هوا یې نامساعده وه. ځینې ناجوړه شول او ځینې مړه شول. وروسته ټولو افغانانو اتفاق وکړ، چې له تندې مړه کېږو، نو ښه به دا وي، چې یو وار په ټول وس سره له مغولو سره جنګ وکړو او په میدان کې مړه شو.

وروسته څوارلس زره جنګي میړونه افغانان سره راجمع شول او اتلس زره زیات و کم د مغولو لښکر وو... د مغولو لښکر ماته ومونده او شپږ زره تنه یې ووژل شول. وروسته

بیا بهار د افغانانو لاس ته ورغی.

بابر ددغه جنگ په موقع وویل:

"افغانان ووژنئ او مال یې لوټ کړئ."([1]).

همدارنګه سید تقویم الحق کاکاخیل د همدغه پېښو په باب زیاتوي:

"بایزید د شپږو کالو و، چې د بابر پوځونو پښتانه تس نس کړل او د جالندهر پښتانه خپل اصلي وطن ته واپس راوتښتېدل. بایزید او د بایزید مور هم په دې اله ګوله کې کاڼي کرم ته راغلل..."([2])

مورږ د خپل تېر اوږده بحث ماحصل او نتیجه په دې برخه کې هم راغونډولای شو، چې بایزید په غړولو سترګو سره مغول او مغولواله لیدلي او د هغې هیبت یې احساس کړی دی او وروسته یې که د مذهب په فورم کې سیاست هم کړی دی، د هغه سیاست د افغانانو او مغولي دولتونو د کشمکش سنتیز او برداشت و.

۲_ د بایزید د ژوندانه پړاوونه:

لوی استاد اروابناد پوهاند عبدالحی حبیبي د بایزید د ژوندانه مراحل په دې ډول ښیي:

---

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، (کابل: علومو اکاډمی، ۱۳۶۴)، ۸ مخ_ (ګستتنر چاپ)

اخون درویزه، مخزن، مقدمه د سید تقویم الحق کاکاخیل (پېښور: پښتو کېډېمی، ۱۹۶۹، تر مخ.

"زیږېدنه: ۹۳۱ق ۱۵۲۴ م کال په جالندهر کې".
له خپل اکا شیخ خداداد او مور سره کاني کورم ته راتګ
د ۱۹۳۷ ق_ ۱۵۳۰م) حدود د بایزید نکاح له بي بي شمسو
سره (د تره لور). د ۹۵۵ق ۱۵۴۳م حدود په کاني کورم کې
سیاحت او سلوک وخت
له۹۵۵تر ۹۷۰ق_۱۵۴۳_۱۵۶۲م.
د پیر کامل درجې ته رسېدل او تبلیغ خپرول او د صراط
التوحید تالیف (۹۷۸ق_ ۱۵۷۰م) د اشنغر جنګ او کابل ته
تګ او له قاضي خان او میرزا محمد حکیم سره خبرې کول،
د ۹۷۹ق حدود (غالباً ۱۵۷۱م) د آغاز پور جنګ،
۹۷۹ق_۱۵۶۵حدود.
د تور راغه جنګ او د روښان وژنه. د ۹۸۰ق ۱۵۷۲م
حدود.
دده خلف او زوی شیخ عمر او ورونه یې مغولو مړه کړل.
۹۸۲ق_۱۵۷۴م". ([1])
په دې ډول له پورتنیو بېلابېلو نظریاتو څخه پوهېدای
شو، چې بایزید روښان د یوه ټولنیز_سیاسي، فرهنګي،
مذهبي او ملي شخصیت په توګه، چې ژوند او شخصیت
(یې) له ټولني سره په رابطه کې له کورنۍ سره په رابطه کې
او د خپل ناسالم چاپېریال سیاسي او اقتصادي قوتونو،

[1] بایزید روښان، خیر البیان، (کابل: کابل پوهنتون، ۱۳۵۳)، ۱۰ مخ.

رواني اتموسفير او نورو زياتو عناصرو سره په رابطه کې بېلابېل ابعاد لري. دغه ابعاد په يوه نقطه کې نه شو څېړلای، بلکې د هغه د ژوندانه ماضي د هغه د سرنوشت تفکر او مستقبل بستره وه.

په عمده ډول د بايزيد روښان د ژوندانه مراحل، چې د استاد حبيبي د نظر له مخې يې ګورو، په درې برخو څېړلی او مطالعه کولای شو:

لومړۍ مرحله:

د بايزيد روښان له زوکړې څخه د سياحت او تجارتي فعاليتونو تر پايه پورې.

دوهمه مرحله:

د سلوک اختيارول، چله او د پير کامل درجې ته رسېدل، تبليغ کول او پر ځان باندې د مريدانو راټولول.

درېيمه مرحله:

له آغاز پور نه نيولې تر شهادت پورې.

اول:

د پير روښان د ژوندانه په دې پړاو کې، چې د هغه له زوکړې پيلېږي او بيا د هغه د مسافرتونو او تجارتي کاروانونو او يا د سير و سياحت او سلوک تر وخته دوام

کوي، ډېرې عمده او اساسي پېښېويني.

د مغلو راتګ هند ته، د هغه کورنی چاپېريال، د هغه له مور سره د هغه د پلار ناوړه سلوک، د هغه زده کړه او تعليمات، د پلار قاضي عبدالله او يعقوب سره مخالفتونه او په تجارت پسې سفرونه. دا پړاو د بايزيد بلوغ ته د رسېدو دوران دی. د ټولنيزې ارواپوهنې له مخې د هغه شخصيت اساسي عناصر او بعدونه په همدغه پړاو کې ځای نيسي او وروسته د بېلابېل ډوله عکس العملونو په توګه رابرسېره کېږي.

دوهم:

د بايزيد روښان د ژوندانه هغه پړاو دی، چې نوموړی پکې په خفي ذکر مشغولېږي، عبادت او رياضت کوي او د توحيد لوړ مقام ته د رسېدو په خاطر چله باسي. د خوبونو د ليدلو پړاو، په دغه مرحله کې ځينې الهامي اوازونه اوري:

"ای د ادم زويه وګوره، ماته چې زه له تا سره يم او ته له ما سره، يعنې زه په تا کې يم او ته په ما کې او زه په هرڅه کې په خپل ذات سره ژوند وينم او هرڅه، چې وو او دي او وي به، د خپل موجود له وجوده يې وينم."(١)

له يوولسو کالو وروسته، چې بايزيد د وصلت مقام ته رسېږي او حق تعالی ورته کشف کېږي، يو غيبي آواز ورته

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۴۵ مه.

کېږي، چې اسم أعظم ووايه، چې د توحيد مقام دي ثابت شي، چې د معرفت قربت او د وصلت (په) مقام کې توحيد ثابت نه دی، نو وروسته له څه وخته له هرڅه چې اواز اوريدل کيده، له هغه آوازه يې اسم اعظم اوريده.[1]

د روښان د ژوندانه دغه پړاو د تفکراتو او تأملاتو پړاو دی. نوموړی د ژوندانه په دغه پړاو کې فکر کوي، ذکر کوي، د سکر بيلابيل حالتونهويني او هغه د تېر ژوندانه سير و سفر او د فرهنګي اغېزو ټول علايم په مختلفو اشکالو د صوفي په وجود او تفکر کې بشپړتيا ته رسېږي او پوخوالی مومي.

فرهنګي او عرفاني آثار لکه خيرالبيان، مقصود المومنين، فخر الطالبين، حالنامه او نور ليکي. مريدان پر خان راټولوي او د خپلو سرفروشو مريدانو يو لوی لښکر جوړوي. د هغه د تصوفي او عرفاني نفوذ ساحه پراختيا مومي. له محلي حکومتونو او متنفذو روحانيونو سره د خپل نفوذ د له منځه تللو وېره او ترهه پيدا کېږي او د متضادو قطبونو د منځ ته راتللو سبب کېږي. په فکري لحاظ ټولنه انقطاب پيدا کوي. څرګنده فکري دوګانګي د عرفان او شريعت په جامه کې منځ ته راځي او په نتيجه کې يې لومړنی مغولي ضد پاخون رامنځ ته کېږي، چې ددغه قيام ځای د آغاز پور په نامه يادېږي.

---

[1] همدغه اثر، ۵۳ مخ

دریيم:

لـه دې هـم جوتيـږي، چـې ددغـه جګـړې پيـل روښـان تـه خـاص ارزښـت درلـود، چـې د جـنګ د پيـل پـر ځـای هـم د آغـازپور نـوم ږدي او لـه هغـه وروسـته د نومـوړي او د هغـه د اخلاقـو لـه خـواد ظـالمو مغلـي حاميـانو او د هغـو د پلويـانو پـر ضـد ناپايـه او اوږده جګـړه پيلېـږي او پيـړۍ وروسـته هـم خپـل اثرات پرېږدي.

په لنډ ډول: هغـه څـه، چـې ددغـه اثـر د ليكـونكي لپـاره پـه دې څېړنـه كـې پـه زړه پـورې دي، د هغـه د تفكـر سـير و سـلوك او د هغـه د نـړۍ ليـد د تكـوين پـړاو دی، چـې د هغـه د ژوندانـه د لومـړني پـړاو د اغېـزو پـر بسـتر عمـل كـوي. هغـه ورتـه د يـوې ټـولنيزې او روانـي زمينـې حيثيـت لـري او نومـوړی پګـې د يـوه صـوفي، د يـوه هـادي، د يـوه روښـان او د يـوه "موحـد شخصيت" پـه توګـه خپلو ادعـاوو تـه رسـېږي او خپـل اثـرات پـه خپله ټولنه كې پرېږدي.

PDF Compressor Pro

دویم څپرکی

حکمت بر سه گونه است:
_ یکی گفتار،
_ دوم کردار،
_ سوم دیدار
_ حکمت گفتار، عالمان راست
_ حکمت کردار، عابدان راست
_ و حکمت دیدار، عارفان راست
خط سوم: ناصرالدین صاحب الزمانی،
چاپ ۱۳۵۱ ص ۱۴۰

بايزيد روښان د خپلو فلسفي او عرفاني افكارو په ابعادو كې

الف: د حالنامې پېژندنه:

حالنامه په ظاهر كې د بايزيد روښان د يوه مريد، چې علي محمد مخلص نوميده او د ابابكر قندهاري كاسي زوى و، تاليف دى چې په روانه او ساده فارسي ژبه يې كښلې دى. دغه اثر د روښانيانو د غورځنګ ډېر پټ او نارووښانه ګوټونه روښانه كوي او هم په مفصله توګه د روښان او د هغه د اولادونو او مريدانو مبارزې او كوښښونه تشريح كوي.

خو ځينې څېړونكي په دې معتقد دي، چې حالنامه په

PDF Compressor Pro

لومړي سر کې د بايزيد لـه خـوا کښـل شـوې وه او وروسـتـه بيـا مخلص لـه سـره وکښلـه، زيـاتوني يـې پـرې وکـړې او بشـپړه يـې کړه.

د دبستان مذاهب مولف ليکي:

"و حالنامـه کتـابی دارد کـه در آنجـا احـوال خـود را بـاز گـذارده."([1]) منظـور يـې بايزيـد روښـان دی، نـه علـي محمـد مخلص.

او مخلص هـم پـه خپلـه ددې اثر پـه بـاب ليکي: "فقيـر حقيـر علـي محمـد ابـن ابـابکر قنـدهاری مريـد و خـادم خانـدان بايزيـد انصـاری قـدس الله سـره العزيـز ميگويـد، کـه بعضـی از محبـان و مخلصـان کـه رعايـت و مراعـات خـاطر ايشـان از جملـهء لوازمـات و واجبـات دانسـته ازيـن فقيـر التمـاس داشـتند، کـه حالنامـه پيـر دسـتگير کـه از تـدابير دوران و سـامع ناسـخان تغييـر و تبـديل بـه عبـاراتش راه يافتـه و صـحتش بـه سـقامت بـدل گشـته و نيـز سـوانح و حقـايق فرزنـدان و احـوال نبيـره گـان پيـر دسـتگير قـدس سـره و ديگـر از احـوالات کـه در منصـهء ظهـور جلـوه گرامـده... بسـط تحريـر و در نظـم تقريـر در آورده شد."([2])

خـو کلـه چـې حالنامـه او د هغـې مـتن لولـو، لـه هغـې ښخـه هـم د بشـپړوونکي (مخلـص) دا خبـره جوتيـږي، چـې نومـوړی

[1] ملا محسن فاني، دبستان مذاهب (کانپور: مطبعه نولکشور، ۱۳۲۱ه) ۳۰۹ مخ

[2] علي محمد مخلص، حالنامه، ۱ مخ.

اثر د بایزید روښان له خوا پیل شوی او وروسته د علي محمد مخلص له خوا له سره لیکل شوی، بشپړ شوی او بیا پکې د بایزید روښان د اولادونو، مبارزو او جدوجهد بیانونه راغلي دي.

د متن له مخې هم د حالنامې د لومړۍ او وروستۍ برخې متون او عقاید، د افکارو د بیان او د پېښو او حوادثو د بیان له مخې سره توپیر لري. په دې مانا، چې د حالنامې لومړۍ برخې د بایزید روښان مذهبي، عرفاني او عقیدتي استدلالونه دي او په ځینو برخو کې هم مباحثې او دیالوګونه دي، چې په قرآني آیاتو او "متشابهو" احادیثو له مخې راغلي او بیان شوي دي، خو له دغه لړۍ برخې وروسته، چې تقریباً په غالب ګومان له مغلو سره د مخالفت تر بیان پورې رسېږي، د بایزید له یادښتونو نقل شوي دي او وروستۍ برخه یې مخلص بشپړه کړې او لیکلې ده. لوی استاد حبیبي هم دې ټکي ته د پښتو ادبیاتو تاریخ په دوهم ټوک کې اشاره کوي:

"داسې ښکاري، چې د حالنامې ابتدایي برخې روښان لیکلي او بیا نو دغه علي محمد مخلص دده د اولادو احوال هم پکې زیات کړي دي. وایي چې د علي محمد پلار ابابکر په کوچنیواله کې د جلال الدین بن بایزید په خدمت کې داخل شوی او بیا نو د احداد په لښکرو کې و، خو چې په آخر کې د بایزید له لمسیانو سره هندوستان ته ولاړ او له

رشید خان سره، چې د روښان له کورنۍ څخه و، په دکن کې مستخدم او د شمس آباد په رشید آباد کې ناندیر ته نژدې اوسېده."([1])

دمخه ورته اشاره وشوه، چې حالنامه په روانه فارسي کښل شوې ده. په لومړیو برخو کې لکه، چې څرګندېږي د بایزید استدلالونه او مباحثې دي، خو ځای ځای پکې د استدلال د قوت لپاره فارسي ابیات، مثنوي، قطعې او ځینې غزلونه راغلي دي، چې ټول یې تصوفي او عرفاني اړخونه لري. په دغو شعرونو کې د شیخ سعدي، مولینا او عطار نیشاپوري، بایزید روښان او په خپله د مخلص او نورو شاعرانو شعرونه هم شته.

له دې ټکو څخه جوتېږي، چې هم بایزید روښان د فارسي ادبیاتو او عرفاني فرهنګ سره ښه آشنا و او هم علي محمد مخلص د وخت متبحر عالم او شاعر وو، چې د ځینو محققینو په قول د دیوان خښتن هم دی. د فارسي ژبې او فرهنګ او هم له عربي ژبي او ادب سره ښه اشنا او بلد و.

خو هغه څه، چې په حالنامه کې مورږ او زمورږ بحث او موضوع ته په زړه پورې دي، هغه د بایزید افکار او فکري طرز دی. په دې برخه کې باید ووایو، چې د حالنامې لومړۍ برخه هم له فکري پلوه کوم منظم او سیستماتیک اثر نه دی،

[1] عبدالحي حبيبي، د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲ ټوک، (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۴۲)، ۲۹۸مخ.

چې په هغه کې د بايزيد د افکارو ژوره کره کتنه وکړو. د غه اثر د بايزيد روښان د نورو آثارو په پرتله لکه خيرالبيان، مقصود المؤمنين، صراط التوحيد او نورو په څېر د عقيدې او ايمان منظم بيان نه دی، بلکې د هغه پر عقايدو سربېره د هغه د ژوند او د هغه د اولادونو د ژوندانه او مبارزو بيان هم دی.

د دبستان مذاهب ليکونکی د بايزيد روښان د نورو آثارو په باب لنډه يادونه کوي. وايي:

"او را تصانيف بسيار است، به عربی و پارسی و هندی و افغانی _مقصود المومنين به عربی است_ گويند حق با او بی ميانجی جبويل سخن کردی و کتابی دارد، خيرالبيان نام و آن به چهار زبان است. اول به غربی، دوم به فارسی، سوم به هندیو چهارم به پشتو يعني لغت افغانی. همان يک مطلب را به چهار زبان گفته و آن خطابيست از حق تعالی بر حضرت بايزيد و آنرا صحيفهء الهی دانند."[1]

له بلې خوا د بايزيد روښان خپل لاس کښلي آثار د هغه د مريدانو لپاره مقدس او سپېڅلي آثار وو. د هغه مريدانو به په ښه اواز په جمع کې لوستل او د تبرک او تقدس په خاطر يې له ځان سره ګرځول.

د مثال په ډول شيخ عمر په يوه جنګ کې خاص ددې

[1] ملا محسن فانی، دبستان مذاهب، ۳۰۸ مخ.

لپاره بېرته د جنګ ځای ته ورستون شو، چې د خیرالبیان یوه نسخه ترې په یوه ځای کې پاتې شوې وه او د هغې د راوړلو لپاره د جنګ په ځای کې ولاړ و.

خو حالنامه د یادو شویو آثارو په څېر نه، بلکې سره له دې چې د بایزید او د هغه د مریدانو او پیروانو اخلاقو سرګذشت دی، د اثر په لومړۍ برخه کې داسې څه شته، چې د بایزید روښان د عملي ژوندانه او د هغه د سیر و سلوک او فکري طرز په باب ترې زیات څه پوهېدلای شو.

په دې اثر کې له بېلابېلو پېښو او واقعاتو سره د بایزید عکس العمل کښل شوی دی. ځینې شیان او ځینې حقایق، چې د بایزید په خپلو آثارو کې نشته، په حالنامه کې یې یادونه شوې ده. د محمد عبدالقدوس خبره به یو څه حقیقت ته نږدې هم وي، چې وایي:

"د کتاب د مطالعې د پسه د بایزید په باب کې د هر قسم بدګمانۍ، کول روا دي. زما په خیال "کونټ نویر"، چې په خپل کتاب "قیصر اکبر" کې څه خوشې خبرې لیکلي دي، هغه د حالنامې برکت دی".

سره له دې، چې زموږ د بحث او څېړنې اساسي اثر یوازې حالنامه نه، بلکې په مجموع کې د بایزید د افکارو او عقایدو جاج دی. البته حالنامه زموږ د څېړنې عمده اثر دی. دغه راز حالنامه موږ ته یوازې تولې ښې خبرې تولې منظمې مفکورې نه راخرګندوي، بلکې بېلابېل اړخونه او

بعدونه راجوتوي. د مثال په ډول د بايزيد روښان خوبونه، چې کېدای شي د نوي اروا پوهنې د څېړنې او مطالعې په رڼا کې تفسير او تعبير شي، يا د هغه د پيروانو جنګونه او قساوتونه، چې د موضوعاتو په نورو اړخونو رڼا اچوي، څرګند شي.

په هر حال په حالنامه کې د بايزيد د افکارو تت او ناروښانه اړخونه ليدلای شو. هڅه به وکړو دغه ډول ناڅرګند نکات او خواوې رابرسېره او روښانه کړو.

ب: په حالنامه کې د بايزيد روښان د عقايدو عام جاج:

تراوسه پورې د بايزيد روښان د افکارو او عقايدو په باب ډېر نظريات څرګند شوي دي. ځينو هغه د يوه سياسي مبارز او ځينو د يوه متصوف او عارف، ځينو د پښتنو د استقلال او آزادۍ د لارې سالار، ځينو په همدې لړ کې د مغلي حاکميت او استبداد سرسخت مخالف او د هغه مخالفينو هم د "کافر"، "ملحد"، "اباحتي"، "رافضي"، "باطني" د "شريعت او سنت دښمن" او دا ډول ډېر هغه څه د بايزيد روښان په ادرس ويل شوي دي، چې په مجموع کې له روښان پېژندنې سره څه ناڅه مرسته کوي.

خو حالنامه که له يوې خوا د يوه فکري سيستم څرګندوی نه وي، نو د بايزيد روښان د ګړوډ او ځپانده ژوندانه او د هغه د مريدانو د مبارزو او سيرو سلوک هنداره

ده. په دې ډول کله، چې په حالنامه کې د بايزيد روښان د عقايدو او افکارو عمومي انداه لګوو، نو د بايزيد روښان د ژوندانه له بېلابېلو اړخونو سره مخامخېږو:

- بايزيد روښان د فکري تناقض په حالت کې.

- بايزيد د يوه صوفي او عارف په توګه، چې د سنت او عنعنې ټول چوکاټونه ماتوي او د يوه عصيان ګر او متمرد په توګه پېژندل کېږي.

- بايزيد د يوه مبارز او د ظلم او استبداد پرخلاف د يوه مجاهد په توګه.

- او کله هم بايزيد روښان د يوه روحاني متنفذ مشر په توګه، چې پر زړونو حکومت کوي او پر اميرانو سلطنت.

په لومړني قدم کې په حالنامه کې موږ د بايزيد له داسې شخصيت سره مخامخ يو، چې ځوان، حساس، بااستعداد او د ملکونو سير و سفر يې کړی دی. هند او سمرقند يې ليدلي دي، د وخت له مروجه علومو سره مخامخ دی. په داسې چاپېريال کې راپورته شوی، چې په هغه کې پيري او مريدي رواج ده. هر څوک او هر انسان د يوه ايډيال په لټه کې دی. د کامل پير له لوري عالي روحاني مقام ته ځان رسول، د هر انسان ايډيال دی. پير روښان نه خو د يوې بېوزلې او نه خو د ډېرې بډايې او حاکمې کورنۍ شخصيت دی، بلکې په داسې منځنې حالت کې موقعيت لري، چې هم بايد ښه ژوند وکړي او هم بايد نوم او نښان ولري. هغه په

انتخاب کې د مال او رياضت په برخه کې د مال او سوداګرۍ چاره پرېږدي او د رياضت لاره غوره کوي. د هغه لومړنۍ عداوت د مال او متاع پر مساله د خپل پلار او ورور يعني شيخ عبدالله او يعقوب سره پيدا کېږي او له دې فکري او رواني ثنويت څخه هم ځان ژغوري:

"وويل شيطان يا بايزيده! وګوره، چې عبدالله ستا په حق کې څه وکړه؟ لومړۍ يې ستا مور ته طلاق ورکړه او په کوچنيوالي کې يې له موره جلا کړې. د فاطمې له لاس لاندې وې او دويم ځرنګه، چې قرآن دې پای ته ورساوه، د شاګردانو مېلمستيا او د استادانو هدايه يې ورنکړه... درېيم د خداداد لور ستا په نوم وه، هغه يې بل چېرې ورکړه. څلورم دا چې ته يې تجارت ته وګومارلې، چې ستا د کړاو له لارې زيات مال کور ته راغی او د وېش په وخت کې يې زيات مال له تا نه غصب کړ".([1])

خو بايزيد په همدغه ډول دوه ګونې فکري حالت کې، چې لا د لارې د غوره کولو په فکر دی، په يوه غره کې له يعقوب سره يوځای کېږي، يعقوب ويده کېږي او د هغه په وجود کې د بدۍ وسوسه، يعني شيطان هغه دې ته رابولي، چې د يعقوب د وژلو پرېکړه وکړي او هغه له ګرنګ نه وغورځوي، خو د هغه په ځان او روان کې د نيکۍ وسوسه

---

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۲۷ مخ.

پیاوړې ده. هغه له دې لارې ژغوري او ورته وايي: "دا کار د کولو نه دی. که څرګنده شي، یو خو بدنامي ده، په دنیا کې د خدای بنده ګان به ووايي، چې د شیخ عبدالله زوی د ملا ابراهیم، سراج الدین او چراغ الدین له پښته وو د دنیا د مال په خاطر يې خپل ورور په ناحقه ووژه."[1]

د سارتر په قول د انسان په هستۍ کې يو د علوهیله ده. انسان غواړي په نهایت کې له ټولو لوړ وي، که دا نظر په کلي ډول د منلو نه وي، نو د ځینو غیر عادي انسانانو په باب، چې خاص فکري او رواني امتیازات لري، باید ووایو.

کله چې له بایزید روښان سره د وخت د یوه روښانفکر او مستعد انسان په توګه مخامخېږو، هغه په لومړي قدم کې داسې څوک وینو، چې د لوړو ایډیالونو د لرلو پر خاطر په ټولو کوچنیو او ټیټو بارکو پښې ږدي او تري پورته خېږي. کېدای شي هغه ته دغه ډول تېرېدنو او ګذشتونو دا وس ورکړی وی، چې رب النوع ته د ځان رسولو په خاطر په کې د "ځاني" رب النوع فکر پیدا شوی وی، چې په وروسته څېړنو کې په دې ټکو ښه بحث کېدای شي.

بایزید په خپل فکري سفر کې له واحد ذات سره د وصال په نیت سفر پیلوي. هلته کلمه په جهر وايي او بیا ورته الهام کېږي، چې ورو او په زړه کې يې ووايي او بیا ورته غیبي

[1] هماغه اثر، ۲۸ مخ.

آواز کېږي، چې په خفي ذکر مشغول شه، نو له دري څلورو کلونو وروسته پر کلمه باندې د هغه ایمان او باور پخېږي. د قرآن او احادیثو په رڼا کې هغه غیر معدوم ویني او حق موجود:

"ای د آدم زویه! وګوره ماته، چې زه له تا سره یم او ته له ما سره. یعنې زه په تا کې یم او ته په ما کې او زه په هرڅه کې په خپل ذات سره ژوند وینم او هرڅه ...او وي به د خپل موجود له وجوده یې وینم".([1])

بایزید د سیر و سلوک په پړاوونو کې الهامي آوازونه اوري، چې ذات باریتعالی څرنګه پېژني!

نومورى څواب وايي:

"په هر طرف په هرڅه کې، چې ګورم د خپلې هستۍ د زړه په سترګو تا وینم او له څه، چې اورم ستا آواز اورم او هرڅه چې شته، په دواړو نړیو کې ستا له وجوده یې ګڼم".([2])

له یوولسو کالو وروسته چې بایزید روښان د وحدت مقام ته رسېږي او حق تعالی ورته کشف کېږي، له حضرت عزت نه ورته آواز کېږي، چې: اسم اعظم ووایه، چې د توحید مقام دې ثابت شي، ځکه چې د معرفت، قربت او وصلت په مقام کې توحید ثابت نه و، نو له هغه وروسته چې یې له هرڅه اواز اورېده، له هغه نه یې اسم اعظم اورېده.

---

[1] هماغه اثر، ۴۵ مخ

[2] هماغه اثر، ۵۰ مخ.

د اسم اعظم لـه اسرارو تـر خبرېدو وروسـته بايزيـد تـه الهـام کېـږي، چـې خلـک دعـوت کـړي او هغـو تـه لارښوونـه وکـړي او مریدان پرځان راټول کړي.

"بعـد از چنـد روز دو کـس از يـاران و محبـان پيـر دسـتگير آواز شـنيدند کـه ای محبـان! بايزيـد را بعـد از ايـن بنـام مخوانيد ميان روشان و يا پير و روشان بگوئيد".([1])

بايزيـد خپلـه دنـده بـولي، چـې د خـدای مخلـوق ځلـورو اساسي ټکو ته متوجه کړي:

- خلک د اسلام چارو ته سيخ کړي.
- لـه غفلتـه يـې منـع کـړي او د حـق تعـالی پـه ذکـر مشـغول شي.
- له جهالته يې وژغوري او د توحيد علم ته يې راوبولي.
- لـه نـاوړه خصـلته او بـده خويـه يـې منـع کـړي او نېکـه لاره ورته وښيي.

پـه دې ډول بايزيـد روښـان د يـوه عـارف او صـوفي پـه توګـه خلـک دعوتـوي. وګړيـو تـه لارښوونـه کـوي، هغـوی لـه شـرک ژغـوري او د توحيـد لارې تـه يـې سـموي. هغـه د خپـل سـير و سـلوک اتـه مـرحلې تـاکي (چـې وروسـته بـه پـرې خبـرې وشـي) او خپلو پيروانو ته د هغو د عملي کولو هدايت او لارښوونه کوي.

خو بايزيد يو مبارز او مجاهد هم و، هغه وايي:

---

[1] هماغه اثر، ۱۱۵ مخ

"یعني دشمني نادار یا توانگر، و دشمني مرد نادان با مرد دانا، و دشمن مرد بد کار با مرد نیکو کار، طبیعی است که هرگز تغییر نگردد."([1])

نوموړی خپل پیروان ښيي لاري، عدالت او له ظلم سره نه پخلا کېدني ته رابولي او د خواوشا سیمو امیرانو، حاکمانو ته هم خپل خلیفه گان او داعیان لېږي.

"و به طرف قندهار خلیفه مودود فرستاد. چون در ملک قندهار رسید در قبایل کاسی تشریف برد."([2])

حالنامه وايي، چې په قندهار کې د کاسي قبایل ټول د پیر روښان مریدان شول او پر هغو سرېېره شینوارو، مومندو او صافیو، د هغه پېري ومنله او د بریخو له قبیلې ته یې علي د خلیفه په توگه وټاکه. په قندهار کې د پیر روښان د خلیفه له ورتلو وروسته مغلي حاکم ته چا راپور ورکړ، چې یو څوک روښاني شوی دی او خپله وربره یې د جلال الدین زوی ته ورکړې ده. تر هغه وخته لا نجلۍ د تره کره وه، چې هغه جابر حاکم نوموړی غواړي، بندي کوي یې او پرې ورته په غاړه کې اچوي او شکنجه کوي یې، چې هغه نجلۍ ماته راکړه.([3])

دا یوه واقعه مو ددې لپاره ذکر کړه، چې له یوې خوا د

---

[1] هماغه اثر، ۱۰۷ اثر.

[2] هماغه اثر، ۳۶۱ مخ

[3] هماغه اثر، ۳۶۵ مخ.

روښاني غورځنګ د سازمان د پراخېدو مانا لري او له بلې خوا د مغلي حکمرانانو مخالفت ورسره جوتېږي او له بلې خوا پیر روښان اکبر مغلي پاچا ته هم خلیفه دولت لېږي. "... خلیفه دولت خان را با کتاب (صراط التوحید) پیش اکبر پادشاه فرستاد. چون خلیفه پیش اکبر پادشاه رفت و کتاب (صراط التوحید) پیش نمود، چون اکبر پادشاه صراط التوحید را دید، فرمود که من شیخ را به پیری قبول کردم و هر خدمت که بفرماید، به جا آرم. بعد چیزی هدیه برای پیر دستګیر فرستاد، خلیفه را خلعت بخشید."[1]

دغه راز یو خلیفه بدخشان ته استوي. "بعد خلیفه یوسف را با رسالهء فخرالطالبین به بدخشان پیش میرزا سلیمان فرستاد... بعد میرزا سلیمان کتابت، و اسب و یک پوستین به خدمت پیر دستګیر فرستاد و در آن کتاب مرقوم بود که مرا یکی از طالبان و مریدان خود بدانید".[2]

دغه راز نور خلفاء هندوستان، بلخ او بخارا ته هم استوي. د حالنامې په قول:"بعد خلیفه ارزاني را بسوی هندوستان مرخص نمود تا خلق الله از وی معرفت ذات و علم توحید حاصل نماید و بعضی خلفا را بسوی بلخ و بخارا فرستادند. تا مردم را دعوت نمایند و بسوی علوم توحید راغب سازند و الحال نیز در آن سرزمین خلق و

---

[1] هماغه اثر، ۳۷۵ مخ.
[2] هماغه اثر، ۳۷۵ مخ.

مریدان پیر دستگیر قدس سره هستند".[1]

د پیر روښان د خلفاو له لېږلو او د پیر او هادي په توګه د هغه له منلو څخه جوتېږي، چې ورو ورو د هغه د معنوي نفوذ او روحاني سازمان ساحه پراخېږي. د هغه د نفوذ د ساحې په پراختیا سره زیات متنفذین او امیران د هغه دعوت نامې قبلوي. د وخت حکومت او محلي حکومتونه د ځان لپاره ساحه تنګه ګوري. د حالنامې مولف په ډاګه کوي، چې مغلي کوچني حاکمان له بایزید روښان سره له دې لامله مخالفت کوي، چې هغه "د پښتنو پیر" دی او د مېرزا حکیم وزیران دا خبره په ځرګنده وایي، چې:"که ما پس از این به حضرت عرض کرده بودیم، که شیخ (منظور تري روښان دی) کی روا خواهد داشت، که ما مردم افغان را در قید آریم و اسیر سازیم".[2]

ددغه تضاد له راپیدا کېدو څخه یعني د روښانیت او مغلوالي تضاد د شخړو د پیلامې سبب کېږي. همدغه پړاو دی، چې بایزید پکې د یو قلندر او درویش په توګه نه، لکه څنګه چې وایي:"الحاا، ای عزیزان از بهرمن دلگیر نشوید و دل را پریشان مدارید، من مرد قلندر ام در این شهر چیزی نمی ماند و هر جا که بروم ملک خدای تعالی است..."[3]

---

[1] هماغه اثر، ۳۷۵ مخ

[2] هماغه اثر، ۳۸۱ مخ

[3] هماغه اثر، ۲۳۵ مخ

بلکې د يوه داسې شخصيت په توګه، چې د توحيد تر توغ لاندې او په سيورې کې حرکت کوي.

نېکي او بدي سره دښمنه بولي، ظلم او مظلوميت، جهل او پوهه سره نه پخلا کېدونکې بولي او په همدې جدوجهد کې بندي کېږي او کابل ته بېول کېږي. مېرزا حکيم دهغه استدلال اوري، له قاضي خان سره يې بحث ته کېنوي او تر مباحثو وروسته سرلوړی راوځي. مېرزا حکيم د هغه مريد کېږي، حالنامه وايي:

"چون وزيران و اميران ميرزا حکيم از ميرزا چنين شنيدند جمع شده عرض نمودند که رعيت و محکوم ما مردم افغان است و هميشه با ايشان جنگ و جدال داريم و فرزندان ايشان را به بند مى آريم و از ايشان خراج ميستانيم چون ميرزا مريد شيخ شد، کى روا دارد که از افغانان خراج ستانيم و يا فرزندان ايشان در قيد آريم الحال بودن ما درين سرزمين ممکن نيست، ميرزا مايان را رخصت نمايد."(۱)

ميرزا حکيم د افغانانو او حاکمانو د جنګ پيل په خپلو سترګو ليده، ناچاره شو او شيخ (بايزيد) ته يې وويل، ته په دغه قوم کې څه کوې، دا داسې طايفه ده، چې اودس او غسل او جنابت نه پېژني، نو ستا قدر به څه وپېژني، له تا به څه ګټه واخلي، خو کله چې بايزيد روښان د ميرزا حکيم

---

۱ هماغه اثر، ۳۴۱ مخ

خبرې واورېدې، ويې ويل: "زه خداى تعالى په همدې قوم کې پيدا کړى يم او پر داسې عالم باندې، چې د هغې وارث دى، ورته لازمه ده او پرې امر دى، چې بې لارو ته لاره وښيې او جاهل عالم کړي." [1]

حالنامه ليکي:

"خداى تعالى دوه خزانې له افغانانو پټې ساتلې وې. يوه خزانه يې د توحيد علم دى، چې له افغانانو پټ و او خداى تعالى د پير روښان له برکته هغو ته ښکاره کړه او بله خزانه هم د موسيقۍ خزانه ده، چې د مير فضل الله ولي د خليفه حاجي محمد له [2] برکته افغانانو ته کشف شوه، ځکه افغانانو به په غنجکين (غيچکې) ستار اچاوه او واهه به يې او په رباب يې پنځه تاره په سرمده (سرنده) يې دوه تاره اچول او دوه تار يې ورته ويل، خو د حاجي محمد د زده کړې له برکته په سازونو کې يې زيات تارونه واچول او نوې نوې نغمې يې جوړې کړې، خو خو اکثراً دغه نغمې د نڅا لپاره او غير ملايمې نغمې وې، خو ښرنګه چې دغه سازنده ګان د روښان مريدان شول او د روښان د خبرو او صحبت له برکته يې سرودونه او نرمې نغمې جوړې کړې او شپږ مقامه يې جوړ کړل، چې يو يې ناسرې، دوهم يې پنځه پردې، دريم يې ځلور پردې، ځلورم يې درې پردې، پنځم يې د جنګ

---

[1] همدغه ځاى

[2] همدغه اثر، ۳۵۹ مخ.

پـرده، چـې د جـنګ پـه وخـت کـې بـه وهـل کېـده، شـپږم د شهادت مقام.

او پـه دغـو مقـامونو کـې ډېـر بندونـه او نغمـې وهـل کېـږي او بـل دا چـې پـه افغانـانو کـې لـه دوه درې بيتـو څخـه زيـات شـعرونه، نـه وو. "پيـر دسـتگير قـدس سـره بـه زبـان افغـانی قصـيده هـا و غزلهـا و ربـاعی هـا و قطعـه هـا و مثنـوی هـا سـاختند و از طفيـل پيـر دسـتگير قـدس سـره فرزنـدان و مريـدانش ديوانهـا گفتنـد و دُرهـای حقـايق و معـانی در آن سفتند و بعضـی افغانـان کـه مريـد ايـن خانـدان نبودنـد، چـون شـعر و کـلام ايشـان ديدنـد، تقليـد و تتبـع ايشـان کردنـد. امـا تقليـد بـه تحقيـق کـی مانـد و بينايـان زنگـی ورو مـبی را از دور شناسند."(١)

ج: د دبستان مذاهب په رڼا کې د بايزيد روښان عقايدو جاج

دبسـتان مـذاهب، چـې ځيـنې يـې د مـلا محسـن فـاني اثـر بـولي او ځيـنې څېړونکي يـې د موبـد شـاه موبـد اثـر او د ځينـو څېړونکيـو پـه عقيـده، چـې وايـي ددې اثـر مؤلـف پـه بشـپړه توګـه څرګنـد نـه دی. پـه اسـلامي فـرهنګ کـې د عقايـدو او فکري جريانونو د مطالعې په برخه کې معتبر اثر ګڼل کېږي.

د ځينـو څېړونکيـو پـه عقيـده، چـې وايـي د دبسـتان مـذاهب مولـف هـم لـه اسـماعيليه فـرقې پـورې اړه درلـوده، خـو پـه هـر

---

[1] همدغه اثر، ٣٦ مخ.

PDF Compressor Pro

صورت، هغه څه چې موږ ته په زړه پورې دي، دا دي چې په نوموړي اثر کې هم یو کوچنی فصل د روښانیانو په باب کښل شوی دی. ددغه اثر د مولف په قول، چې وايي:

"پدرم شاه بیگ خان رغون مخاطب به خان دوران میان بایزید را دیده بود."[1]

په دې ډول دبستان مذاهب په دغه کوچني فصل کې تر زیاته حده د بایزید روښان پر عقایدو او افکارو رڼا اچولې. د پورتنۍ وینا له مخې، چې یادونه مو وکړه او هم د اثر ددغه برخې له محتوی څخه جوتیږي، چې د اثر مولف نسبتاً په بې غرضانه ډول د بایزید روښان عقاید بیان کړي دي. له بلې خوا د مولف استناد هم تر حده په حالنامه باندې دی. نوموړی لیکي:

"... و از خرد ی باز اورا میل به مبدا بود چنانکه پرسیدی که آسمان و زمین موجود است، اما خدای کجاست چون خواجه اسمعیل که از اقربای ایشان بود، در واقعه بیشتر شد بریاضت پرداخت و جمعی از ارادت او منفعت دیدند بایزید خواست مرید او شود عبدالله مانع شد..."[2]

دبستان مذاهب هم د حالنامې په څېر، خو لږ څه په اختصار سره د بایزید د عقایدو بیان کړی دی، خو په دې توپیر سره، چې د دبستان مذاهب د مؤلف خپله لید توگه هم

---

1 دبستان المذاهب، ۳۰۹ مخ.

2 همدغه اثر، ۳۰۴ مخ

PDF Compressor Pro

برېښي. په دې مانا، چې وايي له ابتدا څخه د هغه ميل او غوښتنه له "مبداء" سره وه. يعني هغه څه، چې په وروسته لړ څه فلسفي بحث کې پرې رڼا اچولای شو. دبستان مذاهب زياتوي:

"حکم شد به بايزيد که بگو رايتک و عرفتک بک و حق با او گفت فضوح الله ينا هون من فضيح الاخره استعجلوا به الحسنه و لا تستعجلوا بالسيه.

خداوند با او سرود...

بايزيد در مانداگر نماز ميگذارم مشرک ميشوم و اگر نميگذارم کافر. پس فرمان رسيد که نماز انبيا گذار پرسيد که آن کدام است. حق تعالی فرمود صفت معبود بود پس ان صلواة اختيار نمود."([1])

دبستان مذاهب د بايزيد د نبوت د مسالې يادونه هم په ډېر صراحت سره کوي:" حق تعالی اورا به نبوث برگزيد و به پيغمبری دست گرفت".([2])

خو د دبستان مذاهب مؤلف ددغه خبرې يادونه د اخوند درويزه او نورو مؤلفانو په څېر نه کوي، بلکې په داسې لهجه او صراحت يې وړاندې کوي، لکه پخپله چې هم په دې معتقد وي، خو حواله يې بيا هم حالنامه ده.

دبستان... هم د بايزيد پر ضد د هغه د مخالفينو د

---

[1] ايضاء، ۳۰۵ مخ

[2] ايضاء، ۳۰۵ مخ

اعتراض یادونه کوي. وایي چې د هغه مخالفینو بایزید ته وویل، چې حق تعالی پر تا امر کړی دی وواپه، چې ماته جبراییل راځي او زه مهدي یم، خو خلکو ته کافر او بې لارې مه وایئ. دبستان مذاهب بیا هم دا خبره تکراروي، چې هغه خپل ځان نبي باله او خلک یې ریاضت او لمانځه ته دعوتول، خو لوری یې نه ښوده. زیاتوي:

"فرمود غسل با آب حاجت نیست چه همین که با درسید تن پاک میشود چه چار عنصر از مطهرات است و گفت هر که خدا را و خود را شناسد، آدمی نیست و اگر موذی است حکم گرگ و پلنگ و مار و کژدم دارد، پیغمبر عربی گفته اقتل الموذی قبل الایذا و اگر نیکو کار و نماز گذار است حکم گاوو گوسفند دارد کشتن آن جایز است. بنا برین مخالفان خود شناسی را کشتن فرمود چه اینها حیوانانند اولئک کالانعام بل هم اضل و گفت.

هر کس خود را نشناسد و خبر از زنده گی جاوید و حیات ابدی ندارد، مرده است و حال مرده که وارثان آن چنین مرده باشند، به زنده گان رسد، بنا برین نیز حکم بر قتل نادان کرد و اگر هندو را خودشناس یافتند، بر مسلمان ترجیح میدادی او با فرزندانش مدتها راه میزد، اموال از مسلمانان وغیره ستده، خمس اموال در بیت المال میداشت چون حاجت شدی بر اهل استحقاق قسمت کردی و او و فرزندانش همه از فسوق مجتنب و از زنا و از اعمال

ناشایسته و از بردن مال موحد ان و ستم بر یگانه نینان به کران بودند..."([1])

دبستان... له هغه وروسته، چې د بایزید روښان د آثارو یادونه کوي، دا هم څرګندوي، چې: "گویند حق با او بی میانجی جبرئیل سخن کردی."([2])

په دې ډول په دبستان مذاهب کې هم په ډېرو لنډو عباراتو سره د بایزید روښان د عقایدو اندازه لګول شوې ده. ددغه مطالبو د څېړنې په رڼا کې د بایزید روښان د شخصیت په باب څو فرضیې مطرح دي:

ـ بایزید روښان د نبي او هادي په توګه.

ـ بایزید روښان د واجب الوجود د مدعی په توګه.

ـ بایزید روښان د اسلامي متصوفینو او عارفانو په لړ کې د یوه عارف او متصوف په حیث.

موږ د بایزید روښان د وخت د اصلي او هم د فلسفي پوهنو او عرفاني ـ تصوفي تعلیماتو په رڼا کې په دې باور یو، چې د بایزید روښان د څو اړخیز شخصیت تحلیل او شننه تر څینو حدودو پورې امکان لري. د پورتنیو مواردو په باب وڅېړل شي، څکه یادې شوې فرضیې، کله د نړۍ د نورو متفکرینو او فلاسفه وو په تېره د معاصرو سترو لیکوالو په آثارو کې هم وینو، چې په همدې فصل کې پرې رڼا اچوو.

---

[1] ایضاء، ۳۰۸ مخ.

[2] ایضاء، ۳۰۹ مخ

د: د بایزید روښان د شخصیت رواني او انفسي اړخ:

" ته لومړی ووایه، چې خوب دې لیدلی دی، چې بیا زه ووایم ته څوک یې".
فاف: تعبیر خواب و بیماری های روانی. فروید_۵۹ مخ

حالنامه د بایزید روښان د عرفاني او معنوي شخصیت زیات اړخونه بیانوي. نوموړی اثر په ناخودآگاه او ناخبره توگه د بایزید د ځینو سایکولوجیکو او رواني غوښتنو اړخونه هم څرگندوي، چې په عمده توگه د هغه د خوبونو په ترخ کې ځیني ټکي جوتېږي.

له بلې خوا پر خوبونو باندې اعتقاد او د خوبونو انگېزو ته پاملرنه د بایزید روښان لپاره ټولنیز فرهنگي بنسټ هم لري او هغه له یوې خوا د پښتني عنعنوي ټولنې موجودیت، اسلامي فرهنگ او د وخت لاسبرې ټولنیز روان و، چې موږ دمخه په لومړي فصل کې ورته گوته نیولې ده، له بلې خوا په اسلامي فرهنگ او د هغه تر اغېزې لاندې پښتنې ټولنه کې، پر شیطاني او رحماني خوبونو باور څه لږ مثالونه نه لري، بلکې په اسلامي فرهنگ او زده کړو کې په وار وار د حضرت یوسفع، د حضرت محمدص، او نورو سترو شخصیتونو د خوب لیدلو یادونې شوي دي، چې موږ یې له بیا ځلي یادونې ډډه کوو.

پر دې اساس بې ځایه به نه وي، چې د څو تنو اروا پوهانو

په تېره د فروید او یونګ د نظریاتو په رڼا کې د بایزید روښان انصاري د دننني دنیا دغه اړخ هم تحلیل کړو.

د فروید په عقیده، خوبونه یوازې د مختلفو حسي تحریکاتو نتیجه نه ده، چې امکان لري یوازې د یوه ویده انسان لپاره رامنځ ته شي، بلکې دا هم باید ووایو چې خوب خپله ځانګړې مانا لري او هغه زموږ د باطني غوښتنو، آرزوګانو، اندېښنو او د ټولنیز چاپېریال د پېښو انعکاس دی. فروید دې نتیجې ته رسېږي، چې خوب زموږ د شعور له عملونو څخه یو عمل دی. خوب په هماغه وخت او حالت کې، چې د انسان خطرناکې هیلې او له جنایت څخه ډکې غوښتنې په بې ضرره او ناڅرګنده توګه جبیره کوي او پرته له دې، چې بل چاته آزار ورسېږي، خوب لیدونکی ارضا کوي. د خوب لیدونکي لپاره د خوب د حالت دوام ورکوونکی هم دی. نوموړی زیاتوي:

"دا خوب دی، چې د طلایي هیلو او زموږ د لوړو او عالي غوښتنو د ترسره کېدو په خاطر، چې په واقعي او ویښه دنیا کې بې تحقق له درده ډک او خطرناک دی. موږ (آرام)، خوشحاله او بې له تشویشه خوب کولو څخه برخورداره کوي."(۱)

هدف دا دی، چې د زیاترو خلاقو او سترو شخصیتونو

---

[1] فروید، تعبیر خواب و بیماری های روان. "ترجمه:ایرج پور باقر".(تهران: انتشارات آسیا، چاپ دوم. ۱۹۶۳ع)، ۱۱مخ

هیلي او آرزوګاني د هغوی د ناخبره شعور له لارې پېژندل کېږي او څېړل کېږي. بایزید روښان هم هغه ځلانده څېره ده، چې پر ظاهري او څرګند شخصیت سربېره ډېره پیاوړې او غني باطني دنیا لري.

کېدای شي په حالنامه کې چې کوم خوبونه ثبت شوي دي، د پښتني ټولني د عنعنوي ځانګړنو په مقیاس او دا رنګه د اسلامي فرهنګ ارزښتونو ته په پام سره، چې خوبونو ته خاص ارزښت ورکوي، د هغه د راتلونکي شخصیت د ودې، تکامل او بشپړتیا لپاره غوره رواني انګیزې ګرځېدلې وي. همدارنګه بایزید روښان ته دغه خوبونه د راتلونکیو معنوي مقاماتو د حصول لپاره هم د الهاماتو سبب شوي دي.

په هر صورت مونږ د اروا پوهنې د څېړنو په ترځ کې د بایزید روښان د شخصیت په رغښت کې له دغه رواني اړخونو سترګې نه شو پټولای، نو ځکه څه ناڅه یادونې ته یې اړه ده.

په حالنامه کې د بایزید روښان خوبونه په دې ډول دي:

- "بیان در آمدن خواطر ملکی در دل بایزید قدس سره"([1])
- "خواب دیدن بایزید قدس سره خضر علیه السلام را"([2])
- "بیان سبب نزول الهام بر بایزید قدس سره و دانانیدن معنی کلمه..."([3])

---

[1] حالنامه، ۲۷ مخ.

[2] حالنامه، ۳۹ مخ

[3] حالنامه، ۴۲ مخ

ـ "خواب دیدن پیر دستگیر که در خانه من زنار دلوران آمده اند."([1])

ـ "بیان سبب جمع آمدن منافقان که بایزید دیوانه شده است، باید بست تا به شعور آید."([2])

په دغه لنډ فهرست کې وینو، چې د بایزید د ځرګند عمل او ظاهري چلندونو په څېر د هغه دننني او نفساني تمایل او رغبت هم زیات مذهبي او دیني دی. کله چې د نورو ادیانو او مذاهبو د سترو کسانو په باب ګورو، د بایزید نفاسیت هم له هغو سره د پرتلنې وړ دی او ان ځینې الهامي او هاتفي پیغامونه د خوبونو او خاصو رواني حالاتو له مخې راڅرګندېږي.

د مثال په ډول: د بنو اپریه (Benoit Perier) په نوم یو اروپوه په خپله یوه رساله کې، چې نوم یې دی "خوب او د سترو لیدلو په باب اټکلونه" او په ۱۵۹۸م کال یې خپره کړې، د خوبونو لیدلو په باب زیات څه لري. نوموړی د خوب لیدلو علتونه پر څلورو برخو وېشي.

د هغه په نظر جسمي ناروغي هم کېدای شي، چې ناروغ له سخت عاطفي انقلاب سره مخامخ کړي یا له هیلې، امید او یا وېرې څخه ورته یو حالت پیدا شي، بل علت د شیطان مکر او د هغه نفوذ او اغېزه ده، چې د مذاهبو یو رب النوع

---

[1] حالنامه، ۱۳ مخ

[2] حالنامه، ۱۶۲ مخ

PDF Compressor Pro

یا مسیحي شیطان دا کار کوي. هغه لیکي:" انسان له هغه څه څخه، چې باید ترسره یې کړي او یا یې ترسره کوي، مخکې له دې چې خبر شي، شیطان ترې خبرېږي او شیطان د خوب په ترڅ کې هغه څه انسان ته ورښیي."(1)

خو هغه څه، چې موږ ته په زړه پورې دي، هغه د خوبونو څلورم علت دی، چې څېړونکي بسودلي دي، چې زموږ له موضوع سره هم رابطه لري او یا کېدای شي ارتباط پیدا کړي.

د بنواپریه په عقیده، چې یونګ ترې اقتباس کوي، هغه خوبونه څرګندوي، چې:"د خدای له لارې بنده ته الهام کېږي، د خوبونو ملکوتي علامه د هغو له مضمون څخه عبارت ده، په دې مانا چې دې خوبونو داسې مسایل روښانه کړل، چې علم پرې له فضل او الهي عنایت پرته امکان نه درلود. لکه د راتلونکي امکانات، د زړه اسرار او د ایمان رمزونه، خدای پخپله خپل بنده ګان ددغو خوبونو له اصالت څخه خبروي."(2)

نوموړی دا خبره هم واضح کوي، چې شیطاني خوبونه هم انسان له ځینو اټکلونو خبروي، چې انسان د هغه پر دروغو باور وکړي، خو دا چې کوم یو شیطاني او کوم یو رباني

[1] کارل ګوستاویونګ، روانشناسي و دین ترجمه، فواد روحاني" (تهران: فرانکلین، ۱۳۵۴)، ۶ مخ.
[2] ایضاء،۰ ۶ مخ

دی، نو د هغه بېلوالی سخت دی، خو له کومه ځایه چې زمونږ په وجدان کې یوه رڼا شته، نو د هغې روښنایی په مرسته یې مونږ الهامي منشاء پېژندلای شو.

همدا ډول کارل گوستاویونک په دې لړ کې د خوبونو د رباني منشاء په باب د یو بل اروا پوه کاسپاریوسر د خوبو اټکل هم رانقلوي او لیکي:

"یوازې هغه خوبونه الهي منشاء لري، چې د سپېڅلي کتاب په موجب د اسماني وحې خاصیت ولري. دا ډول خوبونه هر څوک نه گوري ان هغه څوک، چې د وحې او الهام خاص انتظار هم ولري، بلکې یوازې د ادیانو په لویانو او پیغمبرانو پورې اړه لري، چې یا د خپل تصمیم او یا د الهي مشیت پر بنسټ دا ډول خوبونهویني..."([1])

د پورتنیو ویل شویو ټکو او مطالبو پر استناد کله، چې د بایزید روښان د ځینو خوبونو الهامي اوازونو او مخصوصو رواني حالتونو ته گورو، هغه د یو عارف، صوفي، د وجد او شور جذبې خاوند دی. لکه چې وایي: "له اوله له مبدا سره د هغه رغبت" و، نو د هغه په نیم ویښ او نیم آگاه حالتونه، د هغه د خوب حالتونه له الهامي خوبونو سره سرخوري. حال دا چې په بحث او خبرو اترو او استدلالونو کې هم هغه د الهام له نزول څخه انکار نه کوي.

---

[1] ایضاء، ۶۱ مخ.

د بایزید روښان له ټولو رؤیایي حالتونو څخه مُهم او ډېر غوره هغه دی، چې نوموړی خضر علیه السلام په خوب کې ویني. دا د هغه د ژوند هغه حالت دی، چې له یوه نوي بدلون او انفسي انقلاب سره مخامخېږي. د حضرت خضر علیه السلام په لیدلو سره هغه په نوي رواني دنیا کې قدم ږدي او ځان له عادي بهیر څخه جلا کوي، سره له دې چې د بایزید روښان د خوب لیدلو دغه برخه په تفصیل سره په حالنامه کې راغلې، په دې ډول پیلېږي:

"چون روح جاری پیر دستگیر قدس سره در عالم مثال رفت دید که بزرگی روی بسوی قبله نشسته است و من از آن بزرگوار میگذشتم و آن بزرگوار فرمود که ای بایزید! از من بی حاصل میگذری. پس پیر دستگیر قدس سره گفت شما کیستید! آن بزرگوار فرمود من مهتر خضر هستم. پیر دستگیر گفت که مرا بر تو یقین است، اگر من میدانستم که تو خضر علیه السلام هستی من آمده قدم بوسی نموده از تو دعا میخواستم.

چون پیر دستگیر قدس سره برگشته قدم بوسی کرد گفت: که مرا دعا کن. خضر صلوات الله علیه فرمود که من ترا دعا نکنم و لیکن میخواهم که با من برادر دین شوی و دین خود با من شریک و برادر دین تو شوم. مرا دعا بکن که دعای تو مرا کافی است..."(۱)

---

[1] حالنامه، ۳۹ مخ

PDF Compressor Pro

دغـه حالـت تـول پـه خـوب لیـدلو کـې تېرېـږي، خـوب لیدونکی[1] یا بایزید روښـان پکې لـه خضر علیـه السلام سره پـه بحث او خبرو اترو کـې پـر خپې گناهگـارۍ لـه اعتـراف څخـه پیـل کـوي، خـو مقابـل لـوری (خضرع) تېنگـار کـوي، چـې لـه تـا سره د دیـن پـه گډون کـې ماتـه کـوم زیـان او ضـرر نـه رارسېږي.

دا پـه واقعیـت کـې د روښـان د روانـي تسـکین او پـر خپلـه پاکـۍ بانـدې د بـاور د پیاوړتیـا ډېـره حساسـه مرحلـه ده، تـر هغـې چـې بایزیـد لـه بسـم الله الـرحمن الـرحیم لـه ویلـو وروسـته لـه خضـر علیـه السـلام سـره د دیـن د شـریکولو خبـره کـوي او بالمقابـل خضـر علیـه السـلام لـه بایزیـد روښـان سـره د دیـن شـریکولو اعلام کوي، له دې وروسته وايي:

"پـس دل پیـر دسـتگیر قـدس سـره گفـت: کـه امـروز کـرم فرمـایی و سـایه همـای خـود بخانـه مـن انـداز، اگرچـه میـدانم کـه بـه آب و طعـام حاجـت نـدارد امـا از طفیـل تـو دیگـران مسـتفید شـوند بهتـر اسـت. خضـر صـلوات الله علیـه قـول نمـوده بـر خاسـته همـراه ایشـان روان شـد. پیـر دسـتگیر قـدس سـره در دل اندیشـه کـرد کـه اگـر ایـن شـخص مهتـر خضـر صـلوات الله علیـه است فبها و اگر کسی دیگر است سخن بود گذشت..."(۱)

بایزیـد پـه همدغـه حالـت کـې لـه زیـاتو شـکونو او تردیـدونو څخـه تېرېـږي، هغـه پـه الهـامي او غیبـي ډول پوهېـږي، یـا

---

[1] حالنامه، ۳۹ مخ

پوهول کېږي چې له حضرت خضر علیه السلام سره یې ملاقات کړی دی، بیا په همدغه حالت (د خوب لیدلو په حالت) کې یوې چینې ته ځي او هلته ټول اوبه څښي، زیات وګړي ویني، خو د مینځو له لاسه له اوبو د بایزید روښان تنده نه ماتیږي، تر هغې چې حضرت خضرع د هغه له زړه پوهیږي او پخپله اوبه ورکوي او په همدغه اوبو د هغه بشپړه تنده ماتیږي. "پس مهتر خضر صلوات الله علیه گفت: الحمد الله رب العالمین از دست من بآب حیات سیراب شدی. بعد از خواب بیدار شد آه سرد بر آورد و گفت: کاشکی از این خواب زود بیدار نشدمی..."[1]

کله چې موږ د بایزید روښان د خوبونو په لړ کې د همدغه خوب مواد او عناصر وینو له هغو هم جوتیږي او د هغو له سمبولونو او پخپله د خوب له روان څخه، چې د بایزید خوب د هغه د کمال په لور یو فکري رواني حرکت دی. هغه پکې له ټول شک او تردید څخه تیریږي او یو ډول روښانیت ته لاره پیدا کوي. له بلې خوا د اوبو څښل او هغه هم د حضرت خضرع له لاسه د هغه د بیا ځلي ژوند مانا ورکوي. اوبه د ژوند او حیات سمبول دی. یونګ پخپلو نتیجه ګیریو کې دې ته رسیږي، چې وایي:

"د خوبونو د تعبیر لپاره باید یوازې مواد غوره شي، چې

---

[1] حالنامه، ۴۱ مخ

پــه څرګنــده توګــه او محســوس ډول د خــوب جــزء دی. خــوب خپـل ځـانګړي محدوديتونـه لـري او يـوازې خپـل ځـانګړي شـکل مـوږ تـه وايـي، چـې ورپـورې اړه لـري او څـه شـی تـرې مـوږ ليرې کوي."[1]

پـر دې اســاس کلـه چـې د پـورتني خـوب عناصـر او اجـزاء وينـو، پـه هغـه کـې هـم سـمبولونه او فکـري او روانـي حرکتونـه پـه څرګنـده د بايزيـد روښـان لـه عمـل او مبـارزې او هغـو سـره مطابقـت لـري، خـو د هغـه پـر روانـي او شـعوري حالـت بانـدې مـذهبي او دينـي فضـاء ډيـره پـه څرګنـده رابلنـه ده او دا يـوازې د بايزيـد روښـان پـه بـاب نـه، بلکـې د نـورو مـذهبي او روانـي شخصـيتونو پـه برخـه کـې هـم صـدق کـوي. د مثـال پـه ډول: د منځنيـو پيړيـو پـه کليسـايي ليکنـو کـې لـه دې خبـرې انکـار نـه کيـږي، چـې امکـان لـري، يـو خـدايي نفـوذ احيانـا پـه خـوب کـې ظـاهر شـي، خـو پـه دې برخـه کـې ټينګـار نـه دی شـوی او طلـب هـم دا حـق ځانتـه سـاتلی، چـې پـر هـره برخـه بانـدې وپوهيـږي، چـې آيـا هغـه څـه چـې د خـوب پـه صـورت کـې ظاهريـږي اعتبـار لـري او کـه نـه..."سـره لـه دې، چـې کليسـايي تصـديقوي، چـې ځينـې خوبونـه د خـدايي منشـاء لـري، خـو زيـات تمايـل نـه لـري، چـې خوبونـو تـه جدي پاملرنـه وکـړي، بلکـې حتـی لـه دې عمـل نـه ځـان ژغـوري، پـر دې اسـاس لـه دې څخـه هـم انکـار نـه کـوي.

---

[1] کارل ګوستاویونګ، انسان و سمبولهايش. (ترجمه ابو طالب صارمی) چاپ دوم، ۱۳۵۹ (تهران، انتشارات امير کبير ۱۳۵۹) ۲۷ مخ.

چې امکان لري ځینې خوبونه د خدای له خوا د سیده الهام لرونکی وي."([1])

دغه راز حالنامه د بایزید روښان د نورو خوبونو او رواني حالتونو په باب نور ټکي هم لري. د مثال په ډول له پلار سره د مال د تقسیم په باب هم د اثر په (۲۲) مخ کې یو خوب ویني، چې اوبه پر پټیو ورسموي او دوه تنه نور راځي او هغه یوې کندې ته ورسموي، خو د حالنامې مؤلف ددغه ساده خوب تفسیر او تعبیر هم بیانوي.

همدا ډول په یوه بل خوب کې، چې هغه هم دیني او الهامي منشاء لري او د یوې نسبتاً پېچلې مسالې حل له ځانه سره لري، هغه هم په زړه پورې دی. دغه خوب د بایزید د پیر د پیدا کولو په باب دی. په دې ډول د نوموړي خوب یوه برخه: "اما در آن ایام این چنین کس یافت نمیشد که در وی صفت پیر بیابم تا مرا راه راست نماید... ناگاه شبی أسمعیل پسر شیخ محمود و عمزادهء بایزید قدس سره پدر خود را در خواب دیدي. میگوید او را که در فلان طاق فلان کتاب است، در وی فلان اسم نوشته است. اگر آنرا بخلوت بخوانی، منفعت دین بیابی. چون خواجه اسمعیل از خواب بیدار شد، تفحص نمود و آن کتاب را یافت و در آن کتاب اسم اعظم نوشته دید. خواجه اسمعیل فی الحال حجره

---

[1] یونګ. روانشناسی و دین، ۳۳ مخ

تاریک ساخت و در خلوت نشست و اسم اعظم آغاز کرد و شب بیداری اختیار نمود..."([1])

حالنامه د بایزید روښان د تره د زوی شیخ اسمعیل خوب رانقلوي. یعني هغه څوک، چې پر بایزید روښان باندې یې معنوي نفوذ درلود. په هر حال دغه خوبونه او یا الهامي حالتونه د حالنامې او په تېره د بایزید روښان د معنوي شخصیت او د غیب په اسرارو باندې د پوهېدو غوره او څرگند اړخ جوړوي او د پورتني حالت اقتباس او ثبت به هم د بایزید روښان د خوبونو لپاره یوه ذهني زمینه وي.

په هر حال! دا او داسې نور مطالب او مسایل په مجموع کې د بایزید روښان د انفسي او دنننی شخصیت ښکارندوی او څرگندوی دی. فروید عقیده لري، چې د خوب ارزښت په داسې شرایطو کې، چې عقل پر حس او اراده غالبېږي او اوس یې وخت تېر شوی دی. په هماغه وخت کې یې ارزښت او اهمیت په اسانۍ د پوهېدو وړ و، ځکه چې په هغه دوران کې فلسفې تفوق درلود او نن ورځ طبیعي علومو دغه تفوق له منځه وړی دی. ځینو پوهانو خوب د ذهن یو ډول استقلال باله او ځینو هم د طبیعت په نسبت د حواسو له بنده گۍ څخه خوبونه د روح خلاصون او ژغورنه بلله، خو د فروید په عقیده:"زموږ په دوران کې له

---

[1] حالنامه، ۳۷ مخ

عارفانو او زاهدانو پرته نور څوک ددغه ډول عقایدو پلویان نه دي."[1]

دا سمه ده، چې طبیعي او مثبته علوم به د خپلو معیارونو او پرنسیپونو پر بنسټ له دغه ډول مسایلو سره روغه جوړه ونه لري، خو موږ له دې هم انکار نه شو کولای، چې د انسان دننۍ او انفسي دنیا هم ډېره پېچلې او له رنګینیو ډکه ده او دغه پېچلتیا د رواني او د هغه د بېلابېلو حالتونو د راسپړلو او شنني په ترڅ کې څرګنداوی شو.

فروید د دوېرل یو عارف شخصیت عقیده په دې باب یادوي، چې یوازې بېداري او ویښه نه، بلکې خوب هم د متافزیکي دنیا د پوهېدنې په اسانتیا کې تر هغه ځایه، چې په انسان پورې اړه لري، ګټور عامل دی.

خوب د بېدارۍ او رښتیا د وخت د رواني فعالیتونو دوام هم بللای شوی او دا هم کېدای شي، چې هغه مقصدونه چې د ورځې په ترڅ کې یې پرې برې موندلی دی، لوری ورکړي. خوبونه د انسان شکایتونه، ستونزې رفع کوي او کېدای شي د شاعرانو او آهنګ جوړوونکیو لپاره د نویو الهامونو منبع شي.

په لنډ عبارت سره:" د غیب ویلو هغه قدرت، چې خوب ته منسوبېږي، د هغو مشاجراتو او خبرو اترو سبب شوی که ضروري باورونه پرې له مشکلاتو او شکونو سره مخامخ

---

[1] فروید، تعبیر خواب و بیماریهای رواني، ۵۸ مخ.

شوي پر ځای ده، چې په دې برخه کې له هر ډول نفي یا انکار څخه ډډه وکړو. ددې لپاره چې ددغه ډول قضایاوو رواني حقیقي توجیه امکان ډېر زیات دی."(1)

ددې برخې په پای کې کله، چې خپلې خبرې راټولوو او د نتیجې په توګه وغواړو څه ووایو، زموږ بیان بیا هم د بایزید روښان انصاري د عارفانه، صوفیانه شخصیت پر محور څرخي، د هغه "روان" او ذهني نړۍ د هغه تر ظاهري او څرګندې دنیا پېچلې ده او یا په بل عبارت د هغه ظاهري شخصیت د هغه د انفسي او دننیو بعدونو یوه "نیمه څرګنده" برخه ده. کله چې حالنامه ګورو او کله چې د هغه بحثونه او استدلال ته ګورو او یا د هغه نورو آثارو ته پاملرنه کوو، په ډاګه وینو چې موږ له یوه داسې شخصیت سره مخامخ یو، چې هغه درېدا او تمېدا نه مني، د هغه تن او روان د هغه جسم او روح له یو ډول هیجان، شور او جذبې څخه ډک دی. هغه په هرڅه او هره شیبه کې له اسفل څخه اعلی ته د "بدلون" او "کېدلو" په حالت کې دی.

د: بایزید روښان د یو عرفاني او فلسفي شخصیت په توګه:

په اسلامي تمدن کې دوه فکري جریانونه زیات د غور او تأمل وړ دي. دغه دوه جریانونه له فلسفه او تصوف دي.

---

1 فروید، تعبیر خواب، ۵۹۰۰ مخ.

"پل نویا" د پروفیسور ارنالدز له قوله لیکي:

"د اسلامي نړۍ فلاسفه وو د واقعي مسايلو پر وړاندې له عجیب رندوالي څخه کار اخیستی دی. ددې پرځای، چې د هستۍ او ژوند د اسرارو په باب فکر وکړي، ډېر وخت یې په دې لګولی، چې د ارسطو او افلاطون دا متن او یا هغه متن د ځان لپاره د فهم وړ وګرځوي."(1)

په اسلامي نړۍ کې فلاسفه په یو مجرد چاپېریال کې بند او د ژوند له واقعیتونو څخه ګوښې په فکر کولو بوخت وو. فلسفې په جامده او مجرده توګه د افلاطون او ارسطو تېر بحثونه تکرارول. پرته له دې، چې دا په نظر کې ونیسي، چې هغوی په خپله د یو ډول خاصو شرایطو پیداوار وو. په دې ډول د یوه پوه دا طرح په شرقي اسلامي نړۍ کې صدق کوي، چې:

"د فلسفې واقعي مسایل فیلسوف مطرح نه کړل، بلکې صوفي طرح کړل، د صدق او اخلاص مشکله لاره یې غوره کړه. فیلسوف د مسالې د حل لپاره د ارسطو او افلاطون پر وینا اتکا وکړه. فقیه د دیني ارشاداتو ظواهرو ته پناه یووړه، خو یوازې صوفي ځان ته مراجعه وکړه او د شخصي تجربې لاره یې غوره کړه."(2)

---

[1] سید بهاوالدین مجروح "پیام صوفی بت شکن به بت پرستان قرن بیستم، ادب، شماره دوم (کابل: کابل پوهنتون، ۱۳۵۵) ۱۷ مخ

[2] همدغه ځای

خو په همدې لړ کې، چې کله د بايزيد روښان تصوفي او فلسفي ابعاد څېړو، مشکله به وي، چې هغه د خپلې زمانې او يا د هغه د ماضي له متفکرينو، فلاسفه وو او متصوفينو سره پرتله کړو. وينو چې کټ مټ هغه د هيچا په سلو کې سل پيروي نه ده کړې او نه يې د کوم متفکر او فيلسوف او صوفي تقليد کړی دی.

پير روښان د خپل وخت ډېر هوښيار او تېز فهم انسان دی. د درويزه په قول "اين ملعون مرد زيرک و تيز فهم بوده."([1]) دغه راز سيد تقويم الحق کاکاخيل د درويزه خبره په بل عبارت هم راوړي. ليکي:

"دا کم علمه خو ډېر ذهين بې مرشد صوفي په علم باطن او سلوک دواړو کې د يو خاص مقام او يو خاص انداز دعويدار و. دې کې شک نشته، چې ډېرو سختو رياضتونو دده په خوله او نظر کې يو خاص اثر پيدا کړی وو."([2])

په هر حال د بايزيد روښان تصوفي او فلسفي مطالعه مونږ د اسلامي مدنيت او شرقي ټولنې د يوه صوفي او متفکر په توګه څېړو:

عرفان څه شی دی؟ په واقعيت کې عرفان داسې پوهه ده، چې پر روحاني او نه تشريح کېدونکې حالت ولاړه ده. په دغه حالت کې انسان ته دا احساس پيدا کېږي، چې له مطلق ذات سره مستقيم او بې واسطه اړيکې پيدا کړي. دا

---

[1] اخوند درويزه، تذکرة الابرار والاشرار، ۱۲۷ مخ.

[2] اخوند درويزه، مخزن (له) مخ

احساس البته روحاني حالت دی، حدود نه لري. داسې حالت، چې په هغه کې عارف مطلق ذات د برهان په وسیله نه، بلکې د ذوق او وجدان له مخې پېژني.

د زرین کوب په قول په یاد شوي حالت کې عارف داسې حالت لري، چې هغه نه بیانېږي. هغه څه، چې د نوموړي په وجدان کې دي، اندیشه نه ده، بلکې مجرد احساس دی. پر دې اساس د هغه حالت تر زیاته حده سلبي او منفي دی او هغه نه شي کېدای نورو ته تلقین او القاء شي. که څوک وغواړي دغه حالت تجربه کړي او پرې پوه شي، باید عرفان ته مخه کړي، عارف شي، تر هغه چې څوک عاشق نه شي، د عشق شور او جذبه نه لري، تر هغه چې څوک عارف نه وي، د عارفانو په حالت نه شي پوهېدای.

په دې ډول هغه څه، چې د عارف په دننني روان کې ګرځي، د هغه په نزد ادراک او معرفت دی او هغه د یو لړ حقایقو او واقعاتو حکایت کوي، چې له عقل او استدلال څخه اوچت مقام لري. دا حالت د عارف پر تن او روان خاصه اغېزه کوي او د هغه دنني ژوند ته ځانګړی رنګ ورکوي.

د معرفت دغه حالت په مسلمانانو په تېره په متصوفینو پورې اړه لري. سره له دې، چې هغوی د شریعت پیروي کوي، خو له خدای تعالی سره د مستقیم او بې واسطه ارتباط امکان ته هم قایل دي او هغه ته د رسېدو لپاره سلوک او ریاضت غوره کوي.

PDF Compressor Pro

"ماکس هورتن د هندوانو او برهمنانو د مذاهبو د عقایدو اغېزه په تېره د حلاج پر خبرو او ځینو نورو متصوفینو لکه بایزید او جنید باندې هم پیاوړې احساس کړې ده. هارتمان د هندوانو اغیزې ته پر نورو عواملو سربېره زیاته پاملرنه کړې او دغه نظریې د یو لړ قرائینو په مرسته هم تایید کړې دي.

د فونکرمر هندي او بودایي عنصر، چې د نوموړې په عقیده جنید او بایزید(*) یې مظهر دي، خبرې کړې او بل عنصر یې هم ښودلی، چې هغه مسیحي رهبانیت دی، چې حارث محاسبي او ذوالفنون مصري یې مظاهر بللي دي.([1])

داکتر عبدالحکیم هم دا خبرې جوتوي. وایي:

"په دې ډول وینو حلاج، چې د جنید په اند یو مجنون و. له بایزید سره، چې ځینې یې د فناد طریق لومړنی اعلاموونکی بولي، بشپړ توافق لري او بایزید (بایزید بسطامي) په دې دلیل سره، چې په داسې خاوره کې لوی شوی، چې له بودایي افکارو څخه خروب شوي او د نیروانا له بودایي عقیدې څخه یې اغېزمن بولي."([2])

---

* مطلب ترې بایزید بسطامي دی، چې د روښان کورنۍ هم ورته عقیدت درلود او د بایزید روښان پلار د تبرک لپاره پر خپل زوی د بایزید نوم کېښود.

[1] عبدالحسین زرین کوب، ارزش میراث صوفیه، چاپ سوم، (تهران:امیر کبیر، ۱۳۵۳_ ۱۳ مخ.

[2] عبدالحکیم، عرفان مولوی، "ترجمه احمد مهدی"، (تهران، ۲۵۳۶) ۱۳۲ مخ

دغه راز د بایزید روښان د سلوک او مقاماتو په پړاوونو کې هم دا حالتونه لیدلای شو.

ـ بایزید روښان له هندي فرهنګ څخه په بشپړه توګه متاثر دی. هغه هند کې لوی شوی، زده کړې یې حاصلې کړي او هلته یې ژوند او تګ راتګ کړی دی.

ـ له بلې خوا هغه په خپل انفسي سیر او سلوک کې داسې څرګند عارف دی، چې پر بې واسطه اوسېده پوهې (معرفت) باندې ایمان لري او د هغه لپاره تبلیغ او تلقین کوي.

"یوه شپه، چې پیر دستګیر قدس سره ناڅاپه آواز واورېده، چې یا بایزیده! خپل معرفت بیان کړه، چې ما څرنګه پېژنې؟ ځواب یې ورکړ: یا بار خدایا په هر طرف، په هر څه کې، چې ګورم د خپلې هستي د زړه په سترګو تا وینم او له څه چې اورم ستا آواز اورم او هرڅه چې شته، په دواړو نړیو کې ستا له وجوده یې ګڼم."([1])

بایزید روښان هم سیده او مخامخ له حق تعالی سره خبرې او د زړه راز وایي. دی هم د نورو عارفانو په څېر د زړه پر پاکۍاو د وجدان پر آواز باور لري. د حالنامې مولف لیکي:"او د طریقت غسل د زړه تشول دي. د نفس او شیطان

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۵۰ مخ

له وسوسې او له ټولو ګناهونو ځان ژغورل." (1)

بایزید روښان هم په خپل فکري او انفسي سیر کې د ځینو متصوفینو په څېر له معمول چوکاټ څخه وځي. پر سننو او ټولنیزه مواخذه پښې ږدي، نوي مسایل رابرسیره کوي، په علم لدنی(*) یې باور خپرېږي او نوي فکري پړاوونه

---

1 علي محمد، مخلص، حالنامه، ۷۰ مخ

* علم لدنی: په فرهنګ لغات اصطلاحات و تعبیرات عرفاني کې په دې ډول تعریف شوی دی:

(علم لدنی علمی است که بنده از خدا آموزد بدون واسطه، ملك و یا پیغمبر به حکم (و آتینا فی لدنا علما) و علمی است که اهل قرب را به تعلیم الهی و تفهیم ربانی معلوم و مفهوم شود نه_لدنی و علم یقین آنکه علم یقین_ بدلایل عقلی و شواهد نقلی و فرق علم ادراك نور ذات و صفات الهی است و علم لدنی ادراك معانی و کلمات از حق است بی واسطه بشر، آن بر سه قسم است: وحی، الهام و فراست.

انصاری گوید: مصطفی را علم یقین بود به خطاب لااله الا لله اورا از علم یقین با عین الیقین خواندند و آن که از عین الیقین او را به حق الیقین بردند.

علم الیقین استدلالی است، عین الیقین استدراك است، حق الیقین حقیقت است.

علم الیقین مطالعت است، عین الیقین مکاشفت است، حق الیقین مشاهده است، علم الیقین از سماع بود، عین الیقین از الهام رود، حرالیقین از سبب بازرستن است.

حق الیقین از انتظار و تمییز آزاد کشتن است.)

(سید جعفر سجادی، فرهنګ لغات و اصطلاحات، ۳۴۱ مخ)

مولوی یې علم عندالله هم بولي، چې مانا یې له علم لدنی سره یو شان ده.

علم الانسان خم طغرای ماست علم عندالله مقصد های ماست. (دفتر پنجم بیت ۲۵۸۷) دا عقیده، چې انسان د ځان دننه له منطق او حس څخه پورته د پوهې

طی کوي. د ټولني د لاسبري فکري طرز څخه اخوا ګام اېښودلو او هغه د نورو متصوفینو او عارفانو په څېر تومتي وي، ځکه چې نوې ادعاګانې وړاندې کوي.

صوفي د انسان د شخصیت.د کمال په اړه د پیغمبرۍ او وحې پرځای بل مفهوم هم کاروي، چې په مطلق ډول د اهل سنت له آئین سره مخالف دی. په اسلام کې د پیغمبرۍ ډېره لوړه انساني مرتبه ده او خاتم الانبیاء^ص یې ډېره بشپړه نمونه ګڼل کېږي.

له خاتم الانبیاء څخه وروسته د وحې او نبوت باب وتړل شو. له پیغمبر^ص څخه وروسته په هره پېړۍ کې یوازې عالمانو او احیاکوونکیو ددې حق درلود، چې د خلکو د زده کړې او لارښوونې چارې پر غاړه واخلي، خو مسیح او مهدي^ص، چې د هغو ظهور د قیامت د ورځې د نږدې والي مانا لري، د وحې د بابونو تړل د معنوي اذهانو له ژورو اړتیاوو سره مطابقت نه درلود، نو صوفیانو دا حکم لیرې وغورځاوه:

"زیاتره صوفیان له اهل سنت سره د سازش په خاطر په ظاهر کې د اسلام د پیغمبر^ص د رسالت پای ته رسېدو ته

منشاء لري، چې د هغه تر لاسه کول د تفکر له لارې امکان نه لري او یوازې د زړه د صافولو له لارې هر هغه څه چې د خدای جزء دي حاصلېږي، د صوفیانو یوه ټینګه عقیده ده. مولوی همدا عقیده په دې ډول بیانوي:

عقل دو عقلست اول مکسبی_که در آموزی چو در مکتب صبی. (عقل دیگر بخشش یزدان بود_چشمه آن در میان جان بود... (عبدالحکیم، عرفان مولوی، پاورقی ۱۱۱ مخ)

قایـل و، خـو بلـه عقیـده یـې راوړانـدې کـړه او هغـه دا چـې ولایت لـه نبوت څخه لوړ دی. لـه کومـه ځایـه، چـې دغـه عقیـده همـدومره لـه کفـر ډکـه پـه نظـر راتلـه، نـو یـو بـدیعي تعبیـر یـې تـرې وکـړ، چـې د مسـلمانانو لـه نظـره د منلـو وړ شـي. وې ویـل، چـې: محمـد (ص) پـه خپلـه د نبـوت او ولایـت دوې خـواوې لـري، خـو دویمـه جنبـه یـې پـر لومـړۍ برتـري لـري. نبـوت دوې خـواوې لـري:"د خـدای خـوا او د مخلـوق خـوا حـال دا چـې ولایـت همـدا یـو اړخ لـري. یعنـي یـوازې د خـدای اړخ. یـوازې د خـدای اړخ لاس نسـبت دې تـه، چـې پـه عـین حـال کـې دواړو خـواوو تـه یـې نظر وي، بهتره او بې تکلیفه ده."[1]

پـه اسـلامي مـدنیت کـې شـیعه فـرقې دا مسـاله د پیغمبـر روحـاني وراثـت تـه پـه قایلېـدو پـه امامـت سـره حـل کـړه او هغـه څـه، چـې ځینـو امامـانو ځـان تـه منسـوب کـړل، هغـه لـه پیغمبـر څخـه وروسـته وتـړل شـوه. پـه اسـماعیله فـرقې کـې دا مسـاله ځـانګړې خصوصـیت لـري (چـې وروسـته پـرې مفصـل بحـث کېـږي) سـره لـه دې، چـې پـه شـیعه فرقـه کـې عقیـده دا ده، چـې غایـب امـام ژونـدی دی او هـره شـېبه ددې ګومـان شـته، چـې بیـا راوګرځـوي او اسـماني ملکـوت پـر ځمکـه برقـرار کـړي. لکـه چـې دمخـه وویـل شـول امامـت پـه غلـو کـې د کامـل انسـان مفهوم لري.

---

[1] عبدالحکیم، عرفان مولوی، ۱۱۳ مخ

د انبیاء وو ټول صفات_له شریعت راوړلو پرته_ اولیاوو ته منسوبوي. د انبیاو ټولې ځانګړنې په بل ډول او نورو الفاظو او تعبیراتو سره اولیاوو ته منسوبېږي. ولي د خدای دوست دی او د هغه له خوا رالېږل شوی دی. ولي د کرامت خاوند دی او نبي د معجزې خاوند. ددې لپاره، چې د نبوت پر حریم تېری نه وي شوی، وحی د اولیاو و په مورد کې بل نوم غوره کړ. الهام یا د زړه وحې ونومول شوه. غزالي، چې هم د سنیانو ویاند دی او هم د عرفان، ددې نظر په درلودلو سره چې د نبوت علم د انسان د معنوي تکامل لوړه مرحله ده، مهم ګام اوچت کړ."

د بایزید په مباحثو کې هم په ډېر مهارت او زیرکۍ سره او هم په ډېر تیت پرک ډول دغه فکري اړخونه لیدلای شو. د مثال په توګه: ځینې محققین لکه عبدالقدوس قاسمي د درویزه له قوله څرګندوي، چې بایزید روښان د پیغمبرۍ مدعي هم و. ویل به یې، چې جبرییل ماته راځي او پر ما باندې وحې نازلېږي. خپل تعصنیف خیرالبیان ته به یې الهامي کتاب وایه او ویل به یې، چې دا پر ما باندې خدای نازل کړی دی. نوموړی ددغه ادعا لپاره د دومهرونو نقش جملې دلیل راوړي. په دې ډول:

"سبحان الملک الباری، جدا کرد عالم نوری از ناری، بایزید انصاری."

ددې نقش نه دا ثابتېږي، چې دی د خپلې خدایی مدعي و.

د بل مهر نقش دا و:

"بایزید مسکین هادي المضلین" نقش نه دا ثابتېږي، چې دی د پېغمبرۍ مدعی و.([1])

حالنامه لږ څه په تفصیل سره د بایزید روښان د نیول کېدو او د کابل مغولي حکمران میرزا حکیم ته د بیول کېدو جریان لیکي. کله چې بایزید روښان د میرزا حکیم په امر له قاضي خان سره بحث کوي، د روښان له خولې د پېغمبرۍ ادعا یا د محدودیت ادعا ردوي، خو له همدغه تردید څخه ځیني تکي جوتېږي، چې د بحث وړ برېښي او په ناسیده توګه موږ ته د بحث وړ ټکي راخرګندوي.

"میگویم که هادي ام راه رسول الله علیه السلام را مینمایم و علی النبی (ممکن علم النبی وي) دانانم و مریدان را طریق توحید هدایت میکنم و از ظلالت و جهل و شرک باز میگردانم و حاسدان از روی حسد به جای هادی مهدی و به جای ولی نبی میگویند."([2])

دلته د بایزید روښان له خپل قول څخه دوه ټکي پوهېږو: یو دا چې دی هم د توحید لارښیي او هم د ولایت د درجې دعوه کوي. د ولایت مقام د اسلامي متصوفینو په نزد هماغه څه دي، چې موږ ترمخه ورته ګوته ونیوه او بحث مو پرې وکړ. خو کله چې دی خپلو مریدانو ته د توحید د لارې لارښوونه کوي، په خپله هماغه مقام کې دی، چې د "وحدت غسل" یې کړی دی.

---

[1] د همدغه مطلب لپاره وګورئ: اخوند درویزه، مخزن، ۱۲۵م مخ.
[2] علي محمد مخلص، حالنامه، ۳۳۷ مخ

بایزید په فکري لحاظ دا پړاو ترمخه تېر کړی دی او د حق په صفت موصوف شوی دی. د حالنامې مولف (یا بشپړوونکی) لیکي:

"یا بایزید. مر ترا باید که غسل وحدت اختیار کنی و موصوف به صفت حق شوی. و آنکه در خواب دیده بودی که پیالهٔ پاکی مینوشم و تعبیر آن نفهمیده بودی الحال بشنو که پیاله پاک همین اسم اعظم مذکور است و از غسل پاک و منزه است".([1])

له قاضي خان سره له بحث او پوښتنې یادونې څخه د بایزید روښان د اعتقاد پټول جوتېږي، خو مورږ بیا هم د بایزید روښان دیالوگ ته دوام ورکوو. هغه د قاضي خان د بلې پوښتنې په ځواب کې وایي:

"بعد پرسید که شنیده میشود که میگویی برمن وحی(*)

---

[1] علی محمد مخلص، حالنامه، ۷۱ مخ.

* سجادي وحې په دې ډول تعریفوي: "وماینطق عن الهوی ان هوالا وحی یوحی" وحې د نبوت له خواصو څخه ده او په دوه ډوله ده: یو الهي کلام او نبوي حدیث، چې ټول اقوال یې وحې ده او کلام یې د جبریل په وسیله د رسول په زړه کې ځای نیسي، خو ځینې نبوي احادث د جبریل له واسطې پرته راغلي دي او ځینې یې د جبریل د نزول په وسیله او ځینې یې نفث په وسیله. نبي په زړه کې چې فرمایلي یې دي: "و نفث روح الامین فی ورعی" او د جبریل له تنزل څخه مراد. چې د روح الامین علی قلبه دا وحې الی عبده ما وحی "ته د هغه تنل دی له ملکې صورت څخه په بشري هیات کې او له نفث څخه د هغې مراد له غیب څخه. له حجاب څخه ماوراء د نبي زړه ته الهي وحې ده. له تمثیل څخه په بې واسطه ډول لکه. چې فرمایي: "قل انما انا بشر یوحی الی"

می آید. پیر دستگیر جواب داد، که غلط میگویند من میفرمایم که بر من الهام (**) میشود و ندای غیب رحمانی و شیطانی چگونه فرق و تمییز مینمایی پیر دستگیر قدس سره فرمود که تمییز میان الهام و وسوسه و میان ندای رحمانی و شیطانی از دلیل آیت و حدیث اقوال مشایخ میکنم..."(۱)

همدارنگه الهام هم په دې ډول تعریفوي: الهام په لغت کې د مطلق اعلام په مانا دی او په شرح کې د خاصې مانا القاء ده. په زړه کې د فیض په ډول له اکساب فکر کولو او استغاصه څخه پرته، بلکې یو غیبي وارد دی، چې زړه ته لاره مومي. ځینې وایي په زړونو کې د خیر القاء ده.

الهام د مبتدیانو مقام دی او له هوښیارۍ څخه لوړتیا لري، چې کله په روحي او سماع ته نژدې حالت کې او کله د خوب په وسیله حاصلېږي او کله مشاهده کېږي.

بابا طاهر په شرح کلمات کې وايي:

" الهام باطن ته د خیر او یا د شر القاء ته وایي او د بنده په زړه کې د چارو صفت دی او هغه ځوک، چې د الهام رڼا یې په زړه کې وځلېږي او غیبي چارې په هوښیارۍ سره وپېژني.

همدارنگه په مثنوي کې پر قرآن باندې د وحې اطلاق

(فرهنگ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفانی، ۴۸۵مخ.)

[1] ایضاء ۳۳۹ مخ

شوی دی او د وحي کتاب هم ورته له دي لامله وايي او هم يې الهام د غير انساني موجوداتو عامل او شامل ګڼلی او کله هم وحي په غير انساني موجوداتو کې بولي."

هغه د قاضي خان د پوښتنې په وړاندې د خپل اثر د نزول مساله هم څرګندوي. وايي:

"... مردمان ميګويند که ميفرمايي که بر من از روی وحی کتاب نازل شده و آن چهل سپاره است. جواب فرمود که آنچه مدعيان ميګويند خلاف است، زيرا که من ګفتم حق تعالی از روی الهام بر دل من کتاب نزول فرموده است و نام آن خيرالبيان است، چهل البيان در آن مذکور است. چنانچه غوثيه بر غوث الاعظم از روی الهام نزول شده."([1])

د پورتنيو اسنادو او مدارکو او هم د نورو زياتو څېړنو له مخې، کله چې د بايزيد روښان خو اړخيز شخصيت راوسپړو، دې ته اړ يو چې د نوې ساه پوهنې په رڼا کې د هغه فکري او سلوکي سفرونه مطالعه کړو. بايزيد د يوه وتلي او نتلي شخصيت په توګه سنت شکن او د نورو عرفاني شخصيتونو په څېر عصيانګر دی. هغه چاته د تابعيت غاړه نه ږدي او نه خو په موجوده زمان او مکان کې د تمبدني صبر او زغم لري، نو ځکه هغه د يوه صوفي او عارف په توګه د شخصي او رواني تجربو لاره غوره کوي.

✵ ✵ ✵

---

[1] ايضاء، ۳۳۹ مخ

بایزید روښان، د شخصي تجربې لاره او مقامات

د حالنامې له مطالعې او همدارنګه د بایزید روښان له نورو آثارو څخه جوتېږي. چې د هغه دشخصیت یو عمده اړخ تصوف او معرفت دی. په فکري او انفسي لحاظ هغه پر شخصي-رواني تجربه ټینګار کوي. نوموړی په خپل انفسي سیر کې له زیاتو پړاوونو وروسته د مسکین پړاو ته رسیدلی دی. هغه په دغه سفر کې د زمان پر دیالکتیک باور لري. (پرته له دې چې د دیالکتیک اصطلاح وکارول شي) هغه په زمان کې له خامۍ نه پوخوالي ته رسېږي او د خپل سلوک پړاوونه وهي.

په عمده ډول د بایزید روښان خیرالبیان او صراط

التوحید د هغه د رواني تجربې ښرګندوی دي. هر صوفي او عارف او په تېره بایزید د خپل رواني سلامت د ترلاسه کولو لپاره له خپله ځانه پیل کوي او له ځانه مرسته غواړي او له بلې خوا خپل انفسي سیر د خپل کار د یو تخنیک او دسپلین په توګه کاروي او د همدغه فکري او رواني مېتود له مخې لوړو فکري پوړیو ته ځان رسوي.

له بلې خوا بایزید روښان هم په زمان کې له ټیټو پوړیو څخه لوړو پوړیو ته ځان رسوي. له محسوساتو څخه معنویاتو ، له ظاهر څخه باطن ، له خامۍ څخه پوخوالي ته او له کثرت څخه د وحدت په لور پرمخ ځي. د موضوع د ښې روښانتیا لپاره به بده نه وي، چې د بایزید روښان د اتو مقاماتو ذکر وکړو:

الف: د شریعت مقام:

د بایزید روښان په نزد دا هغه مقام دی، چې سالک پکې د اسلام پر پنځو بناوو پابند دی. د بایزید په فکري انفسي سیر کې د تفکر او تأمل لومړی پړاو دی. یا د خپلو تفکراتو د پیل پړاو دی. بایزید ددغه پیل اصول او پرنسیپونه په دې ډول ښرګندوي:

" او بایزید! زه دطریقت ور و هغه ته پرانیزم، چې د شریعت په علم چارکا ، د هغه پس وده و ته د طریقت پوهه وروبخښم د حقیقت ور وهغه وته پرانزم چې د طریقت په علم

چارکا. دغه پس یې د حقیقت له پوهې خبر کړم. د معرفت ور و هیغه و ته پرانزم چې د حقیقت په علم چار کار د غه پس د یګانه ګي پېژندګلي وروښيي. عيان."[1]

ب: د طریقت مقام:

د طریقت په مقام کې سالک هڅه کوي، چې په خپل ځان کې د پرښتو او صاف او د پیغمبرانو اعمال پیدا کړي.

دغه اعمال او صفات په خپل ذات کې د حق تعالی صفات دي. بایزید ته الهام کېږي او خیرالبیان یې څرګندوي، چې:

"راوښایه و ماوته تاریکي روشنایي له معنی په خپل فرمان او سبحان! او بایزید! کم عقلي، منکري، ګناه، غفلت، جاهلي، ناداني، مې له خپلي تاريکۍ کړي دي. عقل، ایمان، جاروا‌ته، نفته او یاد او علم مې له خپلي روښنایي کړي دي عيان."[2]

ګورو، چې په دغه پړاو کې سالک په خپل انفسي سير کې له دوو لارو سره مخامخېږي او په همدې مقام کې یې هغې لارې ته لارښوونه کېږي، چې هغه د نیکو صفاتو او د حق تعالی د روښنایي د لوري څرګندوي دي، نو کله چې سالک له دغه پړاوه تېر شي، په خپلې رواني لړۍ کې بل

---

[1] بایزید روښان، خیرالبیان (پېښور: پښتو اکیډیمي)، ۲۱۸مخ.

[2] ایضاء ۲۲۹ مخ.

مقام ته پورته کېږي، ړومبنی مقام نفي وي. دغه نفې په زړه پوري تکاملي او ديالکتيکي نفې ته ورته ده او د حقيقت مقام ته داخلېږي.

ج : د حقيقت مقام:

په دې ډول د حقيقت په مقام کې سالک هغه حالت پيدا کوي، چې د پېغمبرانو وي. خفي ذکر کول پکې دايمي مساله ده او له دې لارې باطني صفايي (دروني سپېڅلتيا) ته رسېدل امکان پيدا کوي. د بايزيد په مقاماتو کې خفي ذکر ډېر ارزښت لري. د حقيقت له مقام څخه وروسته سالک د معرفت مقام ته رسيږي.

د : د معرفت مقام:

دا مقام د انبياوو د راز مقام دی. سالک په دې مقام کې د حق ديدار ته رسېږي. په هرڅه کې د ذات الهي جلوه لټوي او څلور شرطونه لري. سالک بايد دغه شرطونه پرځای کړي:

۱_ يعني نفساني غوښتنې بايد ترک کړي،

۲_ هيڅ ډول حرص ونه لري،

۳_ شهوت بايد پرېږدي،

۴_ طمع بايد هيڅ په ذهن او فکر کې ونه گرځوي.

سالک بايد له دغه شيانو په کلکه ځان وژغوري. خيرالبيان ليکي:

"او بایزید! د معرفت زده د یگانه گی زده او چار یې هغه ده چې هر چار زما په حضوري کا ادمیان."([1])

او په بل ځای کې راوړي:

"گوره! په معرفت کې مقام د قربت د وصلت و د وحدت سکونت دی، په تا دې وي اعلام او عارف واجد مقرب واصل موحد مسکین وي عیان."([2])

په دې ډول که د هگل درې گوني فکري مراحل په نظر کې ونیسو، نو د شریعت مقام د تېز (حکم) پړاو دی او د معرفت مقام له انتي تېز سره ورته والی لري. البته دا په فکري او رواني بهیر کې مطالعه کېږي. له دغو مراحلو او پړاوونو څخه د معرفت مقام خاص ارزښت لري.

ځکه د بایزید په قول د معرفت په مقام کې د قربت، وصلت، وحدت او سکونت ته نژدي کېدل دي. یعني له کثرت څخه د وحدت پر لور فکري حرکت دی. په معرفت کې قربت حاصلېږي.

هـ: د قربت مقام:

په دې مقام کې یوازې د سالک غوږونو ته د حق اواز وررسېږي، د مخلوقاتو اوازونه ورته د حق تسبیحات ښکاري او د سماع په خوند هم پوهېږي. خیرالبیان دغه

---

[1] ایضا، ۲۵۳ مخ.

[2] ایضا، رر

فکري حالت په دې ډول ځرګندوي:

"ګوره! هر علم زما له علمه دی، هر نوم زما له نومه دی، هر زور زما له زوره دی، هر اواز زما له اوازه دی، هر رنګ زما له رنګه دی، هره ستروي (لویي) زما له لویې ده، هر ښاپست زما له ښاپسته دی، هره تیاره زما له تاریکۍ ده، هره روښنايي زما له روښنايي ده، هر قهر زما له قهره دی، هر رحم زما له رحمه دی، زه له هرڅه سره یو یم، په تا دې وي اعلام."([1])

و : د وصلت مقام:

سالک په دغه مقام کې خپل اوصاف هېروي، اورېدل، ونیول، تلل، هرڅه یې د حق تعالی په ذات وي، بې له خدایه بل هېڅ نهویني. د وصلت مقام داسې مقام دی، چې سالک لا پکې خپله هستي نه وي ورکه کړې.

ز: د وحدت مقام:

د وحدت مقام کې سالک خپله هستي فنا کوي، د بشریت اوصاف یې پای ته رسېږي او رباني اوصاف پیدا کوي. په دې مقام کې د خپلې هستۍ احساس هم خفي شرک دی. په دې ډول سالک پکې له شرک نه فارغ دی.

د هګلي مېتود له مخې ددغه مقام په دیالکتیکي نفي

[1] ایضا، ۲۶۳ مخ

PDF Compressor Pro

سره د فکري بهیر د سنتیز پړاو یعنې د سکونت پړاو ته رسیږي. په ړومبنیو پړاوونو کې هم دغه مېتود د انطباق وړ دی. بایزید روښان د خپل الهامي اثر خیرالبیان په حواله څو واري د خپل مسکنت مقام تثبیتوي. په دې ډول:

"گوره! آدمیان زما په هستی که(ې) دي، زما هستي ده په آدمیان. لکه کبونه په اوبو او اوبه په کبو کې، لکه کبونه په اوبو ژوندي وي، هستي په ما ژوندی دی آدمیان، په تا دې وي اعلام."(١)

آیا په دې ډول:" کب چې په اوبو کې گرزي مخ یې و اوبو ته شي هستي هر لور ته، چې و جاروزي مخ یې و هلته شي د آدمیان."(٢)

بایزید په خپل انفسی سیر کې د ټولو مقاماتو تر نفي وروسته عالي پړاو ته رسیږي، د حق تعالی په مقام کې مسکنت اختیاروي. دغه وروستی پړاو په خیرالبیان کې په دې ډول څرگند شوی دی:

"گوره! زما خوښي ده، چې مې په یگانه گی وپېژني، چې وپژني بیا مومې زما حیاتي، بقایي، مال، ملک، توانگري، عزیزي، قراري، خوی راحت تر (و) به مسکین شي عیان."(٣)

او یا په دې ډول، چې وایي:

---

[1] ایضاء، ۲۶۹ مخ

[2] ایضا، ۲۶۹ مخ

[3] ایضا، ۲۸۹ مخ

"ګوره! ورمندن په سکونت کې په عارف مسکين هغه دی، چې له غښتې قرار اوسي، نه دې غواړي زيات زما له حياتي له بقايي له مال له ملکه، نه دې غواړي ب(ې) زما له توانګرۍ له عزيزۍ له قراري زما له خويه له راحت که غواړي هيڅ کله نه به مومي ته باور کړه په دا وينا، چې دی کلام."(١)

د مسکنت مقام د تفکر او انفسي سير له مخې د بايزيد وروستۍ او عالي پړاو دی، چې هغه ځان په هغه هستۍ کې محوه کړي، چې د هغه له شاه رګ څخه هغه ته نژدې دی. په دې مقام کې ددغه هستۍ او مسکين توپير مسکين لپاره شرک دی.

ح : د سکونت مقام:

په دې مقام کې د سالک روح آرام مومي، غوږونه، سترګې، پزه، هرڅه د حرامو له اورېدو، ليدو او بويولو نه فارغ وي، يعني بې له خدايه د هيڅ څيز احساس هم نه کوي. د سالک بدن که په ظاهر کې هرڅه کوي، اثر يې روح ته نه رسيږي. سالک ته حکم دی، چې تر مرګ دمخه ځان ووژني، روح يې په دې دنيا کې د بدن له قيده آزاد دی، بدن خوځي او روح ساکن وي.

بايزيد، چې ځان ته مسکين ويل، ځان يې د سکونت د مقام ښبنتن باله.

---

١ ايضا، ٣٩٠ مخ

د معاصرې ساه پوهنې او فلسفې له نظره صوفي په خپلو مقاماتو او په خپل انفسي سير کې د نفې او اثبات پړاوونه طی کوي، خپل ځان په "زه" او واقعي هستۍ کې احساسوي. د بايزيد روښان په مقاماتو کې لکه، چې د مخه مو ورته ګوته ونيوله، د حقيقت په مقام کې د باطني (دروني) صفايۍ په لټه کې کېږي او د معرفت په مقام کې ړومبنی مقام نفې کوي.

انساني ځانګړنې نفې کوي، پر نفساني شهواني، طمع او حرص پښې ږدي او نفې کوي يې. د وحدت په مقام کې له کثرت نه تېرېږي او هرڅه واحدويني او د سکونت مقام په واقعيت کې هغه مقام دی، چې د هستۍ او نيستۍ ترمنځ موجوديت لري او هغه د هګل په قول د (کېدون يا شول) حالت دی. هګل وايي: "څرنګه، چې هستي او موجوديت په زمان کې واقع دي، متحرک او د تغيير په حال کې دي، نو اضداد او تناقضات په خپل نفس کې لري. حرکت له يو پړاو نه بل متناقض پړاو ته له تېرېدو بل څه نه دی، د ديالکتيکي حرکت عمومي نظري شکل له دې پرته بل څه نه دی. لومړی "د هستۍ" پړاو دی او دا د اثبات مرحله ده. دوهمه د "نيستۍ" پړاو دی، چې د نفې پړاو دی او دريمه د "کېدون يا شون" (شدن) مرحله ده، چې ترکيب يا د هستۍ او نيستۍ مرحله ده. په دغه لړۍ کې په دغه پړاوونو کې د اثبات او نفې له مراحلو د "شول" مفهوم راووځي. صوفي دغه مفهوم په خپله شخصي تجربه کې په غور سره درک کوي. دا داسې مفهوم دی، چې په زمان کې واقع دی.

PDF Compressor Pro

د لویدیزې فلسفې او شرقي تصوف په رڼا کې د بایزید روښان مقام

په دې برخه کې اړه ګڼو لږ څه د هګل د افکارو او شرقي تصوف په باب تأمل وکړو.

مهمه خبره دا ده، چې د هګل د معرفت بهیر په ذهني او فردي حدودو کې، چې له لاک څخه تر کانت پورې زماني حدود کې پاتې دي، نه متوقف کوي، بلکې د معرفت پر عیني تظاهر باندې (په مدنیتونو کې د روح د تصاویرو په صورت او وروسته د علم ترحده لوړوالي) کې ورته پاملرنه

کوي. دا هغه دنده ده، چې لږ تر لږه د "معرفت د تیورۍ" په وړاندې مطرح ده. یعني د معرفت تاریخ په مشخص شکل په بېلا بېلو مدنیتونو کې لږ تر لږه د تحقیق وړ ده او په خپله سخت کار دی. مارکس وایي، چې په "هګلي انجیل" یعني فنومنولوژۍ کې لومړی فرد پر (عاقل) شعور بدلېږي او له نرۍ سره د (معقول) محمول په توګه مقابل کېږي، چې د هغه په برکت ژوند او تاریخ د شعور په مختلفو مناسباتو کې د هغه پر محمول بدلېږي.

هګل د پدیدي او تحلیل له لارې غوښتل خپله فنومنولوژیکه پوهه تینګه او مستدله کړي او خپل حکم، چې د "مطلق ایده" تینګه ستنه وه، د مثلث پر اساس ورته بدلون ورکړي، تز، انتي تیز او سنتیز داسې شکل دی، چې په نابشپړه توګه د کانت او په بشپړه توګه په ذهني ایډیالېزم کې ریښې لري.

دا حکم په دې ډول دی:

۱ـ منطق،

۲ـ طبیعت (انتي تیز)

۳ـ دایده متحوله اشکال (د سنتز په ډول) مطلقه روح.

د هګل په عقیده دا "مطلق" روح دی، چې هرڅه د هغه نتیجه ده او د ټولو شیانو ترمنځ اړیکې د هماغه روح په واسطه امکان پیدا کوي. د غه جهاني عقل " یا "جهاني روح" (Wiltgeist) یا (مطلقه ایده) هغه څه دي، چې د نړۍ له

پیدا ایښت څخه یې دمخه موجودیت درلود او موجودیت یې د طبیعت په جهان پورې تړلی نه دی.

داسې ښکاري، چې د (مطلق روح) په باب د هګل عقیده، چې بې له شکه د هغه هدف تري خالق او واجب الوجود دی، دا دی چې دا ارواح په خپل "فیضان" سره په نړۍ کې "بدلېږي" او بېرته خپل اصل ته ورګرځي. د هګل دغه مفکوره یعني د (فیضان) مفکوره د خدایي مبدا په ذهن کې ژوندۍ کوي. هګل "د فیضان"(*) مفکوره د آسماني عرفان او آسماني عرفان د قدس اکوستین او بیا هغه له فلوطین څخه اقتباس کړې ده. اړه ده دلته لږ شان ددغه متقابلو اثراتو په باب لږه رڼا واچوو.

وايي، چې "فلوطین" شرقي عقاید او فلسفه د هغه مسافرت په ترخ کې، چې ایران ته یې وکړ، زده کړل. ایران ته د فلوطین د مسافرت په باب ځینو مورخینو او له هغه جملې

---

* فیضان یا فیض په لغت کې تویدل، ورکول او د زیات باران په مانا، په اصطلاح کې په زړه کې د هغه امر القاء ده، چې د الهام په ډول په زحمت سره حاصلېږي.
حق تعالی د فیض یا فیضان مبدا.
القدس او فیض مقدس.
فیض القدس: د ذات د اولیت پر اساس د هغه د تجلی مانا لري او د هغه ذات باطنیت څرګندوي.
فیض مقدس: هغه وجودي تجلی ده، یا د ځینو صوفیانو په عقیده آسماني تجلیات دي، چې د استعدادونو په مقتضی د ظهور موجب ګرځي او همدارنګه فیض واسطه، له مفهوم څخه هدف کامل انساني دی، چې د خلکو او حق ترمنځ واسطه دی.

PDF Compressor Pro

مرحوم فروغي په خپل اثر سير حکمت کې کښلي:

"فلوطين په اسکندريه کې د امونيوس ساکاس په خدمت مشرف شو او له هغه سره د ملګرتيا له برکته يې فلسفه او عرفان زده کړل او ويې غوښتل، چې د ايرانيانو او هنديانو له حکمت سره آشنا شي. هغه ددې هدف لپاره د روم له امپراتور "ګرويانوس" سره چې د اردشير ساسائي له زوی، شاپور سره يې جنګ و، ايران ته راغلی و."(١)

د نومورې اثر د ليکونکي په قول د فلوطين نورو پيروانو هم ايران ته سفر کړی، چې د فلسفې په تاريخ کې ثبت دی. ددغو مسافرتونو په باب ليکي:

"امپراتور ژوستينان د نوي افلاطونيانو يوه ډله فلاسفه د بت پرستۍ له لامله د خپل حکومت له قلمرو ولېږل. دغه پوهان ايران ته راغلل او د انوشيروان د کسرې په دربار کې يې ډېر ښه هرکلی وشو.

د جند شاه پور سلطنتي مدرسه دوی ته ورکړ شوه، دغه مدرسه يو ځل بيا د فلوطين او د هغه د ملګرو تر ستنېدو وروسته بلې ډلې ته، چې فارس ته لېږل شوې وه، ورکړ شوه او په حقيقت کې د اسکندريې حوزه جند شاپور ته ولېږدول شوه".(٢)

---

[1] عميد زنجاني، تحقيق و بررسى در تاريخ تصوف. (تهران دارالکتب اسلاميه، ١٣۴۶)، ۶٧ مخ

[2] ايضاء

ددي ټکو له ښرګندولو څخه زموږ هدف دا دی، چې لږ تر لږه ښرګنده کړو، چې پر لویدیزه فلسفه باندي د شرقي فلسفي او تصوف پر اثراتو سترګي نه شو پټولای.

په دغه فکري جریانونو کې یو ډول ورته والی او مشابهتونه لیدلای شو. دغه ورته والی موږ په راوروسته فلسفي لیدتوګو او تصوفي ښوونځیو کې وینو. په هر حال اوس راځو اصلي مطلب ته.

د "برهمن" له نظره د ټولو موجوداتو منشاء واحده ده، څرنګه چې له اوره سپرغۍ الوځي، همدارنګه جزيي روح له کلي روح څخه منشاء اخلي او لکه څرنګه، چې د ټولو اوبو منشاء یو بحر دی، نو ټولي اوبه او باران که هر ډول دي، بیرته بحر ته ستنیږي.

په اسلامي فلسفه او عرفان کې هم "فیضان" لرغونی ماضي لري. شیخ اشراق هم په (غربت غرب) کې د روح دغه حرکت له یووالي څخه "بېګانه ګي" یا غربت ته تمثیل کړی دی. انسان له علوي نړۍ څخه، چې په شرق کې وجود دی، سفر پیلوي او په "سفلي" عالم –چې په غرب کې یې هستي بولي– د تن په زندان کې بندي شوی دی. دغه مفکوره په شرقي ذوق او خلاقیت کې ډېره ستره سرچینه شوه، چې په شرقي عرفاني ادبیاتو کې یې ځای پیدا کړ. اقبال وایي:

نعـره زد عشـق کـه خـونین جگـری پیـدا شـد
حسـن لرزیـد کـه صـاحب نظـری پیـدا شـد
فطـرت آشـفت کـه از خـاک جهـان مجبـور
خود گری، خود شکنی، خود نگری پیدا شد
خبـری رفـت گـردون بـه شبسـتان ازل
حـذرای پـر دلیـان، پـرده دری پیـدا شـد
آرزویـی خبـر از خـویش بـه آغـوش حیـات
چشـم واکـرد و جهـان دگـری پیـدا شـد
زنـده گی گفت کـه در خـاک تپیـدم همـه عمر
تـا از ایـن گنبـد دیرینـه دری پیـدا شـد.

زیـاتره صـوفیان د "فـیض اقـدس" او "فـیض مقـدس" پـه بـاب خبـرې لـري. فـیض اقـدس یـا ازلـي قضـا او د اشـیاوو ثبـوت دی، خـو د هګـل پـه نظـر "مطلـق روح" مشـخص او عینـي دی، د شـعور پـه تحلیـل سـره روح خپـل ځـان کشـفوي او د طبیعـت، انسـان او تـاریخ ماهیـت توصـیفوي او د هغـه د پراختیـا او انکشاف په اثر تاریخ منځ ته راځي.

هګـل وایـي: فلسـفي فعالیـت د "حقیقـت" د منـځ تـه راتلـو سبب کېږي. هغه څه، چې دا حقیقت نفي کوي، خطا دی. خو هیـڅ شـی مطلقـه خطـا نـه ده. د فکـر حرکـت مـخ پـه وړانـدې خپلـه ړومبۍ مرحلـه نفي کـوي، خـو دا نفـي هـم پـه مطلقـه مانـا نـه ده، بلکـې د تېـر حالـت رفـع او ارتفـاع ده یعنـي خطـا رفـع کـوي، خـو د حقیقـت مجموعـه د نـوې "ارتفـاع" پـړاو نـه بـولي.

په دې ډول فلسفه يو "تاريخي" او "نسبي" ليد دی، ځکه حقيقت هر وخت د نوسان په حالت کې دی او د فلسفې تاريخ د حقيقت تدريجي او دايمي راسپړنه ده. په تاريخ کې او پخپله د کلی روح فعال اړخونه دي، چې مطلق روح واحد او يوازينی جوهر اساسي مقوله ده. ټول او هرڅه د هغه په لوري اړه لري او هغه ته بېرته ورگرځوي او يوازې يو روح دی، چې د ټولو شيانو څرگندوی دی. هگل هم په مونيزم (د نړۍ په يووالي) معتقد دی، خو اسلامي عرفان پر توحيد عقيده لري، نو په دې ډول نتيجه اخيستلای شو، چې دا دواړه سره توپير لري او د هگل مونيزم له عرفاني وحدة الوجود سره تشبيه کول يوازې د کار اسانول دي.

خو د مولوي دا نفي د يو عارف په توگه هم مطلقه نفي نه ده، بلکې د تېرو حالتونو نفي ده،چې وايي:

از جمادی مردم و نامی شدم
و زنما مردم ز حيوان سر زدم
مردم از حيوانی و آدم شدم
پس چه گويم که ز مردن گم شدم
بار ديگر از فلک پران شوم
و آنچه اندروهم نايدآن شوم...

د صوفيانو او له هغه جملې د روښان په افکارو کې همدا حقيقت يعنې په زمان کې د هستۍ موقعيت ډېر په زړه

پورې دی. که صوفي له مقاماتو خبرې کوي، په دې مانا ده چې د زماني په پروسه کې خپل موقعيتونه او مقامونهويني او تجربه کوي. پرونۍ ورځ شاته پرېږدي، نفې کوي يې، ځت ته نه ګوري، هغه د نن په مقام کې موقعيت لري او هغه هم د نفې په حالت کې دی. د راتلونکي په لور ګام ږدي، صوفي د زمان او هستۍ په واقعيت کې حقيقت لټوي.

بايزيد روښان هم د نورو شرقي اسلامي متصوفينو په څېر هېڅ بيروني قدرت ته نه تسلمېږي. د يوه پوه په قول د شرق صوفي او لويديځ انسان دواړه د پرومته د ارمان لاره غوره کړې او په دوو اساسي ټکو کې سره د عمل او نظر اشتراک لري:

" لومړی دا چې: دواړه سرنوشت ته نه تسلمېږي، بلکې ورسره پنجه وهي، هېڅ بيروني اقتدار نه قبلوي او د لاسبرو سياسي، مذهبي، قدرتونو په وړاندې عصيان کوي. د خپلې ارادې په قوت او ځانګړتوب سره هڅه کوي، چې په خپله د ژوند او هستۍ مانا پيدا کړي او يا يې ايجاد کړي. دواړه د مانا هستوونکي او ايجادوونکي دي او د مانا د پيدا کولو او ايجادولو په هڅه کې ځان مومي او ځان هستوي.

دوهم: دواړه لوړ مقام ته د رسېدو هيله لري، چې هدف هماغه په کمال کې د خپل شعور تحقق دی او دغه تحقق د رباني طبيعت انفجار او انفلاق دی، چې په انساني

موجودیت کې ترسره کېږي."[1]

سره له دې، چې بایزید روښان د نورو متصوفینو په پرتله په خپل کار کې ډېر بېړندی او د پښتني کرکتر له مخې له وخته دمخه عصیان کوي، خو بیا هم پورتنی یاد شوی حالت یې په اړه صدق کوي.

د حالنامې مولف (بشپړوونکی) د بایزید روښان په باب دا ټکي جوتوي، چې د نوموړي ټول موجودیت ته ټکان ورکوي:

"و هر که هستی خود را از هستی من جدا شمارد اعمی است و در هر عدد دلیل احد است و در هر عدد که دلیل احد نه بیند اعمی است. در هر مخلوق دلیل خالق است، هر که مخلوق را بی دلیل خالق بیند اعمی است. در هر حادثه دلیل قدیم است، هر که حادث بی دلیل قدیم است، هر که حادث بی دلیل قدیم بیند اعمی است و در هر مزروق دلیل رازق است هر که مزروق را بی دلیل رازق بیند اعمی است."[2]

بایزید روښان د وحدت په سیر کې همدغه ډول مکاشفې ته رسېږي، هرڅه نفې کوي او یوازې یو واحد ذات ثابتوي.

"و چون پیر دستگیر قدس سره از بحر محیط خبر شد تن

---

[1] سید بهاوالدین مجروح "پیام صوفی بت شکن به بت پرستان قرن بیستم" ادب، (کابل: پوهنځی ادبیات و علوم بشری، ۱۳۵۵)، ۲۶مخ؟

[2] علي محمد مخلص، حالنامه، ۳۶ مخ

خود را و جمله عالم را به مثل ماهی به چشم در آن بحر اعظم غرق میدید و چون ماهی در آب و آب در ماهی مشاهده مینمود بدان که چون ماهی نفس کشد در بحر روان و آب دریا با نفس در رود و چون نفس برارد و آن آب همراه نفس برآمده به آب دریا محلق شده روان گردد. همچنین بار دگر با نفس درآید و برآید. هم بر این منوال دید که از دریای محیط آب حیات که ممدزنده گانی ابدان است در می آید و موجب حیات و قیام اجسام گشته باز رجعت نموده.... و محو ذات نامتناهی میگردد. بار دیگر آب دریا و محیط سبب حیات و قیام قالب میشود و همراه این آب در جوی قالب جاریست."([1])

حالنامه وروسته وايي:

"و چون پیر دستگیر قدس سره از خود نیست و فانی گشت، هستی خود را با هستی حق یکی و باقی دید..."([2])

منصور حلاج هم دې پړاو ته ځان رسېدونکی باله او بايزيد روښان هم، چې خلک او مريدان پر ځان راټولول، په واقعيت کې د رباني انفلاق او انفجار په پړاو کې وو.

نومـوړي هغه کسان، چې د توحيد لاره يې نه غوره کوله، مشرکان او کافر گڼل.

کله چې هغه ذوه واري د سيد علي ترمذي او د هغه له

---

[1] همدغه ځای

[2] هماغه اثر، ۵ مخ

مرید اخوند درویزه سره بحث کوي، دویم وار بحث هم بې نتیجې پای ته رسېږي او دریم وار د هغه د وژلو او له منځه وړلو قصد کېږي. بایزید روښان له هغه ځایه ځان ژغوري. د دریم وار بحث په نتیجه کې اخوند درویزه د سید علي ترمذي له قوله وایي:

"ایضا بعد از آن جماعت کثیر از مسلمانان یوسفزی با خود همراه بردیم اما این ملعون حاضر نیامد چه از خجالت میترسید پس حضرت شیخنا فرمود که چون این ملعون خود را ، بل اتباع خود بمراتب منصور حلاج رسانیده میدانند ، باید که این مشکل قول منصور حلاج بکشاید و روشن کند..."(١)

منصور حلاج هم د خپل سیر و سلوک په پړاوونو کې دې نتیجې ته رسېږي، چې:

"حقیقه المحبه قیامک مع محبوبک بخلع او صافک والا نصاف باتصافه" یعنې د عشق حقیقت دا دی، چې د دلدار په څنګ کې ودرېږې، له خپلو صفاتو تېر شې او د هغه په صفاتو موصوف شې.(٢).

منصور حلاج په دې معتقد دی، چې کله انسان خداوندي وحدت اظهاروي، خپله خودي تاېږد او

---

[1] اخوند درویزه، تذکرة، ۱۵۲ مخ

[2] لوی ماسینیون، قوس زنده گی منصور حلاج، "ترجمه روان فرهادی"، چاپ دوم، (تهران: کتابخانه منوچهری، ۱۳۵۸)، ۱۹ مخ

تصـديقوي، نـو د خـپلې خـودۍ تصـديق پـه ماهيـت کـې لـه خدايه سره يووالی دی.

د پيـر روښـان مخـالف ترمـذي هـم پـه نومـوړي دا تـور لگـولی دی، روښان منصور حلاج ته نږدې دی.

عبدالقـدوس قاسـمي، چـې د اخونـد درويـزه لـه پيروانـو څخه دی، ليکي:

" د هغـې دوو بحثونـو تفصـيل اخونـد درويـزه صـاحب نـه دی ليکلـې، خـو دومـره وايـې، چـې نـور عالمـان دده د عقلـي اسـتدلال پـه جـواب کـې عـاجز وو. مونـږ پـه عقلـي او نقلـي دلايلـو دې ملـزم کـړو. اجمـالاً دا هـم بيـانوي چـې ددې منـاظر و موضـوع يـوه د شـفاعت مسـاله وه، ځکـه چـې دی د شـفاعت نـه منکـر و او بـل د "همـه اوسـت" مسـاله وه، ځکـه چـې ده بـه د حسن بن منصور حلاج غوندې اناالحق دعوی لرله."([1])

دا بيلـه خبـره ده، چـې آيـا بايزيـد روښـان بـه د ترمـذي او درويـزه اخونـد د دلايلـو پـه وړانـدې عـاجز و او کنـه ددې خبـرې تناقض، صحت او سقم له پورتني قول څخه هم جوتېږي.

خـو د روښـان او حـلاج پـه فکـري جوړښـت کـې يـوازې دومـره تـوپير بريښـي، چـې منصـور حـلاج پـر چـا بانـدې د شـرک حکـم نـه کـوي، بلکـې خپلـه لاره تعقيبـوي، خـو بايزيـد پـر افـرادو بانـدې د شـرک لـه حکـم نـه پـس پـه ډېـر احتيـاط چلنـد کـوي او

[1] مولانا عبدالقدوس "د بايزيد روښان مـذهبي افکـار" پښتـو مجلـه، دوهمـه گنـه، (پېښور: پښتو اکاډيمی، ۱۹۶۹)، ۷۵ مخ.

زیات د خپلې عقیدې او رایې اظهار نه کوي. محافظه کاره کېږي، خو منصور حلاج خپله نعره په جهر وایي.

*　*　*

معاصر فیلسوف سارتر هم دا ډول عقیده لري، چې د انسان د هستۍ په ژورو کې د علو هیله ځای لري. انسان غواړي په نهایت کې له هرڅه لوړ وي. په ټولو نړۍ لیدونو کې د انسان او خدای د اړیکو مساله ځای شوې ده او که لږ غور وکړو، دغه مساله په دوه ډوله مطرح ده. یوه دا چې انسان هیله لري، چې پخپله رب النوع اوسي او یا دا چې د واجب الوجود مریی او بنده وي. دغه مسالې په انساني ټولنو کې دوه ډوله فرهنګ ایجاد کړ. په دې ډول، چې:

انسان د رب النوع کېدلو پر فرهنګ متکي وي او بله دا چې د انسان اتکا د بنده ګۍ پر فرهنګ وي. دغه دوه ډوله فرهنګ دوه بېلابېل او متضاد طرز فکرونه، نړۍ او جهانونه ایجاد کړي دي.

لومړۍ ډله هڅه کوي اوسنۍ نړۍ، طبیعت او ټولنه خپلو عالي مدارجو او کمال ته ورسوي. همدا یې اساسي هدف ګرځي، خو دویمه ډله د بنده ګۍ ډله عالم، نړۍ او طبیعت موقتي او د لږ وخت لپاره او ژوند وسیله ګڼي او په بله نړۍ کې انساني کمال او بهتره دنیا ځان ته ګوري.

په دغو دواړو برخو کې زیات مثالونه شته په اساطیرو کې:

"وايي چې پرومته غوښتل د ارباب الانواع په قدرت او وس وپوهېږي او له هغو سره سيالي وکړي. بالاخره په دغه رمز پوه شو او اور يې د خدايانو له خدای "زوس" څخه پټ کړ. د ارباب الانواعو رب النوع "پرومته" په کار په قهر شو، امر يې وکړ چې په سمندر کې يې په يوې سترې پرخې پورې وتړي او شهباز ته يې امر وکړ، چې د هغه ځيګر تر ابده ځيرې کړي، خو پرومته پر ټولو ارباب الانواع باندې لعنت وايه. يوه ورځ د ارباب الانواعو د مشر استازی هرمس د هغه ليدو ته ورغی، پرومته ورته وويل: ای هرمس! د عذاب په دغه سختو شيبو کې دې ته حاضر نه يم، چې خپل برخليک ستا د خوښيو او خوشاليو پر برخليک باندې بدل کړم. زه خوښ يم چې په همدغې ډبرې پورې تر ابده تړلی اوسم، نه دا چې ستا د وفا داره استازي په څېر د خدايانو د خدای بنده اوسم".([1])

د نړۍ په معاصرو ادبياتو کې هم دا مثالونه ليدلای شو. نيچه وايي:

"که واجب الوجود موجود وي څرنګه امکان لري، چې زه يو له هغو څخه نه اوسم." يا دا چې:" افسوس پر هغو کسانو چې عاشق دی، خو نه شي کولای په خپل ترحم لاسبری شي. يوه ورځ راته شيطان وويل: ان رب النوع هم د ځانګړي جهنم

[1] سيد بهاوالدين مجروح، ادب، (کابل: ۱۳۵۵)، ۲مخ.

لرونکی وی. د هغه جهنم له بشر سره د هغه زښته زیاته مینه ده او اوس مې واورېدل، چې ویل کېږي واجب الوجود له بشر سره د ترحم په نتیجه کي له ژوند سره مخه ښه وکړه."(١)

داستایوفسکي مشهور لیکوال په خپل مشهور شاهکار برادران کارامازوف کي د خپل قهرمان له خولي لیکي:

"ایران په قهر وویل:

_ آیا واجب الوجود شته که نه.؟

_ نو، آه جدي ده. گرانه واجب الوجود مې شاهد دی، چي خپله هم نه پوهېږم.

_ ته نه پوهېږې، چي له دې ټولو سره بیا هم واجب الوجود وښیي، ته خارجي وجود نه لرې، ته خپله زه یم او نور هیڅ. ته یوازې زما د خیال سیوری یې.

او یا به ښه وي چي ووایي مونږ د یو ډول فلسفي افکارو لرونکي یو.

"فکر کوم، نو یم". په دې برخه کي باور لرم، حال دا چي د نورو په باب او د هغه څه چي زما په شاوخوا کي دی او دا ټول موجودات واجب الوجود او شیطان، باور نه لرم، ځکه ماته ثابت شوې نه ده، چي هغوی شته او که یا زما د تصور زېږنده دی او یا زما د شخصیت تدریجي پالني ته وایي، چي یوازې او له زمان څخه مستقل وجود لري...

نچه زردشت چنین گفت. قسمت دوم (تهران، ۱۳۵۱)

خو له دي زيات څه نه وايم، ځکه تصور کوم چې ته به ما ووهې."(١)

داستايوفسکي په خپل دغه مشهور اثر کې د خپل قهرمان په خوله ايوان کارامازوف له خوا د دويم شخص يا شايد شيطان له خولې، چې د هغه په تن کې دی اليوشاته وايي:

"وجدان! وجدان څه شی دی؟ ما پخپله وجدان منځ ته راوړی دی، نو د څه لپاره ځان وزوروم (د عادت له مخې، د هغه عادت له مخې چې له اوه زره کالو راهيسې يې په بشر کې ځای نيولی، نو دا عادت بايد پرېږدو او واجب الوجود اوسو."(٢)

سارتر په دې برخه کې اوږد تفصيل لري:

وايي: انسان هغه موجود دی، چې د رب النوع هيله په سر کې لري. هغه د هستۍ او نيستۍ د اثر په پای کې دا عبارت په بله ژبه بيانوي. د انسان آرزو د مقدساتو په مخالف جهت کې ده.

انسان د انسان په توګه ځان هېروي، چې له دې لارې له ځانه رب النوع جوړ کړي. دا عبارت په دې مانا دی، چې انسان له هغه موجوديت څخه، چې په داسې شرايطو کې يې

[1] داستايوفسکي. برادران کارامازوف. "د مشفق همداني ترجمه" (تهران: جاويداهن، ١٣۴۴)، ٧٨٧ مخ.

[2] ايضاء، ٨٠٠ مخ.

لري، ناراضي دی او له هغه موقعيته چې لري خپه دی. په دې ډول د زيات کمال په لټه کې دی او هيله لري، چې ځان کمال ته ورسوي. دا کمال څه شی دی؟ دا کمال د واجب الوجود وجود دی، چې مطلق او کامل دی، خو انسان پوهيږي چې د رب النوع هيله په سر کې بې ځايه ده په دې ډول هڅه کوي چې ځان کمال ته نږدې کړي او ددې لپاره هڅه کوي له بديو او چټليو ځان وژغوري."

که موږ تصور وکړو هغه څه، چې ارزښت لري په نړۍ تملک دی او يا که فکر وکړو، چې اعمال له مخه ټاکل کيږي او زموږ سرنوشت ليکل شوی دی، نو په ماتې او فنا محکوم يو، خو هغه څه چې څرګند او سم دي په دې ډول نه دي او زموږ اعمال له مخه نه دي ټاکل شوي، ځکه که زموږ سرنوشت له مخه ټاکل شوی وی، زموږ ټولې هڅې به د نېک مرغۍ او کمال په خاطر بې ځايه وې حال، دا چې په څرګنده يې وينو، چې داسې نه ده.

ايريس موردوک، چې د ژان پل سارتر په افکارو کې يې څيړنې کړې، ددغې موضوع د تحليل په ترڅ کې دې نتيجې ته رسيږي ليکي، چې:

"سارتر موږ ته تشريح کړې ده چې څرنګه کولای شو ځان له دغه تنبل او هوس پال نفس څخه وژغورو. هغه لاره چې نوموړی يې وړاندېز وي، هڅه او فعاليت دی داسې هڅه او فعاليت چې له عالي او فوق العاده هدف سره يوځای دی."(1)

---

1 ايريس موردوک، ژان پل سارتر، "ترجمه مهدی افشار" (تهران: کاويان، ۱۳۵۲)، ۱۰۹ مخ.

له پورتني بحث څخه څه پوهېداى شو؟

بايزيد روښان په خپل فکري، فلسفي او عرفاني سير کې يو صوفي او عارف دى، خو داسې صوفي نه چې د کوټې او جومات په کونج کې کېني او رياضت او چله وباسي، بلکې له شور، وجد او عصيان څخه دى. هغه د نورو سترو متصوفينو په څېر د خپل طريقت اتم پړاو ته ځان رسوي او هلته مسکنت غوره کوي. نوموړى خودپرسته شعور د افراط ترحده قرباني کوي. هغوى چې د نوموړي په حالت کې نه دي، مشرکان يې بولي، ځکه د توحيد لاره يې نه ده غوره کړې، خو په بل پړاو کې چې کله له کوره ووځي او هجرت کوي، خپلې لارې ته يې فکر کېږي او له تأمل او غور څخه کار اخلي.

بايزيد د مذهبي فرقو، سياسي قدرتونو او مستبدو حاکمانو په وړاندې عصيان کوي، خو د نوموړي عصيان يوازې په تش لاس نه دى، بلکې هغه له عصيانگرو څخه لښکر جوړوي او د هغه د لښکر موجوديت د هغه هدفونو ته د تحقق په لاره کې مبارزې ته دوام ورکوي.

د بايزيد روښان فکري طرز لکه، چې دمخه ورته اشاره وشوه د شرقي متصوفينو له کوم يوه سره په بشپړه توگه نه شي ترسره کېدلاى، ځکه هغه د هندي فرهنگ اغېزې پر ځان لري. د اسلامي مدنيت د عصيانگرې فرقې اسماعيليه

اغېزې پرې شته، د پښتني ټولنې د فرهنګ تاثيرات له ځانه سره لري. په دې ډول ځينو څېړونکيو، چې د هغه فرقې ته (يې) خاصه روښنيه فرقه ويلې، بې مورده نه ده. په دې اساس د هغه د افکارو څېړنه بايد په ټولو اړخونو کې ترسره شي، نه په يوه حکم سره.

په عرفاني او فلسفي لحاظ بايزيد روښان د اسلامي مدنيت او فرهنګ پښتون نماينده دی. هغه په پښتني ټولنه کې د يو عارف او صوفي په توګه تفکر او تأمل کړی دی. که په نورو ټولنو کې د هغو متفکرينو او فلاسفه وو مسايل مطرح کړي، بايزيد روښان په پښتني ټولنه کې د انساني موجوديت په باب د خپل دوران مسايل د يوه صوفي او عارف په توګه مطرح کړي، خو د وخت ستونزو او سياسي شخړو په خپله ده ته زياته موقع نه ده ورکړې، چې زيات فکري کار او هلې ځلې وکړي او پر هغه څه، چې فکر کوي هغه د زياتې پخوالي درجې ته ورسوي.

PDF Compressor Pro

دریم څپرکی

له اسماعیلیه عقایدو سره د بایزید روښان د عقایدو پرتلنه

د درویـــزه اخونـــد لـــه خـــوا پـــر بایزیـــد روښـــان بانـــدې د اسماعیلیه عقیدې اتهام او یا هغه ته منسوبول څـه نـوې خبـره نـه ده. پـه زیـاتو څېړنو او لیکنـو کـې ورتـه محض اشـارې شـوې دي. دغـــه "انتســـاب" یـــو خـــو د بایزیـــد روښـــان د سرســـخته مخـالف اخونـد درویـزه لـه خـوا شـوی او لـه بلـې خـوا د بایزیـد روښـان پـه خپلـو آثـارو کـې هـم پـه دې بـاب مطالـب موجـود دي. د اخونـد درویـزه پـه آثـارو کـې پـه دې بـاب پـه زره پـورې مسـایل

بیان شوي دي. کېدای شي نوموړي دغه عقیده له بایزید روښان سره د مباحثې په نتیجه کې پخه کړې وي، موږ په بله برخه کې په دې باب خبرې کوو.

خو کله چې د بایزید روښان په آثارو کې پلټنه کوو، دغه ډول طرز فکر تر زیاته حده په حالنامه کې جوت او ښکاره شوی دی. مولینا عبدالقدوس د بایزید روښان په باب په خپلو څرګندونو کې مخالفې او موافقې نظریې تبویب کړې دي. یوه یې د اخوند درویزه او د مغلو مؤرخینو نظریه ښودلې. بله یې د استاد قیام الدین خادم نظریه، دریيمه یې خپله نظریه چې نسبتاً "غیر جانبدارانه" یې ښودلې ده. خو کله چې د ډاکټر محمد شفیع د رسالې په باب، چې "بایزید انصاري" نومېږي او د انګرېزي انسایکلوپیډیا اف اسلام په نوي ایډیشن کې خپره شوې، لیکنه کوي، دې ټکي ته ګوته نیسي چې د ډاکټر محمد شفیع نظریه ځکه ډېره غیر جانبدارانه ده، چې هغه ته د بایزید روښان لومړني ماخذونه یا آثار لاس ته ورغلي دي او د هغې پر استناد یې کښلې ده. هغه لیکي:

"د ډاکټر محمد شفیع صاحب مضمون ډېر وزني په دې دی، چې ده ته د بایزید مقصود المؤمنین او حالنامه دوه نوي کتابونه دستیاب شوي دي او د حالنامې نه ده ډېر معلومات اخذ کړي دي."[1]

---

[1] محمد شفیع "بایزید انصاری"، پښتو مجله (پېښور: پښتو اکېډیمي، ۱۹۵۹)، ۱۹ مخ

په دې ډول په دې ټاکلي برخه کې د بايزيد روښان د عقيدې د روښانتيا لپاره د هغه د خپلو آثارو لکه مقصود المومنين، فخرالطالبين او خاص ډول حالنامه او نور عمده آثار دي. بايد ياد کړو، چې څو کاله دمخه د بايزيد روښان په نړيوال سيمينار کې چې په کابل کې (۱۳۵۴کال) جوړ شوی و او مقالې يې د "روښان ياد" په اثر کې چاپ شوي دي، په هغو مقالو کې هم په دې باب کومه جوته او ځرګنده يادونه نه شته.

له نېکه مرغه اوس، چې د حالنامې اصل متن په لاس کې دی، هيله ده چې نور آثار هم ترلاسه شي، نو په زغرده ځينې ادعاوې په ډاګه کولای او ځينې ردولای شو. د موضوع د ښه تحليل لپاره به هڅه وکړو د بايزيد روښان د "باطنيه" عقيدې په باب د اخوند درويزه د خپلو آثارو پر استناد په سيده او ناسيده توګه ځرګندونې او له هغه وروسته لومړی د اسماعيليه عقايدو لنډ جاج او بيا د بايزيد روښان په آثارو کې د هغو اثرات وڅېړو.

"PDF Compressor Pro"

اخوند درويزه او د بايزيد اسماعيله يا "باطنيه" افكار

كله چې د بايزيد روښان په باب د اخوند درويزه عكس العمل وينو، حتماً دا ذهني تپوس رامنځته كېږي، چې نوموړی ولې په دومره ستغه ژبه او ناوړه كلماتو د بايزيد روښان نوم يادوي. حال دا چې د بايزيد روښان په ټولو آثارو كې هيڅ كله چاته مشخصې بدې رذې نه شته، بلكې له عامو مسايلو سره چلند كوي. خو درويزه هڅه كوي، چې په خپلو آثارو كې د بايزيد روښان د اسماعيليه عقايدو په ارتباط غير علمي، غير مستند او ناروا تورونه ولګوي.

اخوند درويزه هم په تذكرة الابرار او هم په مخزن كې د پيېر روښان په اړه ناوړه كلمات استعمالوي او هم زيات

عقیدتي شیان پرې یا خو تور لګوي او یا یې ورته منسوبوي. یو له هغه انتسابونو څخه د "اسماعیلیه" او "باطنیه" عقایدو په ارتباط مساله ده، چې بایزید روښان ته نسبت کېږي، خو هم په مخزن او هم په تذکره کې د بایزید روښان په باب ځینې ضمني مطالب شته. د مثال په ډول کله یې د علمیت په باب خبرې کوي، کله یې یو عامي سړی بولي، وایي چې: د هغه د اثر خیرالبیان جملې او عبارات سم نه دي او کله یې د زهد او ریاضیت په باب خبرې کوي، خو په دې ترڅ کې د اخوند درویزه ړوند تعصب او د وګماتېزم هم جوتېږي. کله چې نوموړی د بایزید روښان په باب خبرې کوي، هغه د اهل سنت او جماعت او اهل تشیع په باب هم څه وایي. هغه په بېرحمانه ډول اهل تشیع غندي او هغوی اباحتي بولي. وایي:" و در معرفة المذاهب است، شیعه علی را از اصحاب دیگر افضل دانند و هر که علی رضی الله عنه را از دیگر اصحاب دوست تر ندارد او را کافر گویند. انتهی کلام و در مجموع ملکی آورده است. بدانکه مذهب اباحت دیرینه است مخفی بود..."[۱]

اخوند درویزه په جدي توګه د اهل تشیع مخالفت کوي او په دې باب مفصل بحث کوي. دغه راز نوموړی په ډېر مهارت او زیرکۍ سره په یوه مجلس کې د ښځو او نارینه وو

---

[1] اخوند درویزه، تذکرة الابرار والاشرار، ۷۳ مخ

يوځـاى کېدنـه غنـدي، لکـه چـې د قبـايلي پښتنـو پـه فـرهنګ کـې دود نـه ده او د مشـهور اسـماعيليه رهبـر حکـيم ناصـر خسرو بلخي په باب يو حکايت راوړي ليکي:

"... نقـل است کـه چـون ناصـر خسـرو عليـه الرحمـه زنـان را و مـردان را در جمعيـت و در ذکـر جلـی ميفرمايـنـد. خواجـه از خواجـه هـای تـرک بـدو نوشـته، چونکـه خـلاف شـريعت بجـا آورديـد، آتـش را بـا پنبـه جمعيـت نمـی باشـد، مگـر بـه فسـاد يکـديگر کـه ايـن هنگـام حضـرت ناصـر خسـرو صـندوقی تراشـده و پنبـه و آتـش را در ان بـالای يکـديگر تـه ترتـه نهـاده روان کـرده و نوشـته کـه نظـر مـردان ايـن قـدر تـاثيری دارد کـه آتش با پنبه فساد و عناد نمی ورزد..."[1]

يـاد شـوى حکايـت ددې لپـاره راوړى شـوى، چـې ځيـنې کسـان خپـل نسـب علي (رض) کورنـۍ تـه رسـوي، سـره لـه دې چې کرامـات بـه ولـري، خـو نومـوړى تـرې داسـې نتيجـه اخلـي، چـې سـمه او پرځـاى لاره پـه اهـل و نسـب نـه، بلکـې د سـنت جماعـت پـه لاره ټينګار کول دي.

دغـه راز نومـوړى د شـرق نـامتو پـوه او فيلسـوف شـيخ الـرئيس ابـوعلي سـينا، چـې پـلار يـې د اسـماعيليه فـرقې مشـهور داعـي و، د پـوهې او علـم پـه برخـه کـې مثـال راوړى ليکي:

---

[1] همدغه ځاى

" و ایاضا سعادت صراط المستقیم بر علم نیست چه شنیده باشی که بوعلي سینا امام اهل منطق بنهایت علوم رسیده بود اخرالامر رفت و این بایزید نیز قدر تحصیل کرده بوده به آیت باری تعالی موقوف بر فضل و عطا اوست."[1]

نوموړی د بایزید روښان د پیری په مقابل کې د علم او فضیلت مقام هم غندي او وایي، چې ابن سینا هم ډېر عالم او فاضل شخصیت و، خو همداسې لاړ.

د اخوند درویزه لپاره زهد او ریاضت هم اساسي مسأله نه ده، په تېره ذ بایزید روښان په باره کې هغه ددې بعد او اړخ درلودلو او غندلو لپاره شیخ صنعان(*) مثال راوړی او لیکي:

"... اما اکثرا این مردم اهل صلاح و اهل علم میباشد، اما چون هدایت باری تعالی موقوف بر انساب نیست چه اکثر اولاد پیغمبران کافر شده... و ایضا شرف راهی است راست، موقوف بر صلاح و زهد عبادت نیست، چه قصه شیخ صنعان را شنیده باشی که در ریاضت چه جهد ورزیده و کافر رفته و این پیر تاریک در بد(و) احوال چه ریاضت

---

[1] همدغه اثر، ۱۳۷ مخ

* شیخ صنعان، چې د شیخ عطار په منطق الطیر کې یې یادونه شوې، ډېر زاهد او متقي سړی و، چې کله یې په یوه ترسایي نجلۍ زړه بایلود، نو دین او ایمان یې له لاسه ورکړ، شراب یې وخوړل او قرآن یې وسېزه. زنار یې وتاړه او خوګباني یې کوله. د دوستانو د دعاو له برکته هوشیار شو او له معشوقې یې لاس واخیست بیا نجلۍ په هغه پسې راغله او د هغه دین یې قبول کړ.

اختیار کرده بود آخر الامر به کفر دور افتاد..."(1)

اخوند درویزه په ټولو آثارو کې د بایزید روښان پر ضد د تبلیغ مسأله نه ځنډوي، بلکې دوام ورکوي. نوموړی په مخزن کې هم لیکي:

"اما بعد از حصول مبلغ از علم از روی به سوداگری نهاده تا از سمرقند دو اسپ آورده و به هندوستان برده و چون در موضع کالنجر رسید او را با ملا سلیمان ملحد ملاقات افتاده تا بعد از صحبت و مجالست همدیگر خیالات فاسده و خطرات ناموجهه در دل او متمکن ساخته بحدی که بایزید را کافر مطلق و منکر دین حق گردانید..."(2)

نوموړی د خپلو انتساباتو په لړ کې زیاتوي:

"...و عوام الناس را دعوت نموده و گفته که بی پیر کامل بخدای راه نیست. پس بیاید من شما را به خدای برسانم، واتیه واتبعوالیه الوسیله را تاویل مینموده که وسیله بخدایی پیر است...

القصه این ملحد بسیار در باب طلب پیر رسالها نوشته و آیات را محض غلط و غیر محل تاویل میکرده و احادیث مفتریات خود تراشیده در آن درج کرده..."(3)

---

1 اخوند درویزه، تذکرة الابرار والاشرار، ۱۳۷ مخ

2 اخوند درویزه، مخزن (پېښور: پښتو اکېډیمي، پېښور، ۱۹۶۹)، ۱۲۲مخ

3 اخوند درویزه، مخزن، ۱۲۲ مخ

PDF Compressor Pro

په زړه پورې خبره دا ده، چې سمرقند ته د اسونو په سوداګرۍ پسې د بايزيد روښان تګ او له هغه ځايه د اسونو رانيول او په هند کې پلورل، دې ټکي ته هم زموږ پام رااړوي، چې سمرقند په هغه وخت کې د منځنۍ اسيا ستر ښار او د اسلامي مدنيت او فرهنګ يو عمده مرکز و. اسلامي علومو، فلسفې، منطق او نورو علومو پکې رواج درلود. ابن سيناى بلخى هلته تګ راتګ او شپې ورځې سبا کړې وې. د اسلامي نړۍ زياتو مشهورو پوهانو او فلاسفه وو نفوذ درلود.

له بلې خوا د تاويل په باب د بايزيد روښان د عقيدې اظهار او ځرګندونه هم بې له څه نه ده. کېداى شي بايزيد روښان اسماعيليه افکار يا له ملا سليمان څخه او يا په هند کې (لکه چې د خراسان د جزيرې حجت ناصر خسرو هم د هند په ملتان ښار کې اسماعيليه فرقې لپاره تبليغ کړى و(*) او يا د نورو زده کړو او تاثيراتو په نتيجه کې دا عقيده ګرځولې وې. په هر صورت د تاريخ مرجع ليکونکى هم دغه ډول اظهار نظر د اخوند درويزه له قوله کوي.

خو هغه څه، چې په دې برخه کې څو شيبې دمخه ووېل شول يعنې د بايزيد روښان په افکارو کې "باطنيه" او اسماعيليه اثرات، ددې ټولو ټکو او مطالبو عمده ماخذ

* ميخائيل. اى.زند په نور و ظلمت در ادبيات ايران په ۹۱ مخ کې ليکلي، چې ناصرخسرو د هند په ملتان کې اسماعيليه فرقې ته رااوښتى و.

اخوند درويزه و. کېداى شي اخوند درويزه دا خبره ددې لپاره هم غځولې او کېښ کړې وي، چې د "اهل سنت" او د افغانانو په ټولنه کې ښځې مستورې وي او له نارينه وو سره يوځای ناسته نه کوي او نور مطالب... چې د بايزيد روښان د ناستې ځای ورک کړي او خلک د هغه پر ضد راحريک کړي. د خوند درويزه ادعاوې په دې برخه کې تر ډېره حده پورې په هغه ليکنو او څېړنو کې، چې د حالنامې له بيا ځلي چاپ او تکثير څخه دمخه شوې وې، هسې تهمتونه بلل شوي دي او يا د هغه ذاتي دښمنې توجيه شوې ده، خو زموږ تنده په هسې خبرو او بې ځايه تورونو لګولو نه ماتېږي، اړ يو بيا هم د بېلابېلو فکتورونو او عناصرو په رڼا کې د بايزيد روښان او يا د هغه د مريدانو په اقوالو استناد وکړو. اړه ده، چې لومړی وپوهېږو اسماعيليه فرقه څه ډول بنيادونه او اصول لري او وروسته د بايزيد روښان په افکارو کې د هغو اثر څومره او څرنګه دی.

ب: اسماعيليه اصول او پرنسيپونه:

ددې لپاره چې لږ تر لږه زموږ مقايسوي څېړنې ته لاره هواره شي، اړه ده وپوهېږو چې د اسماعيليه فرقې اصول څه دي او څرنګه منځ ته راغلل. څېړونکي او پوهان په دې عقيده دي، چې د اسماعيليه فرقې منځ ته راتلل او ظهور د اسماعيل بن جعفر الصادق او د هغه د وروړو موسی بن

جعفر ترمنځ د امامت پر مسأله باندې د اختلاف په نتيجه کې ترسره شو. د اسماعيل په کورنۍ کې د امامت پر مسأله معتقدين د اسماعيليه يا باطنيه په نامه يادېږي. دوی په دې عقيده لري، چې له امام جعفر څخه وروسته څرنگه، چې د هغه زوی اسماعيل له پلار څخه دمخه له نړۍ سترگې پټې کړې دي، نو امامت محمد بن اسماعيل ته منتقل شو، چې هغه بشپړ "سابع" بولي. يا د امامت اوومه دوره په هغه پای ته رسېدلې بولي. له محمد څخه وروسته امامان پر دوو ډولو وويشل، يوه ډله يې پټ يا "مستور" امامان وو، چې په پټه به په ښارونو کې گرځېدل حال دا چې ددې دعات يا دعوت کوونکي به په څرگنده په رابللو مشغول وو. "له پټو يا مستورو امامانو څخه وروسته د امامت دوره عبيدالله مهدي ته ورسېده، چې خپل دعوت يې څرگند کړ او وروسته د هغه اولاد يو په بل پسې امامان دي او هر څوک چې له هغو سره په مخالفت کې مړ شي "مات ميته جاهليته"([1]) بلل کېږي.

د اسماعيليه فرقې پيروانو د خپلې عقيدې په خاطر منظم تبليغ کاوه. د دوی تبليغاتو هم منظم او سازماني بڼه درلوده. له اسماعيليه دعوات څخه يو هم ابو عبدالله حسن بن احمد، بن محمد، بن زکريا، چې په ابو عبدالله رشيعي

---

[1] داکتر ذبيح الله صفا، تاريخ ادبيات در ايران، جلد اول، چاپ هفتم (تهران: فردوسی، ۱۳۶۶)، ۲۴۶ مخ.

باندې مشهور و، زيات قدرت پيدا کړ او د افريقا په شمال کې يې دا غالبه دولت چپه کړ او ابو محمد عبيدالله المهدي، چې په سجلماسه کې بندي و، آزاد کړ او ادعا يې وکړه، چې دی د علي د کورنۍ هماغه منتظر مهدي دی او امامت په ده پورې اړه لري. په دې ډول يې د افريقا په شمال کې فاطميه دولت (۲۹۷هـ) جوړ کړ.[1]

د اسماعيليه فرقې يوه مشهوره څانگه د درزيه په نامه يادېږي. ددې ډلې پيروانو عقيده درلوده او يا عقيده لري، چې د خدای روح په علي والعزيز او وروسته د هغه په زوی الحاکم کې حلول کړی دی. ددې ډلې زياتره مشران ايرانيان وو. "لکه حمزه بن علي الزوزني، حسن بن حيدرالفرغاني، چې په اخرم محمد ابن اسماعيل انوشتکين النجاري الدوزي مشهور و."[2]

د اسماعيليه فرقې پيروانو په خپل دعوت او رابلنو کې خاص مراحل ټاکلي او رعايت کول يې او د هغوی دعات هم د خاصو درجو له مخې ټاکل کېدل او وروستۍ مرتبه يې د "حجت" په نوم يادېده، چې ډېرو لږو دعاتو دغه درجه ترلاسه کړه. له هغې ډلې څخه امير ناصر خسرو بلخي يمگاني او حسن صباح دغه درجې ته رسېدلي وو. اسماعيليه د خپل دعوت په لوړو مراحلو کې فلسفه او دين يو له بله

---

[1] هماغه خای

[2] هماغه اثر . ۲۴۸ مخ

بشپړوونکي بلل او ان ستر فلاسفه يې د انبياوو په ډله کې شمېرل. اسماعيليه وو عقيده درلوده او لري يې، چې پيغمبران عامه سياست تنظيموي او فلاسفه خاصه حکمت. له دې لامله اسماعيليه وو په خپلو رابلنو کې د مدعيونو ذهن مخکې له مخکې له يوناني فلسفې سره اشنا کاوه. دغه راز اسماعيليه وو په فکري لحاظ په اسلامي مدنيت کې ستر رول ولوباوه. اسماعيليه وو په اوونۍ کې يوه خاصه ورځ غونډه کوله، چې ښځو هم د نارينه وو په غونډو کې ګډون کاوه.

اسماعيليه وو د عقلي علومو، فلسفې او منطق په پرمختګ کې خاص رول ولوباوه. څرنګه چې د دوی د ظهور شرايط د فقهاوو او محدثينو د لاسبرۍ شرايط او د تعصب دوره وه، چې د استدلال او کلام خاوندانو ته يې زياته موقع نه ورکوله. د بحث او مناظرې غونډې يې ددې سبب شوې. چې پيروان يې له عقلي علومو سره بلدتيا پيدا کړي. "يو له هغو کسانو څخه، چې له کوچنيوالي څخه يې په دغو غونډو کې ګډون کاوه او بحثونه يې اورېدل، ابو علي سينا و، چې د خپل سرګذشت د بيان له مخې يې له پلار او نيکه څخه د فلسفې، حساب او هندسې، روح او عقل په باب زيات څه اورېدلي وو او د هغه اسماعيلي پلار، چې په يوناني فلسفه يې باور درلود، نوموړی يې دې ته اړ کړ، چې فلسفه او

عقلي عُلوم زده کړي."[1]

اسماعیلیه وو.د اسلامي فرهنگ په پراختیا، د فارسي ادب په وده او تکامل کې، چې ناصر خسرو بلخي یې ښه او په زړه پورې نمونه ده، په زړه پورې ونډه اخیستې ده. خو پردې سربېره دغه فرقې یو لړ اساسي پرنسیپونه او اصول هم درلودل، چې په لنډه توگه یې یادونه کوو:

۱_ باطنیت:

اسماعیلیه فرقه پر باطنیت باندې باور لري، باطنیت یعنې د دیني مدارکو یعنې قرآن او نبوي احادیثو پر دننیو او باطني مقاصدو او معانیو باندې باور درلودل دي.

داکتر سجادي په خپل اثر فرهنگ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفاني کې باطنیه په دې ډول شرح کوي:

"باطنیه. کسانیکه گویند تقید با احکام شریعت وظیفه عوام است که نظر آنها بر ظواهر است و خود را از قید تعلق به شریعت آزاد دانند و اهتمام آنها به مراعات باطن است باطنیه نامند " (نفحات ص ۱۳)[2]

مشهور اسماعیلیه حجت او نامتو عالم او فاضل ناصر خسرو هم په خپل مشهور اثر جامع الحکمتین کې د باطن او

---

[1] ایضا، ۲۴۹ مخ

[2] سید جعفر سجادي، فرهنگ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفاني، چاپ دوم (تهران: کتابخانه ظهوري، ۱۳۵۴)، صفحه ۸۹.

تاویل خاوندانو عقاید په دې ډول شرح کوي:

"و اهل باطن و تاویل گفتند سخن خدای تعالی اندر قرآن بر سبیل مثل است چنانکه میگوید "قوله" و لقد خربنا للناس فی هذا القران من کل مثل" و خدای تعالی این قرآن کریم را به سفارت جبرییل و وساطت محمد مصطفی علیه السلام سوی ما فرستاد که امت مصطفی ایم، بر ما واجب است که امثال را که اندر قرآن است از خویشتن دور نیندازیم، بل قرآن را تنبیه و تخدیر خویش دانیم از خدای تعالی و (مثل) بپارسی "مانند" باشد.

پس واجب است بر ما که مانند آنها نباشیم که مثل بر در شان ایشانست، بل از آنها باشیم که مثل نیک در شان ایشان است، چنانکه خدای تعالی گفت: قوله: الذین لا یؤمنون بالآخرة مثل السوء و لله المثل الاعلی و هوالعزیز الحکیم "و اهل (ظاهر) کتاب خدای را بر خویشتن نگیرد و به عذاب خدای هلاک شود..."[1]

د اسماعیلیه فرقې پیروان د ایاتو او احادیثو پر تاویل باور لري. په ظواهرو باور نه کوي او پر دې نبوي حدیث ټینگار او تکیه کوي، چې:

"ان هذا القران انزل علی سبعه احرف لکل حرف ایه منها

---

[1] ابو معین ناصر خسرو، جامع الحکمتین، به تصحیح و مقدمه فارسی و فرانسوی، (هنری کربین، داکتر محمد معین) چاپ دوم، (کتابخانه ظهوری، ۱۳۶۳)، صفحه۳۷

ظهرو بطن" يعني همدغه قرآن په اوو تورو نازل شوی او هر حرف يې يو ايت دی او هر ايت يې بيرون او دننه لري."[1]

په همدې ډول اسماعيليه فرقه د باطنيت په اصولو کې د قرآن پر ديارلسم آيت استناد او اتکا کوي او وايي، چې: "باطنه فی الرحمه و ظاهره من قبله العذاب" دننه يې له رحمت نه ډک دی او ظاهر يې مخ (له)شکنجې او عذاب نه".[2]

اسماعيليه په دې ډول د قرآني آياتو تاويل موجه لري او پر دې عقيده لري، چې د آياتو او احاديثو په ظاهري مانا باندې شک وکړئ او باور پرې مه لرئ.

۲_ مهدويت:

اسماعيليه فرقه د مهدي آخر الزمان پر ظهور باندې عقيده لري. دوی پر يو نبوي حديث باندې ټينګار کوي، چې وايي:

"لو بقی من الدينا يوم واحد يطوا له ذالک اليوم حتی يخرج من اهل بيتی يملاء الارض عدلا و قسطا حظما وجودا".[3]

يعني"... که له جهانه يوازې يوه ورځ پاتې شي، هغه ورځ

---

[1] احسان طبری، بررسي های درباره برخي از جهانبيني ها و جنبشهای اجتماعی در ايران، (انتشارات ح.ت.ا، ۱۳۴۸)، ۲۲۷، مخ

[2] همدغه خای

[3] د زيات تفصيل لپاره همدغه ياد شوی اثر وګورئ.

به دومره اوږده شي، چې زما له کورنۍ څخه یو څوک راپورته شي او هغه نړۍ، چې له ظلم او ستم څخه ډکه ده، له عدل او انصاف نه يې ډکه کړي".[1]

د اسماعیلیه وو په عقیده واقعي او اصلي معرفت او درک د زمان د امام پېژندنه ده. هغوی پر دې ټینګار کاوه، چې خدای پېژندنه او د نړۍ او کاېناتو پېژندنه هم په عقل نه ده، بلکې د امام په زده کړو ده.

ناصر خسرو مشهور اسماعیلیه حجت، متفکر او شاعر په خپل یاد شوي اثر کې د امام زمان پر عقیده باندې د تاویل د اهل باور په دې ډول څرګندوي:

"اهل تاویل گفتند که این سخن مثل است بر کسانی از امت که همی گویند. مارا بیرون از محمد علیه السلام و عترت او کسانی را دوست باید داشتن که مارا از ایشان به خدای تعالی نزدیکی افزاید."[2]

نوموړی په دې برخه کې امام زمان د نوح او د هغه له بېړۍ سره تشبیه کوي او وایي هر چا چې په دې بحر کې په دغه بېړۍ لاس کېنښود، هلاک به شي. هغه لیکي:

"و گفتند، اعنی اهل تاویل، کنون این دور محمد مصطفی است صلی الله علیه واله وسلم بدین جز مثل اهل بیتی فیکم کمثل سفینه نوح من رکبها نجا و من تخلف عنا

---

[1] ایضا، ۲۲۷ مخ

[2] ابو معین ناصر خسرو، جامع الحکمتین، ۳۲ مخ

غرق" و هرکه از این امت به حکم این خبر دست اندرین سفینه نزند نه نوح دروست و اندرین کشتی ننشیند، به طوفان جهل و آب فتنه هلاک شود. و گوئیم کین هلاک که خدای مرعا در او ثمود را و اصحاب الراس (را) همی گوید، نه هلاک) جسدی و مرگ بدنی است، بل هلاک جهل و ضلالت است و وجوب عذاب جاویدان است..."[1]

حسن صباح مشهور اسماعیلیه لاربسود د اسماعیلیه د نزاریه څانګې مشر و. هغه به خپل بحث په دې خبرو پیل کاوه، چې عقل بس دی او که نه، آیا عقل د ټولو حقایقو د پېژندلو لپاره کفایت کوي. نوموړي به د خپل عادت له مخې ځواب اورېده، چې عقل د حقایقو د ماهیت د پېژندلو لپاره کفایت نه کوي. هغه به په دې لړ کې په دې خبره ټینګار کاوه، چې انسان ته ښوونې لازم دي او هغه ښوونکی، چې زموږ د روح لاربښوونه وکړي، د خپل وخت امام دی.

د اسماعیلیه فرقې په عقایدو کې له باطنیت، تاویل او مهدویت څخه وروسته د اعدادو او شمېرکیت یا اسلوب دي، چې ځینې اعداد هم د خاص اهمیت وړ دي او د اسماعیلیه فرقې پیروان پرې خاص ټینګار کوي او پرې عقیده لري.

---

[1] ایضا، ۳۸ مخ

۳_ د اعدادو او حروفو راز:

اسماعیلیه د فیثاغورثي عقایدو تر اثر لاندې د اعدادو په کیت معتقد وو. هغو ته پینځو، اووه، دولسو، څلرویشتو او دیرشو اعدادو اهمیت درلود. د پینځو عدد له مخې پر پینځه جسماني او روحاني حد معتقد وو. اووه عدد خاص ارزښت درلود. له همدې لامله یې اووم امام بشپړ سابع باله. اووم دور یې بې نوموړي پای ته رسېدلی باله. دوی عقیده درلوده، چې اوه آسمانه، اوه ځمکې، اوه سیندونه، اوه ستوري او په اوو ورځو کې د هغو پیدایښت او په سوره‌ء فاتحه کې اووه آیته، د بدن اووه غړي، د اوو عدد د ارزښت رمز دی. په دې ډول نور اعداد هم د خاص اهمیت او رمز لرونکي دي. د اسماعیلیه فرقې یوه شعبه پر حروفو باندې هم زیات ټینګار کوي. لویي ماسینیون وایي، چې ابن سینا هر توري ته په خاصه مانا قایل و.

۴_ فلسفي او عقلي علوم:

لکه چې دمخه مو وویل اسماعیلیه وو له عقلي علومو او فلسفې سره هم خاصه مینه درلوده. د دوی د کار او زیار له برکته په اسلامي مدنیت او فرهنګ کې یوناني فلسفه رواج شوه. ادوارد برلون په دې باب لیکي:

"په واقعیت کې د هغوی واقعي آئین (چې یوازې د هغوی په پیروانو پورې مربوط وو) فلسفې او التقاطي دي. زیاتره

ایراني او سامي سیستمونه او د نویو افلاطوني او نویو فیثاغورثي افکارو ځیني شیان یې هم پور کړي دي."[1]

اسماعیلیه فرقې په خپل وخت او د خپل فعالیت د پیل په شرایطو کې یو منظم سازمان درلود. یوه منظمه هیراشي پکې مسلطه وه."دغه سلسلې په راسر کې یو خلیفه و. هغه به خپل حجتونه اوو جزیرو ته استول او له حجت نه وروسته یې داعي، چې په مطلق اوماذون وېشل کېدل مطلق تبلیغ حق نه درلود، خو ماذون د تبلیغ حق درلود او له هغه وروسته د مستجیب په نوم مقام و".[2]

دغه راز ځیني اسماعیلیه معتقدین پر دې باور دي، چې د اسماعیلیه او متصوفینو ترمنځ د عقایدو اشتراک موجود دی. اسماعیلیه پر اوو عدد باندې زیات ټینګار کوي. ځیني صوفیان هم خپل عقاید پر اوو عدد باندې تعبیروي. اسماعیلیه "امام" ته په خاص ارزښت قایل دي، خو صفویان (پیر) او مرشد ته ورته اعتبار ورکوي. اسماعیلیه پر تاویل عقیده لري. صوفیانو هم د تاویل له ځرنګوالي ځخه ګټه اخیستې ده.[3]

لکه چې دمخه مو هم ورته لږ څه اشاره وکړه اسماعیلیه

---

[1] احسان طبری، بررسیها در باره برخی از جهانبینی ها و جنبشهای اجتماعی در ایران (انتشارات حزب توده ایران، ۱۳۴۸)، ۲۲۸ مخ

[2] همدغه اثر، ۶۰ مخ

[3] د زیات تفصیل او معلوماتو لپاره وګورئ "علاوالدین عطا ملک جوینی، نامه الموت، د نجیب مایل هروي او اکبر عشیق کابلي په اهتمام، بنګاه کتاب مشهد، نماینده انتشارات دانشګاه شهباز آزاد مهر، مقدمه له ۲۵ مخ ځخه وروسته.

فرقې د خپلو عقايدو د تبليغ لپاره خاص مراحل درلودل، چې معمولاً پر پنځو مراحلو وېشل کېدل او د تفريس، تاسيس، تشکيک، ربط او تعليق مراحل وو. تقيه او کتمان هم د شيعه وو په څېر د اسماعيليه اصول هم وو. د دوی په سازمان کې بسپنه او اعانه هم رواج وه او ده، چې د بحث او مناظرې د غونډو په وخت کې به د حق النجوی په نوم ورکول کېده.

ج: د بايزيد روښان آثار او باطنيه افکار:

موږ ددې قصد نه لرو، چې حتماً دا ثابته کړو، چې بايزيد روښان اسماعيلي و يا د اسماعيليه فرقې د نورو پيرانو په څېر په بشپړه توګه پر دې لاره معتقد و، بلکې زموږ هڅه دا ده چې د نوموړو عقايدو په رڼا کې د بايزيد روښان عقايد او افکار وڅېړو، ورته والی او توپيرونه يې رابرسېره کړو.

موږ ترمخه د اخوند درويزه د آثارو په استناد د بايزيد روښان د اسماعيليت په اړه ځينې ناوړه او غير علمي "انتسابونه" او يا "تهمتونه" چې هيڅ او مستند بنسټ نه لري.د بايزيد روښان په باب ويل شوي، اشاره وکړه.

داکتر محمد شفيع په خپله کوټلې تحقيقي رساله کې، چې "بايزيد انصاري" نومېږي، په دې باب عمده ټکو ته اشاره کوي او د بايزيد تجارتي سفر ته ګوته نيسي، چې د

PDF Compressor Pro

عمر په شپاړسم کال یې له پلار سره په تجارتي سفر کې ملګرتیا کړې وه. ډېر سفرونه یې کړي، په دغو سفرونو کې به ضرور د "ملحد (اسماعیلي) سلیمان" سره مخامخ شوی وي. نومړی پر دې ټینګار کوي، چې بایزید روښان د پیر کامل پر عقیده ټینګار کوي او د اسلام په ارکانو کې په غسل او نورو مسایلو کې د تاویل استعمال کوي.

مولینا عبدالقدوس قاسمي د خپلې مقالې په لمنلیک کې، چې د بایزید روښان مذهبي افکار نومېږي، د (Arabian Highlonds J.B Philiby) ۳۳۶_۳۷) مخونو په حواله د ملا سلیمان کالنجري یادونه په دې ډول کوي:

"د ۱۵۶۷_۱۶۷۷ع) تر میانځه په عربو کې هندیان د اسماعیلیت تبلیغ ته راغلي وو چې د هندوستان خواجیه یا شمسیه و به د دوی امداد کولو، په دوی کې یو سلیمان بن حسن هندي و، چې د هغه په نوم باندې هلته سلیمانیه فرقه جوړه شوه. کېدای شي چې د اخوند درویزه صاحب ملا سلیمان هم دغه سلیمان بن حسن وي، چې د ۱۵۹۶ع نه اول یې په هند کې خپل تبلیغ جاري ساتلی وي."([1])

که پورتنۍ عبارت په دې لړ کې سم وي او د اخوند درویزه ادعا هم سمه وي، نو غالباً به بایزید روښان، چې په

---

[1] مولینا عبدالقدوس قاسمي، "د بایزید روښان مذهبي افکار"، ۸۱ مخ.

۱۵۲۴ع کال په جالندهر کې زېږېدلی، د عمر په ۱۶کال له ملا سلیمان سره لیدلي وي.

د نومـوړي د ملاقات کال به ۱۵۴۰ع په شاوخوا کې وي، له بلې خوا که ملا سلیمان یا د سلیمانیه فرقې مشر همدغه مبلغ وي، چې دمخه یې یادونه وشوه. له هغه سره د بایزید ملاقات شوي وي، بې له شکه چې د هغه تاثیرات به بایزید روښان منلي وي، خو باید ووایو چې د هغه له شپاړس کلنې عمر څخه د هغه تر "روښان" کېدلو پورې څلرویشت کاله تېر شوي. د نوموړو عقایدو اساسي ریښې او نښې نښانې موږ د هغه په آثارو کې باید ولټو له هغه جملې.

۱_ باطنیت:

بایزید روښان په خپل فکري سیر او عقایدو کې په خفي ذکر او د هغه پر تلقین ډېر ټینګار کوي او ان تر دې، چې دا طریقه یې تر خاصو مریدانو پورې محدوده ساتلې ده.

د اسلامي تصوف او د سلوک په لارو چارو کې او د خفي او ستر تلقین تر زیاته حده په اسماعیلیه فرقه کې موجود دی.

حالنامه لیکي:

"پیر دستگیر فرمودند ای عزیز من. اگر حضور دل میخواهی در نماز اول از جمله حرام پرهیز کن و دوم دل خود

را پیش از نماز بذکر خفی مشغول دار".[1]

په دې برخه کې بایزید روښان هم په باطني مانا وو د ظاهر پر خلاف ټینګار کوي. په حالنامه کې څو ځایه دغه ډول مطالب شته، چې د لوستونکي باور او ګومان زیاتوي. له هغه جملې څخه:

"بعد از دریافتن تسبیح هراشیا و سرفراز شدن از مرتبه و مقام قربت احوال ماضی و حال را در چند ابیات درج نمود:

چون که غافل و بیخبر بودم
مثل انعام کور و کر بودم
من نبودم به یاد حق مشغول
غافل و بیخبر چو دد یا غول
چون شنیدم بیان خوف خدا
سر از وصف چارپای جدا
کردم آغاز ذکر هم تسبیح
بدن و جان و هم زبان فصیح
ملکوتی شدم فرشته صفت
پاک گشتم ز جهل و معصیت
بزبانم الله بود سبق
لیک غافل بودم ز هستی حق

---

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۱۶۹ مخ.

چون بذکر خفی شدم شاغل
غیرالله شد ز دل زایل
حصحص الحق شده به چشم یقین
کفر باطل شد و بر آمد دین
غرق در بحر دیدم هراشیا
که بدو قایم اند هم احبا
هر ندایی که در رسید به گوش
جمله از بحر یافتیم سروش.
فهم تسبیح هر ندا کردم
قهر و رحمش ز هم جدا کردم
قرب حق یافتم قریب شدم
اقرب و سامع و لبیب شدم.

و چون پیر دستگیر قدس سره نکاح برد هیچ آواز بی جنبش پدید نمیشد و هیچ چیزی بی قوت حق نمی جنبید پس دانست که هر آواز حق است. بعضی از رحم بعضی از قهر دو را از یک ذات دید و هیچ چیز از هستی او جدا نمیدید هیچ آواز بی تسبیح حق تعالی نمیشنید و علامت آن در قرآن دید. و ان من شئی الا یسبح بحمده ولکن لا تفقهون تسبیحهم. یعنی نیست چیزی مگر که تسبیح میکند و ثنا میگوید مرحق تعالی را و لکن در نمی یابند و فهم نمیکنند تسبیح ایشان را پس پیر دستگیر قدس سره به

کرم حق تعالی دریافت تسبیح هر شی و زبان حالش..."(1)

په هر حال پورتني عبارات د متصوفینو له سبر او سلوک او اظهاراتو سره هم ورته والی لري، خو زموږ لپاره په زړه پوري خبره دا ده، چې بایزید روښان پر هغه څه باندې د پوهېدو ادعا کوي او پر هغه رموزو باندې د معرفت دعوت لري، چې نور پرې نه پوهېږي. نور یې یوازې ظاهر ویني، خو بایزید یې باطن او غیر ظاهر ویني. هغه په دې ډول عباراتو سره د آیاتو او احادیثو تاویل څېړي.

بایزید روښان د خپلو دغه ډول تفکرات په لړ کې دې نتیجې ته رسېږي، چې یوازې هغه او د هغه نږدې مریدان، چې د هغه مرتبې ته نږدې مقام ته ځان رسوي. دغه ډول باطنیت او ماهیوی معرفت ترلاسه کوي او نور څوک، چې په دغه مسایلو نه پوهېږي، نوموړی یې په شرک کې ویني. له همدې لامله هغه پر مهدي او لاربنود او د خپل وخت پر بشپړ او کامل پیر او د هغه پر زده کړو ټینګار کوي، خو بایزید روښان د خپلو تعلیماتو په جریان کې هر وخت د "علم توحید" یادونه کوي. یعنې هغه څه، چې اسماعیلیه وو ته دومره په زړه پورې نه وو

1 ایضا، ۴۹ مخ

۲_ کامل پیر "امام زمان":

بایزید روښان هم پر دې ټینګار کوي، چې:

"... و گفتندی که حیف است که این خلق یقین و اعتبار نمیکنند به آیت قرآن و به حدیث رسول علیه السلام و شیطان ایشانرا نمیگذارد که از مرتبهء اسفل به مرتبهء اعلی بروند و همواره گروه انبیا وارثان ایشانرا همین حال بوده است که از برای ایمان و معرفت خلق در رنج و اندوه میبودند و تاسف به حال ایشان میخوردند."[1]

بایزید روښان د کامل پیر پر متابعت ټینګار کوي او کرات دا خبره جوتوي، چې "قوله تعالی". "قل یاقوم اعملو و علی مکانتکم انی عامل فسوف تعلمون" یعنی بگو ای گروه من کار کنید بر جای گاه خویش که منع کننده ام پس زود بدانید که کیست صاحب راه راست.

ای محمد کمال کار خلفا انبیا علیهم السلام و وارثان ایشان حق نمایی است. اگر خلق اورا هادی و پیشوای دانند یا نه و حق تعالی به جلال ایشان دانا است. چنانچه حق تعالی در قرآن مجید خبر میدهد. قوله تعالی "الم یاءتکم تبرل الذین من قبلکم قوم نوح و عاد و ثمود والذین من بعد هم لا یعلمهم الا الله"، یعنی آیا نیامده به شما خبر آنانیکه پیش از شمایان بودند گروه نوح و عاد و ثمود و آن

---

[1] ایضا، ۱۳۴مخ

کسانیکه پس از ایشان بودند نمی داند ایشان را خلق مگر خدای تعالی".([1])

اسماعیلیه فرقه د نوي امام د پیدا کېدو او پر خلکو باندې د هغه اطاعت فرض ګڼي. د اسماعیلیه وو دا مقوله ډېره څرګنده ده، چې شهرستاني په ملل و نحل کې وايي:" و من مذهبهم ان من مات و لم یعرف امام زمانه مات میته جاهلیته".

د دوی په عقیده، چې څوک مړ شي او د خپلې زمانې امام ونه پېژني، نو جاهل له دنیا تېر شي. بایزید روښان هم هغه وګړي چې د هغه په اطاعت کې نه وو، مشرکان، کافر او جاهلان ګڼل.

۳_ له فلسفي او عقلي پوهنو سره اړیکې:

د روښان په آثارو په تېره په حالنامه کې د علومو پر زده کړه باندې ټینګار کېږي، خو تر زیاته حده پورې دغه ټینګار بیا هم د توحید په علم او د باطن په علم دی.

" آن سرور انبیا در این معنی فرموده است یعنی کسیکه طلب علم برای دنیا کند، پس او کافر است و کسی که طلب علم برای حجت کند پس او مسلمان است."([2])

له علم څخه د بایزید روښان هدف څرګند دی.

---

[1] ایضا، ۱۵۶ مخ

[2] ایضا، ۱۹۹

د فلسفې په باب موږ د بايزيد روښان په افكارو كې كوم ځرګند تبليغ نه وينو، بلكې يوازې د اخوند درويزه يو اتهام شته، چې د نوموړي په باب وايي چې دی (بايزيد روښان "يو حكمتي و" او يا دا چې بايزيد د فيلسوفانو او سوفسطايانو افكار خپرول. "زير آنكه وی آخر رساله خود می نوشته كه هر چه در صورت مقيد آمده است. همه عين خدای اند تا هر چه ديده ميشود و شنيده ميشود جز خدای چيز ديگری نيست و عالم جز و هم و خيال نيست. نعوذ بالله من كفر هم و غير ذالكم مخيلات فلاسفه و سوفسطائيه بيان ميكرده و مينوشته و باز اتباع خود را امر ميكرده كه چون جز وجود خدای تعالی چيز ديگر در وجود نيست، پس حرام و حلال، روا و ناروا چه معنی دارد. مگر اين كه حكم پير خود را رعايت داريد كه من خدای شما ام و هم پيغمبر شما و اين جاهلان نابكاران گفتار كفر او را معتقد آمدند."[1]

دغه راز له پورتني دليل څخه وروسته بايزيد روښان پوښتنه كوي:

"يا مولانا زكريا من ترا از معنی و حقيقت (الف) و (ب) بپرسم اگر جواب دادی بپرسم. تحقيق خبرداری. گفت بيان كن. پير دستگير قدس سره فرمود كه جمله چند حروف

[1] اخوند درويزه، مخزن، (پېښور: پښتو اكېډيمي، ۱۹۶۹)، ۱۲۴ مخ

است. جواب داد که بیست و نه حروف است. باز پرسید که کدامها حروفها به خدا تعلق دارند و کدامیها به پیغمبران تعلق دارند و کدامیها به بهشت و کدامیها به دوزخ تعلق دارند، مولانا زکر یا جواب دادن نتوانست، پیر دستگیر قدس سره فرمود یا مولانا زکر یا جواب سی حروف نتوانستی داد حقایق توحید چه دانی یا جواب آن چون خواهی داد...".([1])

په پورتني متن کې د بایزید روښان په عقیده د دېرشو تورو اهمیت هم د اعدادو له مخې، چې د نریاني ۲۹ نهه ویشت توري بولي او نوموړي پر دېرشو تورو ټینګار کوي.
دېرش عدد د اسماعیلیه وو په نزد سپېڅلی او د اهمیت وړ عدد دی. په اسماعیلیه عقایدو کې د دېرش عدد میاشتې له ورځو سره برابر دی. همدارنګه د دېرش عدد د بابونو شمېر هم دی (چې داعي الدعاة یې هم بولي) او د یوه حجت تر سرپرستۍ لاندې و او د دعاه شمېر، چې د یو داعي الدعاه یا باب ترسرپرستۍ لاندې و، څلرویشت وو.
په هغومره صداقت سره چې د اسماعیلیه وو په آثارو او فکرو کې پر فلسفه او عقلي علومو ټینګار کېږي او فیلسوف د "خاصه حکمت" لرونکی بولي، د بایزید روښان په آثارو کې نه لیدل کېږي. خو کله چې د وحدت الوجود

۲

[1] علی محمد مخلص، حالنامه، ۱۹۸ مخ.

صوفيانه بحثونه مطرح کېږي، په څرګنده ليدل کېږي، په سيده او ناسيده ډول بايزيد روښان هم له افلاطوني او نو افلاطوني فلسفي افکارو څخه متاثر دی، چې نورو زياتو موادو او څېړنو ته اړه لري. په هر حال! د بايزيد د زياتو او بې شمېرو آثارو له څېړنې څخه جوتېږي، چې هغه په يو نه يو ډول له يوناني فلسفي آثارو څخه د ختيځ اسلامي مدنيت د آثارو له لارې متاثر دي.

په حروفي مسايلو کې هم موږ د بايزيد روښان په حالنامه کې څه ناڅه شيان ليدلای شو. د مثال په ډول کله، چې له مولينا زکريا سره بحث او مناظره کوي. د حالنامې مولف وايي، چې هر څومره له پير دستګير قدس سره آيت او حديث راوړي، هغوی يې نه قبلوي او دښمني کوي او وايي، چې د هر مقام علم او پوهه ماته بيان کړه. بايزيد روښان وايي، چې تاسې ناخبره ياست او د ناخبرو خبرول اوس نه ښايي. نوموړی دا حديث دليل راوړي، چې: " قال نبی عليه السلام تعلموا الناس علی قدر عقولهم" يعني "سخن گوئيد با مردمان با اندازه عقل ايشان."([1])

د بايزيد روښان له حالنامې څخه د روښانيانو د يوه ټينګ او پياوړي سازمان پته لګېږي. د دوی يعنې د روښانيانو ترمنځ ټينګې او قوي اړيکې موجود وې. د څو

---

[1] ايضا. ۱۹۷ مخ

کالو په موده کې يې زيات پيروان پيدا کړل. خپله د يوه هادي، يو رهبر، پېشوا او کامل پير په توګه د روښانيانو سازمان د يوې منظمې هېرارشۍ لرونکی و.

د روښانيانو په سازمان کې هم د تقيې او کتمان ډېر شواهد او علايم ليدلای شو. د مثال په توګه کله چې دښمنان يا د بايزيد مخالفين د بايزيد روښان د نيولو يا وژلو قصد کوي، د هغه مريدان سره مصلحت کوي، چې بايزيد روښان د هغوی له لارې نيولو خبر کړي. په دې ډول: "مصلحت آن ميبينم که پير دستگير قدس سره را پيش از آن خبر بايد کرد که منکران نه رفته اند تا در دست ظالمان نه افتد... تا ظالمان گمان نبرند که براى خبر کردن پير خواهد برود".([1])

يا دا چې: "... سيد على رحمت الله عليه آخر وقت نماز ديگر به خدمت پير دستگير قدس سره رسيد قدم بوسى پير دستگير کرد و لاکن چيزى نگفت زيرا که بعض نامحرم در پيش پير دستگير نشسته بودند چون آنان رفتند...".([2])

د تقيې او کتمان په باب ځينې نور شواهد هم شته او ځای ځای پر دې هم ټينګار کوي، چې له هر چا سره خبرې کوي، نو د مخاطب د عقل په اندازه ورسره څه ووايي.

بايزيد روښان هم د اسماعيليه په څېر غلی نه دی ناست،

---

[1] ايضا، ۲۱۷ مخ

[2] ايضا، ۲۱۸ مخ

بلکې هغه خپل داعیان د هشتنغر له دکلایر نه د خواوشا سیمو او ممالکو حاکمانو، امیرانو او عالمانو ته واستول او هغوی ته یې د خپلو دعوو د قبلولو دعوت ورکړو. یو داعي یې شهنشاه اکبر ته واستاوه، یو بل یې د بدخشان میرزا سلیمان ته واستاوه. څه خلفا یې هند، بلخ، بارا او یو تن یې د اخوند درویزه پیر سید علي ترمذي ته واستاوه.

البته باید ووایو، چې پیر روښان سیمې او ممالک په اوو جزیرو نه دي ویشلي، خو هغه کسان (یې) استولي وو، چې د هغه په طریقه او فرقه کې خاصې درجې ته رسېدلي وو، لکه دولت، میرزا خان، خلیفه مودود، خلیفه یوسف، خلیفه ارزاني او نور... ؟. د حالنامې له بیانه جوتېږي، چې هر څوک او هر مبتدي مرید د دعوت او رابللو دنده نه شوه ترسره کولای، بلکې یاد شوي کسان د بایزید روښان هغه پاخه او پوه کسان وو، چې د "حجت" له درجې سره یې سیالي کولای شوه.

هغه څه چې پورته وویل شو، هېڅکله په دې قصد نه دي چې حتماً موږ له بایزید روښان څخه اسماعیلیه "امام" او یا "حجت" جوړ او ثابت کړو، بلکې د ځینو انتساباتو له مخې پرتلیزه څېړنې ته اړه وه.... ددې بحث په پایله کې باید ووایو، چې بایزید روښان په خپله لاره او سربښندنه کې هېڅ کله دا ډول بیان او څرګندونه، نه کوي. له څېړنې هم جوتېږي، چې د هغه په تعلیماتو کې داسې څه شته چې د

شک تري راولاړېږي، چې د اسماعيليّه عقايدو څه تېنگ دده تر غوږو هم رسېدلی و او له دغو عقايدو متاثر شوی دی.

نوموړی خپل ځان ملهم من الله باله.

نوموړي خپل متابعت پر وګړو فرض باله، د نوي امام پيدا ينبت او پر خلکو د هغه اطاعت فرض گڼل، پر تاويل باندې باور، پر باطنيت باندې عقيده، د اعدادو او حروفو پر ارزښت باندې ټينگار، په اسلامي فرقو کې تر زياته حده په اسماعيليه وو کې رواج او ټينگ دی.

په هر صورت بايزيد روښان د يو عارف او متصوف په توگه د خدای تعالی معرفت فرض گڼي. بې له دغه معرفت نه د طاعت، عبادات او صدقاتو لپاره د کامل پير واسطه شرط ده. پير کامل هغه دی، چې د شريعت طريقت، حقيقت، معرفت، قربت، وصلت، وحدت او سکونت، مقامونه يې طی کړې وي.

✵ ✵ ✵

PDF Compressor Pro

څلورم څپرکی

بايزيد روښان او د تناسخ او حلول مفکورې

کله چې د بايزيد روښان د مخالفينو په تېره د هغه د سرسخته مخالف اخوند درويزه ادعاوې د بايزيد په باب ولولو، د نورو انتساباتو يا تومتونو په څوا کې پر بايزيد روښان باندې د تناسخ او حلول پر افکارو باندې د اعتقاد تور هم شته. ددې لپاره چې په دې برخه کې مو هم د بايزيد روښان پر اصلي متونو يا لومړنيو موادو تکيه کړې وي، او يو لومړی ددغو مفاهيمو اصلي مانا او تفسير وپلټو.

الف: تناسخ:

تناسخ لـه يـو بـدن نـه د روح تـر جلا کېـدو ، وروسـتـه بـل بـدن تـه د هغـه انتقـال او تعلق لـرل دي. بـې لـه دې، چې لـه يـو بـدن نـه د هغـه د وتلـو او لـه بـل سـره د تعلق تـرمنځ زمانـه فاصلـه شـي، د تناسـخ عقيـده پخوانـۍ ريښـې لـري. لـه پخوانيـو فلاسـفه وو څخـه فيثاغورثيـانو پـر تناسـخ عقيـده درلـوده. "هغـوی لـه يـو بـدن نـه بـل تـه د روح د تناسـخ عقيـده لـه هغـه لرغـوني شـاعر نـه اخيسـتې ده، چې د اور فيـوس پـه نامـه شـهرت لـري. د فـدروس لـه رسـالې نـه جوتېـږي، چـې د يونـان مشـهور فيلسـوف افلاطـون هـم پـر يـو ډول تناسـخ بانـدې عقيـده درلـوده، خـو د اسلام د فلاسفه وو له خوا رده او باطله شوه".([1])

د هنـد پـه لرغـوني فلسـفه او پـه ځپلـه پـه هنـدوانو کـې د تناسـخ مفکـوره ډېـره ځرگنـده ده. جـان نـاس ليکـي:"د ارواح د انتقـال عقيـده يـا تناسـخ (Katma) دی، چـې هنـدوان يـې پـه ځپله ژبه سام سارا (Samsara) بولي."

نومـوړی پـوه هـم ددې يادونـه کـوي، چـې د تناسـخ عقيـده پـه ډېرو بـدوي اقوامـو او عـالي کلتـور لرونکيـو اولسـونو کـې شـته او موجـوده ده، خـو هغـه پـه هنـدوانو کـې د تناسـخ د عقيـدې تفسير په دې ډول بيانوي:

"د انسـان روح د مـرگ پـه وخـت کـې پـه ټولـو حـالاتو کـې لـه

---

[1] آريانا دايرة المعارف (پښتو)، ۵ ټوک، (کابل: ۱۳۵۴)، ۱۱۷ مخ

یو خاص حالت پرته، چې روح پکې په ابدي مقام یا اعلی علیین کې له برهما سره بشپړ وحدت حاصلوي او یا دا چې د تل لپاره په اسفل السافلین کې غرقېږي، په یو بل ډول هم یو لړ زېږېدنه او ژوندانه نویوالي ته لاس اچوي او په پرله پسې توګه له یو عالم څخه بل ته راځي او په هر ژوندي کې خپله دوره تېروي او بیا د مرګ په وخت کې یو وار بیا بل کالبد ته منتقل کېږي او نوی لباس اغوندي. د زېږېدنې دغه دورې په پرله پسې توګه په یو لړ ناپایه زمانه کې دوام مومي. له یوه جسم څخه بل جسم ته د ارواحو انتقال، یا په بل عبارت د زېږېدلو او ژوند تجدید ته اړه نلري، چې همېشه په یوه واحده سطح۱ کې موجود وي، بلکې امکان لري په یوه محدود زمان کې په بېلابېلو عالي او ټیټو موجوداتو کې ښکاره شي او یا د ځمکې په کره کې په بېلابېلو موجوداتو کې ژوندی راڅرګند شي. د مثال په ډول کله یې په نباتاتو کې وینو او کله یې هم په حیواناتو، څناورو او کله هم په ډېرو ټیټو موجوداتو او کله د روح د هستۍ په ډېرو لوړو موجوداتو کې چې بدن ته تغییر او حرکت ورکوي. مثلاً کېدای شي د ټیټې او نجسې طبقې د فرد روح په یوه بل موجود یا د یوه راجه، یا برهمن په کالبد کې ځای شي او یا دا چې انساني روح له مرګ نه وروسته د غومبسې یا

چنجي يا وښو په وجود کې ننوزي او يا په جهنم کې د يو لعنتي موجود په څان کې ځای ونيسي".([1])

په اوپانيشادونو کې هم د تناسخ په باره کې مفصل بحثونه شته دی. د هندوانو په عقيده تناسخ د (کرما Karma) (عمل) اصل ته ډېر ورته والی لري او له کرما څخه هدف د نېکو او بدو اعمالو په ورانديې سزا او برات دی، څه که په وينا کې وي او که په فکر کې او يا عمل کې.

په نړۍ کې هرڅه چې دي که شخص، کورنۍ يا ځناور يا گياه وي او په خپله نړۍ او خدايان هم د تناسخ او کرما د قانون تابع دي. د تناسخ او د نېک او بد اعمالو بدن د هندي کيت د عقايدو بنسټ جوړوي. مرگ په هېڅ ډول د ژوند پای نه ده، بلکې د ژوند له دورو څخه د يوې دورې پيل دی. ([2])

د جان ناس په قول، چې د اوپانيشادونو په يوه برخه کې وايي:"هغوی چې په ژوند کې د صالح عمل او نېک چلن خاوندان دي. له مرگ وروسته يې روح په غوره شوي زهدان (زيلانځ) کې لکه د يوې برهمني ښځې يا د يوې کاشاتريا، يا ويسا ميرمني په رحم کې د مراتبو له مخې ځای نيسي،

---

[1] جان ناس، تاريخ جامع اديان از آغاز تا امروز، ترجمه علي اصغر حکمت، چاپ سوم (تهران:" فرانکلن، ۱۳۵۴)، صفحه ۱۰۵.

[2] داراکوشه، او پانيشادها، ترجمه جلال نائيني و دکتر تاراچند (تهران: کتابخانه ظهوری، ۱۳۵۶)، ۲۹ مخ.

خو د ناوړو او شريرو کسانو ارواح په ناوړه او مکروه رحمونو کې ځای نيسي. د مثال په توګه د يوې سپۍ يا پړانګې يا بالاخره د يوې ساخله (نجسې) طبقې (پاريا) ښځې په رحم کې ځای نيسي."([1])

په "تاريخ ادبيات در ايران" کې دکتر ذبيح الله صفا حلول او تناسخ په يوه مانا کارولي، خو وروسته يې په اسلامي نړۍ کې پر حلوليه افکارو معتقدين څېړلي دي.([2])

"ابن سينای بلخي په خپلو آثارو کې په تېره بيا کتاب الشفا والنجاة او داسې نورو کې دغه عقيده باطله کړې ده، ځکه چې نومړي ثابته کړې، چې نفس او روح د بدن له پيدا ښت نه پخوا وجود نه لري، بلکې د بدنونو د خلقت په وخت کې پيدا کېږي او هر بدن په خپله د يو نفس مستحق دی او هر حيوان په يو نفس شعور پيدا کوي."([3])

موږ نور د تناسخ په باب مجرد بحث ته دوام نه ورکوو. زموږ هدف دا دی، چې د بايزيد روښان په افکارو کې تناسخي افکار او د هغو تاثيرات شته او کنه؟ په دې باب موږ دمخه هم وويل، چې تر تولو دمخه اخوند درويزه زيات تومتونه لګولي دي. له هغه نه د تاريخ مرصع مولف هم

---

[1] جان ناس، تاريخ جامع اديان از آغاز تا امروز، ۱۰۶ مخ.

[2] ذبيح الله صفا، تاريخ ادبيات در ايران، جلد اول، چاپ دوم (تهران: فردوس، ۱۳۶۶)، ۶۱ مخ

[3] آريانا دايرة المعارف (پښتو) پنځم توک، کابل، ۱۳۵۴ کال، ۱۱۷ مخ

PDF Compressor Pro

اقتباس کړي او نورو مؤرخینو او څېړونکیو هم یادونه کړې ده، خو موږ د خپل کار د اسلوب له مخې اړ یو د ځینو څېړونکیو نظریې او بیا د بایزید روښان اصلي متونو ته مراجعه وکړو:

سید تقویم الحق کاکاخېل د مخزن په سریزه کې کښلي دي، چې د بایزید روښان د یوه مرید له خولې اشاره اوربدل شوې:

"خلیل اووی چې دا ګیدړان بعضې ستاسو مور پلار دي او بعضې نیا نیکونه او فریاد کوي چې د کُندهو، یتیمانو مالونه په زور مه خورئ. په ژوند کې د خدای معرفت حاصل کړئ که داسې مو ونه کړل نو د مرګ نه پس به "د انسانیت جامه" اونه مومئ."(۱)

نوموړی د خپلې لیکنې په پای کې دې نتیجې ته رسېږي، چې:

"د تناسخ د یوې مسالې نه علاوه د باقي ټولو الزاماتو په سلسله کې خیرالبیان د اخوند درویزه بابارح تایید کوي او دا ترې معلومېږي چې اخوند درویزه بابا نه د بایزید په عقایدو غلط پوی شوی و، نه یې پکې له ځانه څه ګډ کړي وو..."(۲)

مشهور انګلیسی مؤرخ الفنستن، چې د پښتنو په باب یې د اعتبار وړ کتاب لیکلی دی (د کابل سلطنت بیان) په

[1] مخزن، سریزه (سد) مخ

[2] ایضا، (سه) مخ

هغه کې هم دې مسالې ته گوته نيسي، خو څېړونکي عقيده لري چې کېداى شي نوموړي د عوامو پر افسانو تکيه کړې وي.

محترم استاد صديق روهي په خپله ژوره څېړنه کې، چې د روښان پر لومړنيو (اصلي) آثارو يې تکيه کړې، د خپلې څېړنې په نتيجه کې د روښان په افکارو کې د تناسخي عقايدو په باب دې نتيجې ته رسېږي: " روښانيان وايي چې موږ پر تناسخ عقيده نه لرو اما دا عقيده د روښان دمريد له خولې اورېدلى شوې ده".([1])

په حالنامه کې هم راساً او سيده ډول د بايزيد روښان له خولې او عقيدې کوم سند او ليکنه نه شته، بلکې د حالنامې بشپړوونکى ليکي، چې د روښان د مريدانو له جملې څخه خليل نومي، چې د شينوارو د قوم مشرانو ته يې ويلي وو، چې ستاسې پلرونه او نيکونه گيدړان دي، که تاسې د پرديو خلکو مالونه په زور خورئ، نو له مرگه وروسته به تاسې بيا د انسان په جامه کې راڅرگند نه شئ. مخلص دا اتهام ردوي او وايي، چې د بايزيد روښان مريد دا خبرې ددې لپاره کړې وې، چې شينواري پرې وويروي. حالنامه نوموړې "پېښه" په دې ډول رانقلوي:

"چون مردم شينواری همواره خليل را نشسته و در مراقبه

[1] صديق روهي. (روښان پېژندنه) کابل، ۱_۲ گڼه، (کابل د علومو اکاډمي ۱۳۶۷). ۲۶ مخ

میدیدند، بروی حسد میبردند و برای شان میخندید و این مثل می ستند: "راست کلئ نماست، علی بوتي ناست." و برای امتحان میپرسیدند، روزی شغالان به عبادت خود فریاد میکرند، آنها گفتند: روشانی میگویند که ما آواز و صاحب آواز و تسبیح از در می یابیم (تسبیح را در میابیم) پس شما بگویید که این شغالان چه میگویند. خلیل گفت: که او از میان عارف و سامع و حق تعالی پنهان رازیست نباید مر عارف را که راز پنهان به اغیار آشکارا کند.

آنها گفتند که شما دروغ می گویید معنی و تسبیح هر آواز را در نمی یابید اگر معنی و تسبیح در می یابید پس بگویید که این شغالان چی میگویند. خلیل گفت: نمی گذارید صاحبان این آواز و معنی آن بر شما بیان کنم. شما بدنخواهید برد. گفتند شما بگویید، مایان بد نخواهیم برد. آخر خلیل گفت که این شغالان بعضی مادر و پدر و بعضی جدوابای جسد شما اند. بسوی شما ندا و فریاد میکنند (ممکن داسې وي)، بسوی شما ندا و فریاد میکنند که به زور و ظلم مال یتیمان و بیوه زنان میخورید. (مخورید).

و در حیات خود معرفت ذات حق تعالی را حاصل نمایید آواز صاحب آواز بشناسید و دم خود را چنین نکردید. بعد از مرگ جامه (بی) یاد حق تعالی مگذرانید. اگر انسانی نخواهید یافت."[1]

---

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۳۲۲_۳۳۳، مخونه.

حالنامه د خلیل پورتنی استدلال او بحث د اعتقاد له مخې نه بولي، بلکې څرګندوي چې خلیل دا خبرې د شینوارو د وېرولو لپاره وکړې.

حالنامه زیاتوي :"ای عزیز من. خلیل که این سخن گفت نه از روی اعتقاد خود گفت، بلکه برای سرزنش و تهدید آن قوم فرمود. زیرا که اعتقاد این خاندان بر مذاهب تناسخ نسبت (نیست)... و اعتقاد این خانواده آنست بر هر یکی که صفت کدام حیوان غالب بود، بعد از مفارقت قالب در عالم مثال صورت آن حیوان بگیرد."[1]

په دې ډول حالنامه له پورتني بحث څخه وروسته زیات مثالونه راوړي. د مشایخو او لویانو قولونه راوړي. د مثال په ډول وايي، چې: د ولي محمد برکي چې د بایزید روښان مرید و، د هغه په اثر کې چې لطیفه شریفه نومېږي، له هغه مې اورېدلي دي چې د یو سړي مال ثروت ډېر خوښ و، تر دې حده چې زیاتره وخت به ترې چا نه اورېدل، چې خدای تعالی دې نن ورځ په نړۍ کې ماله ثروت راکړي سبا چې په آخرت کې هرڅه غواړي ودې کي. یوه ورځ ناڅاپه ناروغه شوه، ځنکدن یې شو. خلک ورته راټول شول، ورته وې ویل چې د شهادت کلمه ووایه. هغه وویل اوس د شهادت د تازه کولو وخت نه دی. زما نظر ته مړک راځي او راته وايي چې له

---

[1] ایضاء، ۳۲۳ مخ

هغه قالب نه راووځه او دي قالب ته راننوزه. د حالنامې بشپړوونکی دا حکایت په ـي ډول تفسیروي او نتیجه ترې اخلي، چې هر هغه "زره" یا موجود چې حیواني صفات ولري، که څه هم د انسان په قالب کې وي او مړ شي، د حیوان په صورت بیا راژوندی کېږي.

په دې ډول هغه څه چې په تناسخي افکارو پورې اړه لري او هغه څه چې د روښانیانو په عقایدو پورې اړه لري، دا دي چې په تناسخي عقیده کې "زمان" د بحث وړ نه دی، روح ابدیت لري. یوازې د ښو او بدو اعمالو په کړو سره په راتلونکیو ښو او یا ناوړه کسانو یا موجوداتو کې ځای نیسي. لکه چې ددې بحث په سر کې ورته اشاره وشوه، خو د روښانیانو یا د بایزید روښان په حالنامه کې دا مساله لږه باریکي لري او هغه دا ده، چې انسانیت یوازې د انسان په جسم او هیکل نه دی بلکې:

تو همی دانی که همه آدمند
که بسیار گاو و خری بی دمند
گر بصورت جمله انسان بودی
احمد و بوجهل خود یکسان بودی.

په دې مانا چې یوازې په صورت نه ده، بلکې د روښانیانو په عقیده هغه کسان چې د هغو پر زړو باندې "د

هر حیوان خصلت غالب شو" د همغه حیوان خصلت او ماهیت پیدا کوي. روښانیان دا هم ورسره ثرګندوي، چې د حشر په ورځ د دوی اصلي څیرې یعنې حېواني صفات رابرسېره کېږي او د همغه حېواني موجوداتو په شکل راپورته کېږي. حالنامه لیکي:

"امام شبلی رحمة الله علیه آورده که حضرت رسول الله علیه واله وسلم از افواج پرسیدند، فرمود که حشر کرده شوند دو صفت از امت من بعضی به صورت بوزینگان بعضی بر هیئت خوگان و برخی نگون ساران که ایشان را بروی به دوزخ میکشتند و بعضی نابینایان و بعضی کران و گنگان و بعضی میخائید زبانهای خود را و آن بر سینه های ایشان افتاده باشند وریم ازدهان های ایشان سیلان باشد."[1]

په حالنامه کې دغه بحث نور هم تفصیل لري او د هغې محتوی دا ده، چې هغوی چې ګناه کوي، ظلم کوي، بدرفتار او بدکردار لري، دوزخ ته ځي او هلته ددغه ډول حیواناتو یا ړندو یا ګوډو او یا په بدرنګو او ناوړه څېرو سره ثرګندېږي. روښانیان معتقد دي، چې یوازې یو باریتعالی پر خپل حال دی.

---

[1] ایضاء، ۳۲۷ مخ

"نی صورت بماند نی حسن و نی ناز
نی محمود ماند نه ناز از ایاز
نی دولت بماندنی ملک و سپاه
نی این حشمت و مال و زرجایگاه
دیگر هرچه بینی و این دهر و داد
نماند بجز ذات پروردگار"([1])

ب: حلول:

د بایزید روښان په آثارو، په تېره په حالنامه او خیرالبیان کې د حلول مفکوره د هغه له صوفیانه او عارفانه طرز تفکر سره تړلې ده. اخوند درویزه د خپلو اتهاماتو یا انتساباتو په لړ کې پر بایزید روښان باندې یوه د حلول مفکوره هم ورمنسوبوي او وايي، چې: "کله یې دا ویل: یارانو! خدای په خلق کې محو شوی، لکه مالګه په اوبو کې، یا دانې په ګیاهونو له هر چا سره یو شوی."([2])

"د حلول پلویان وايي چې خدای په ټولو شیانو کې حلول کړی او یکې ګډ شوی دی، لکه خوږوالی په خرما کې. له اتحاد او حلول څخه مراد دا دی چې دوه شیان داسې یو تر بله سره ګډ شي چې په حکم کې یو شی وګرځي، لیکن توپیر او فرق په هغه ځای کې دی چې اتحاد له خالق سره د مخلوق

---

[1] ایضاء، ۳۳۰ مخ

[2] اخوند درویزه، مخزن، ۱۳۱ مخ

د اتحاد په مانا دی په داسې حال کې چې د حلول مذهب وايي چې خدای په خپلو مخلوقاتو کې حلول کوي او دا دواړه مذهبونه د وحدت وجود له مذهب څخه توپير لري."(١)

په اسلامي مدنيت کې زياتو متفکرينو پر حلول باندې باور درلود ان تر دې چې تر څو پېړيو پورې يې دوام کړی دی. ډاکتر ذبيح الله صفا ليکي:

"په مسلمانانو کې هغه پخوانی سړی چې د حلولي افکارو په خپرولو يې پيل وکړ، عبدالله بن سبا دی چې د علي بن ابيطالب(ع) په باب يې غلو کاوه او د هغه په الوهيت معتقد و او کله چې يې د هغه د قتل خبر واورېده، ويې ويل علي نه دی مړ، بلکې شيطان و چې د هغه په څېره کې راغی او علي آسمان ته پورته شو. د سبائيه فرقې ځينو کسانو تصور کاوه چې علي د وريځو په منځ کې پټ دی. تالنده، برېښنا او آواز د هغه متروکې دي. دوی عقيده درلوده، چې علي به آخر له آسمانه راکوز شي او ټوله نړۍ به ونيسي."(٢)

په اسلامي نړۍ کې د "بيانيه" فرقې په نوم کسانو هم دا باور درلود. "مغيريه" فرقه هم چې د مغيره بن سعيد العجلي چې د محمد بن عبدالله بن حسن بن علي پر مهدويت يې عقيده درلوده پر حلول يې هم عقيده درلوده.

---

[1] صديق روهي، "روښان پېژندنه" کابل، ١_٢ ګڼه، (کابل: د علومو اکاډمۍ، ١٣٦٧مخ)، ٢٦ مخ

[2] ذبيح الله صفا، تاريخ ادبيات در ايران، ٢ ټوک، ٦٢ مخ.

نوري زياتي فرقي هم لکه "حربيه" هم پر دي معتقده وه.
"داميه" فرقي هم چې د ابو مسلم صاحب الدعوه په باب يې مبالغه کوله او امامت يې تر سفاح وروسته د ابو مسلم حق باله او د ابو مسلمه په نامه يوه فرقه په مروه کې جوړه شوه.
دوی هم باور درلود چې د حلول له لارې د خدای روح په ابو مسلم کې د الوهيت درجې ته رسيدلی او په دې ډول له جبرائيل، ميکائيل او نورو ملايکو څخه يې برتر بلله. په هرات او مروه دواړو ښارونو کې يې نفوذ درلود او د "برکوکيه" په نامه يې هم شهرت درلود. ددغه فرقې له پيروانو څخه چې به چا ويوښتل چې د منصور په امر څوک ووژل شو؟ دوی به ويل هغه شيطان و، چې د خلکو په سترګو کې د ابو مسلم په څېر ښکارېده.
"راونديه" فرقه هم پر حلول عقيده منده وه. مشهور حکيم هشام يا هاشم، چې په المقنع مشهور و، د هغه پيروانو هم عقيده درلوده "چې لاهوت په هيکلونو کې سير کوي او د خدای روح په آدم او له هغه نه نوح، ابراهيم، موسی، عيسی، محمد، علي او د هغه په اولادونو او وروسته ابو مسلم او بيا په المقنع کې حلول کړی دی. په دې ډول المقنع هم د خدايی دعوه درلوده. دوی د خپلو پيروانو لپاره نوی دين راووړ او د ترک له طوايفو سره په يووالي کې څو کاله د اسلام د سپاهيانو په وړاندې جنګېدل، چې په ۱۶۱هـ کال کې ووژل شو او پيروانو يې د پنځمې پېړۍ تر لومړيو پورې شهرت درلود."([1])

---

[1] ايضاء. ۶۳ مخ

په دې ډول کله چې په اسلامي مدنيت کې د "غلات" د فرقې په څېر نورې زياتې افراطي فرقې وينو، نو د حلول مفکوره په اسلامي مدنيت کې څه نوې خبره نه ده. دا چې له اهل سنت و جماعت څخه مخالفه لاره ده او په شريعت کې نه شته، بېل سوال دی، خو د زياتره متصوفينو په افکارو او عقايدو کې يې ليدلای شو.

بايزيد روښان هم د اسلامي مدنيت يوه افغاني پديده ده. حلول يې د تصوف او وحدت الوجود په قالب کې مطرح کړی دی. د بايزيد روښان عقيده په دې باب هم په خيرالبيان او حالنامه کې جوته شوې ده. نوموړی وايي خدای په مخلوق کې او مخلوق په خدای کې دی. د هغه په عقيده د کاېناتو ټول تش ځايونه د خدای په واسطه ډک شوي دي. "بين السماء والارض كان ملو بذات الرحمن و كان فی كل مكان (ميان آسمان و زمين هست پری بذات خدای و هست آن خدای در هر مکان) هادی ويلي دي رحمت د خدای په ده دا کلام."([1])

بايزيد روښان په خيرالبيان کې وايي: "گوره ادميان زما په هست کې دي، زما هست ده په ادميان لکه کبونه په اوبو کې او اوبه په کبو کې لکه کبونه په اوبو ژوندي وي، هسې په ما ژوندي دي آدميان."([2])

---

[1] بايزيد روښان، خيرالبيان، ۲۶۸ مخ
[2] ايضاء، ۲۶۹ مخ

دغه راز په یوه بله برخه کې هم وایي:" ذات الله تعالی کان فی الانسان و حول الانسان کالمافی حیتان و حول الحیتان (ذات خدای هست در آدمی و گرد (د) آدمی چنانچه آب هست در ماهی (و گروماهی) هادی ویلي دي رحمت د خدای په ده دا کلام."([1])

ددغه ډول عقایدو او افکارو په تعقیب کې بایزید روښان د انسان لپاره د کمال منازل او مقامات ګوري، یعني هغه څه او هغه درجې لټوي، چې نومورې په خپل سیر و سلوک کې څرګند کړي او د همدې بحث په لومړیو برخو کې مو ورته اشاره وکړه. د مثال په ډول کله چې هغه د وصلت په مقام کې ځان له خدای سره یوځای کوي، وایي:

"یادوي دې زما هستي په هغه یاد چې دده هستي زما په هستی کې ورکه شي او ورک دی ګمان، ګمان د وجود ادامیان".

په دې ډول هم د هغه په حلولیه افکارو کې هم د هغه د صوفیانه سیر و سلوک په پړاوونو کې یو تداخل وینو، خو زموږ په عقیده زیات باور پردې دی، چې د هغه حلول هم د هغه د سیر و سلوک تابع دی او نوموړی انسان له خپلو فکري عالي مدارجو څخهویني. د هغه د انتلوژي او معرفت مهمه او اساسي نقطه هم په دې برخه کې پرته او ځای لري.

[1] ایضاء، ۲۷ مخ

پنځم څپرکی

د پښتنو پر ژوند او فرهنګ د روښانیانو اغېزې

روښاني غورځنګ، چې د بایزید روښان په پیدایښت (۱۵۲۵ع) او د هغه په سیر و سلوک او طریقت شروع کېږي، د سترو جګړو او مبارزو جریان دی. په سیاسي او اقتصادي لحاظ د مغلو د امپراتورۍ لپاره د لوی سر خوږ سبب کېږي. د بایزید روښان د کورنۍ د وروستي فرد عبدالقادر په مړینه یا پای ته رسېږي او یا کمزوري کېږي او له هغه وروسته کله چې د جلال الدین زوی کریم داد د دوی د کورنۍ او غورځنګ مشر تاکل کېږي، په (۱۶۳۸ع) کال

کې شاه جهان د امپراتورۍ په وخت کې کريم داد هم په پېښور کې ترور کېږي.

په دې ډول روښاني غورځنګ په پښتونخوا کې او په ضمني ډول د پښتونخوا په شاوخوا سيمو کې نږدې يوه پېړۍ دوام کوي. په دغه زماني فاصله کې روښاني غورځنګ د پښتنو په عنعنوي او ايستا (ولاړه) ټولنه کې يو پياوړی داينامېزم ايجادوي، د پښتني عنعنوي ټولنې په سياسي، اقتصادي، ټولنيز، فرهنګي او فکري جوړښت کې بدلون راولي. سره له دې، چې روښاني غورځنګ د هغه د وروستي مشر په مرګ سره کمزوری کېږي او عملاً له منځه ځي، خو د ټولنې پر مستقبل باندې خپل ژور اثرات پرېږدي.

روښاني غورځنګ له سياسي پلوه د مغلو امپراتورۍ د پښتنو په وړاندې انعطافي دريځ ته اړ کوي. په اقتصادي برخه کې يو لړ پرمختګونه منځ ته راځي (چې البته ددې بحث له حوصلې بهر کار دی) او په عمده ډول په فکري او فرهنګي لحاظ د پښتنو په ټولنه کې د سترو فرهنګي بدلونونو او انکشافاتو پيلامه ګرځي.

الف: په اسلامي تصوفي فرهنګ کې د روښانيانو د پښتو تصوفي او عرفاني ادب مقام:

د هنري او ادبي استعداد (الهام، تخيل، رؤيا) په باب او دغه راز چې څرنګه د هنرمند اهداف رامنځ ته کېږي او نطفه

يې تړل کېږي، زيات څه نه دي ويل شوي. په دې لړ کې هغه څه چې ډېر لږ پرې بحث شوی دی، د ناخبره شعور (ناخودآگاه) او اشراق پر نقش باندې، چې د خلاقيت په لړۍ کې مهمه پديده ده، هم څه نه دي ويل شوي.

د اشراق مفهوم د لومړي ځل لپاره د لرغوني يونان په فلسفه کې ځای ونيو. د اشراقي پوهې منطقي ماهيت هم په دې کې دی، چې د شناخت او تفکر د اختصار امکان او وس لري. اديب او متفکر د خپل ناخبره شعور له کلونو کلونو آرشيف څخه صيقل شوي مواد او افکار شعوري او خبري سطحې ته راباسي، په دې ډول بې ځايه به نه وي چې اشراق په ناخبره شعور کې د ناخبره شعور عنصر وبولو.

د بحث له دې ډول پيل څخه زموږ هدف دا دی، چې څرنګه څرګند کړو، چې عرفان، تصوف او ادبيات يا د ادبياتو يو مشخص عنصر يعني شعر سره ټينګې اړيکې لري.

(له کومه ځايه چې شعر او شاعري، تصوف او عرفان په زياترو مواردو کې ګډې خواوې لري او د عواطفو، ذوق، شور، احساسات او عشق له يوې منبع څخه الهام اخلي، نو په دې ډول صوفيانو او شعراوو ډېر ژر يو بل سره پيدا کړل او يو له بله نژدې شول.)[1]

موږ په دې باب سکولاستيکي بحث نه کوو، چې کومه

[1] زين العابدين موتمن، شعر و ادب فارسي. (تهران: لاله زار، ۱۳۳۲)، ۶۲مخ

يـوه ډلـه دمخـه شـوه، خـو دومـره بايـد ووايـو چـې شـاعر او متصـوف د متقـابلو اغېـزو پـه رڼـا کـې يـو بـل سـره پيـدا کـړل. بايـد څرګنـده کـړو چـې تصـوف يـوه مسـمى او مرامـي موضـوع ده. حـال دا چـې شـعر د نظـر او بيـان او مطلـب د څرګنـدولو لـه وسيلې پرتـه بـل څـه نـه دی. شـعر پـه اصـل کـې د تصـوف لپـاره چـې د مکتـب او هـدف لرونکـی دی د اغېـزو لـه چټکتيـا بـل څـه اثر لرلای شي.)([1])

د اسـلامي فـرهنګ د پراختيـا پـه لـړ کـې پـه ټولـو پېړيـو او زمـانو کـې د متصـوفينو او عارفـانو چلنـد لـه شـعر او شـعري ادب سره يو ډول نه و.

پـه لومـړۍ او دويمـه هجـري پېـړۍ کـې، تصـوف يـوه سـاده عملـي طريقـه وه، چـې پـر زهـد، عبـادت او شـريعت د احکـامو پـر امـر و نهـی ولاړه وه. پـه درېيمـه پېـړۍ کـې اسـلامي فـرهنګ تـه علومـو او يونـاني فلسـفې لار پيـدا کـړه او ځيـنې مسـايل لکـه وحـدت وجـود، فنـا فـی الله او نـور مسـايل تصـوف تـه داخـل شـول. پـه لومړيـو پېړيـو کـې صـوفيانو د رسـمي علامـو اسـتدلال او کتـــاب او تاليفـــاتو خاونـــدان پـــه ملنـــډو يـــادول او (د معرفـت د حصـول شـرط يـې دا بالـه، چـې د زړه لـوح بايـد د مدرسـې لـه زده کـړو او نقـش څخـه پـاک شـي او تـر هغـه چـې صـفا او سـاده ګـي حاصـله نـه شـي ناکېـدونې

[1] ايضا

ده، چې د الهي معرفت د نقش منلو ته آماده شي.) ([1])

پر ځای به وي، چې د مشهور څېړونکي او پوه ډاکتر قاسم غني له قوله د څو تنو مشهورو صوفیانو او عارفانو عکس العمل څرګند کړو.

(کله چې له حبیب عجمي څخه چې عامي او امي سړی و کرامت څرګند شو، حسن بصري چې یو عمر یې زده کړه کړې وه له هغه وپوښتل (ای حبیب این بچه یافتی؟ گفت بدانکه من دل سفید میکنم و تو کاغذ سیاه.) ([2])

ابراهیم ادهم ویلي دي:(درین طریق هیچ چیز برمن سخت تر از مفارقت نبود که فرمودند که مطالعه مکن.) جنید بغدادی ویلي دي:(چون حق تعالی بمریدی نیکی خواهد اورا پیش صوفیان افگند و از قرایان باز دارد. نقل است که گفت نشاید که مرید آنرا چیزی آموزند مگر آنچه در نماز بدان محتاج باشند و فاتحه و قل هوالله احد تمام است و هر مریدی که زن کند و علم نویسد از وی هیچ نیابد.)([3])

و شیخ ابو سعید ابوالخیر گفته که (بایزید بسطامي گفت حق تعالی فرد است اورا بتفرید باید جستن. تو اورا در کاغذ جویی کی یابی.)([4])

---

[1] قاسم غني. تاریخ تصوف در اسلام و تطورات و تحولات مختلفه آن. ج دوم، ق اول (تهران: ۵۰۶مخ)

[2] همدغه اثر، ۵۰۷ مخ

[3] ایضا

[4] هماغه اثر، ۵۰۸ مخ

جنید بغدادي وایي: (عارف آن است که حق تعالی از سیر او سخن گوید و او خاموش.)([1])

ددغه ډول اظهاراتو یو عمده دلیل همدا و، چې کله صوفیانو علم بد باله او د حقیقت د پوهېدو لپاره یې بې نتیجې، نو په دې ډول صوفي شرع، علم عقل او نقل د شهود او قلبي وارداتو په کشف پورې مربوط بولي او په دې عقیده دی، چې د زړه په صفایي سره د خدای معرفت حال او مشاهدې ته رسېږي. ان تر دې چې د فنا فی الله له لارې به بقا بالله ته ورسي‌ږي، نو په دې ډول یې رسمي علوم او کسبي معارف بشپړ نه بلل.

خو د اسلامي فرهنګ په ټولو دورو کې مساله په دې ډول نه وه. صوفیانو خپل مطلوب ته له رسېدو څخه دمخه د رسمي او کسبي علومو په زده کړو پیل وکړ. پر عربي او فارسي ادبیاتو او آثارو یې بشپړه احاطه درلوده. ځینو یې او صوفیانو په ظاهري علومو کې جوتېږي، چې زیاتره سترو عارفانو ستر قیمتي او ارزښتناک آثار هست او ایجاد کړل. وایي چې حسین بن منصور حلاج شپږ څلوېښت اثره تالیف کړي وو.

د متصوفینو منثور آثار پر دوو دورو وېشلای شو. یوه د ساده تالیفاتو دوره او بله هم د علمي تصنیفاتو دوره.

---

[1] ایضا

په لومړۍ دوره کې د صوفيانو آثارو د رسالو شکل درلود، چې د ځينو شېخانو او صوفيانو له خوا پر خپلو شاګردانو د زده کړې لپاره ليکل کېدل او د ادب او سلوک په باره کې به يې موضوعات لرل او يا به يې د صوفيانو په حلقو کې ځينې بحثونه کول او د هغوی شاګردانو به ليکل، چې زياتره پر اياتو او احاديثو باندې ولاړ و.

دويمه دوره د صوفيانو علمي تصنيفات وو يعني چې فلسفې او حکمت ورته لاره کړې او علومو رواج موندلی و او په ديني بحثونو کې يې نفوذ کړی و او ځينو حکماوو او علماوو له فلسفې او حکمت سره بلدتيا پيدا کړې وه.

په دې ډول د تصوف مضمون او موضوع هم په شعر او هم په نثر کې جوته او څرګنده شوه.

ـ په نثر کې: زياتره مسايل لکه د خدای حقيقت، عالم او د الهي ذات د صفاتو، معرفت د هستوني يا افرينش علت د خلقت اسرار، وحدت وجود د روح او بدن او نور فلسفي مسايل په نثر کې څرګند او توضيح کړل. کله چې په اسلامي فرهنګ کې فلسفه او حکمت ځای نيسي، صوفي هم په زياتو فلسفي مسايلو لکه نفس، عقل، عالم صغير، عالم کبير، اعمال او افعال، جبر او سير د عوامو طبقه بندي او نورو باندې د اساسي مسايلو په توګه بحث کوي. په دې ډول تصوف علمي او فلسفي بنسټ پيدا کوي او په تدريج سره محی الدين ابن عربي او د اوومې پېړۍ علمي تصوف ته لاره هوارېږي.[1]

---

[1] هماغ اثر، ۵۵۱ مخ

ځرګنـده ده، چـې د علمـي او فلسـفي مسـایلو توضـیح او ځرګنـدولو او بیـان تـه مناسـبه ژبـه نثـر دی، پـر همـدې اسـاس غـوره نثـري آثـار د متصـوفینو لـه خـوا مـنځ تـه راغلـه، خـو د قلبـي وارداتـو او احساسـاتو او احـوال د ځرګنـدولو لپـاره مناسبه ژبه شعر و.

پـه دې ډول تصـوف همېشـه لـه شـعر او شـاعرۍ سـره سروکار درلـود، ان تـر دې چـې د صـوفیه دسـتور تالیفـاتو هـم لـړ زیـات شـعري رنـګ درلـود، ځکـه صـوفي د زړه ښـبنـتن دی او د ذوق، خیـال، عـاطفې او احساسـاتو پـه رنګینـو شـاعرانه خوبونـو کـې الـوتنې کـوي. پـه دې ډول د صـوفي لپـاره ښـه ژبـه، چـې وکـولای شـي د زړه ترجمـان شـي او احساسـات ځرګنـد کـړي، شـور و شـوق وجد او حـال ځرګنـد کـړي. احساسـاتي ژبـې یعني شعر ته رجوع کوي.

مشـهور صـوفیان او عارفـان سـره لـه دې، چـې پخپلـه هـم د شـور او احسـاس خاونـدان وو او پـه طبیعـي توګـه یـې لـه شـعر سـره مینـه درلـوده، وعـظ او ذکـر پـه مجالسـو او د متصـوفینو پـه کړیـو او غونډو کـې قصـداً شـعر وایـه او شـعر ویـل یـې د خبرو د اثر لازم ګڼل.

لکـه ښـنګه چـې:(لـه اسـرارالتوحید څخـه جوتېـږي، شـیخ ابـو سـعید ابـو الخیـر د تـذکر او وعـظ پـه مجالسـو کـې غالبـاً پـه شعرونو سـره تمثیـل او بیـان کـاوه او دا کـار پـه هغـه وخـت کـې د زاهـدانو لـه خصـلته سـره مخـالف و. پـه دې ډول لـه سـخت

مخالفت سره مخامخ شو چې د مېز پر سر د قرآن تفسير او اخبار پرځای بيت وايي.)([1])

په دې ډول شعر او ادب د تصوف او عرفان د اهدافو د بيان او څرګندوني او لېږدوني ښه او غوره وسيله شوه. د شعر مختلف شکلونه لکه قصيده، مثنوي، غزل، رباعي او نور تول درګرده د عشق، مينې، محبت، صداقت، توصيه او نورو پيچلو مسايلو د بيان وسيله شوه.

د مثنوي په قالب کې ستر آثار منځ ته راغله، چې اوس د نړۍ له سترو شاهکارونو څخه ګڼل کېږي او مشهور مثال يې د مولينای روم مثنوي معنوي ده.

غزل تراوسه هم د عشق او محبت لپاره ښه قالب دی او د شعر نور شکلونه هم دا ډول.

ب: روښانيان او پښتو صوفيانه ادب:

پخپله بايزيد روښان د خيرالبيان، حالنامې، صراة التوحيد، فخرالطالبين. مقصود المومنين مولف او د پښتو د رسم الخط هستوونکی او مبدع دی. دغه راز د بايزيد روښان، پيروان او د کورنۍ عالمان غړي، مشران او خلفا هم د ديوانونو، آثارو او تاليفاتو خاوندان وو، چې له هغه جملې ارزاني خويشکی، مېرزا خان انصاري، واصل روښاني، علي محمد مخلص، دولت لوانی، کريمداد، قادر داد،

---

[1] هماغه اثر، ۵۵۳ مخ

اورکــزی روښــاني او نــورو مشــهورو مولفینــو، شــاعرانو، متصــوفینو او عارفــانو ښتنــي راکــدي او ولاړې تــولني تــه یــو فکــري تکــان ورکــړ. اســتاد کامــل مومنــد پــه خپــل اثــر کــې پرځــای دا خبــره یــادوي یــا راوړي، چــې:(...د هغــه د تحریــک مــذهبي او علمــي اړخ د ښتنــو ذهنونــه او دماغونــه رابیــدار کــړل او کــه د هغــه مــذهبي، صــوفیانه، یــا فلســفیانه عقایــدو او افکــارو ســره لکــه چــې پــه کــار دی ځــوک اخــتلاف هــم لــري... هغــه لــه بــه ضــرور د ښــاغلي صــاحبزاده حبیــب الــرحمن قلنــدر د ډېــرې مناســبې او ښکلــې وینــا مطــابق ددې خبــرې ډاډ ورکــوي چــې هغــه ښتــو د مقررینــو یــوه لویــه طبقــه راغونــډه کــړه او د هغــوی صــلاحیتونه یــې رابرســېره او جــوت کــړل. ددې د نتــیجې پــه طــور بــه ښتونخــوا کــې یــو لــوی صــوفیانه ادب پیــدا شــو، چــې د هغــه یــوه لویــه برخــه نــه صــرف لــه علمــي نقطــهء نظــره، بلکــې د فــن او ادب لــه رویــه هــم ډېــره اوچتــه او د ســتاینې وړ ده. دا ادب اکثــر او بیشــتر پــه نظــم کــې دی او دده پــه تخلیــق کــې د ارزانــي خویشــکي، مخلــص، د بایزیــد د لمســي میــرزا او شیخ دولت لواني نامې خاص طور د یادونې دي.)[1]

په دې ډول ددې بحث په تاکلې مقطع کې دې خبرې تــه هــم رســېږو، چــې روښــاني غــورځنګ د ښتنــو پــه ادب او فــرهنګ کې هــم خــاص اتموســفیر ایجــاد کــړ. دې غــورځنګ پــه ځرګنــد او

[1] دوست محمد کامل مومند، رحمن بابا، (پېښور: اداره اشاعت سرحد، ۱۹۵۸)، ۱۰مخ

جوت ډول عرفاني او تصوفي ادب پښتو ادبياتو ته رانننه ايست. دې غورځنګ د ښځو حقوق رابرسېره او له نارينه وو سره عملاً مساوي اعلام کړل. دې غورځنګ سپېڅلي کتابونه په پښتو وکښل. دې غورځنګ په پښتني فرهنګ کې د موسيقۍ تکامل ته لاره پرانسته.

په اسلامي مدنيت کې تصوفي ادب د تنوع او غنا له پلوه ځانګړې ارزښت لري. دغه ادب هم د نظم له پلوه او هم د نثر له پلوه، هم د فلسفي افکارو، هم د اخلاقو، هم د تاريخ او هم د تفسير او هم د مناجاتو حديث، سماع او بيان لپاره ډېره ښه او په زړه پورې وسيله ده.

زرين کوب ليکي: "تصوفي ادب له عرفاني تمثيلاتو او حکاياتو څخه نيولې تر قلندري غزلياتو او شطحياتو پورې سرشاره تنوع او غنا لري او د هغه ژورتيا او اصالت له مخې چې په کې شته نه يوازې د سيترامهارت، سن فرانسوا، سانتا ترزااواز تر يوه حده د ابن فارض، عطار او مولوی آواز ځرګندوي، بلکې په ځرګنده يې جوتوي چې تر زياته حده د لويديځ عرفان کولای شي د شرقي ذوق حکمت له سرچينې څخه فيض واخلي." (١)

موږ غواړو په دې بحث کې يوازې د روښاني غورځنګ د پيروانو پر ادبي او فرهنګي نقش څه ووايو. د کار د اسانۍ

---

[1] عبدالحسين زرين کوب، ارزش ميراث صوفيه، څلورم چاپ، (تهران: سپهر، ۲۵۳۶)، ۱۲۸ مخ

لپاره بـه ښـه دا وي، چـې لومـړی ددغـه غـورځنګ د مشـهورو شـاعرانو لنـډه پېژندنـه وړانـدې کـړو او وروسـته د هغـوی د هنـري ادبـي کـار د عمـده تصـوفي منـابعو او موضـوعاتو پـه باب خبرې وکړو:

بایزیـد روښـان د خپـل فرهنګـي او عرفـاني فعالیـت پـه تـرڅ کـې ډېـر زیـات معتبـر او قـدروړ آثـار لکـه خیرالبیـان، مقصـود المـومنین، فخرالطـالبین، حالنامـه او صـراط التوحیـد لیکلـي. نومـوړي پـه دغـو آثـارو کـې د خپـل سلوک او طریقت او عرفـاني لارې لارښـووني کـړې، مریـدان یـې پـر ځـان راټـول کـړي او د خپلـو سـرتېرو مریـدانو یـو لـوی لښـکر جـوړوي. د هغـه د تصـوفي او عرفـاني نفـوذ سـاحه پراختیـا مـومي، لـه محلـي حکومتونـه او متنفـذو روحـانیونو سـره د خپـل نفـوذ د لـه منځـه تللـو وېـره او ترهـه پیـدا کېـږي او د تضـادو قطبونـو د منـځ تـه راتلـو سـبب کېـږي. لـه فکـري پلـوه ټولنـه انقطـاب پیـدا کـوي. د عرفـان او شـریعت پـه اشـکالو کـې ځرګنـد فکـري بېلتون او دوه والی منځ ته راځي.

خـو د روښـان پیـر پـه خـوا کـې تـر هغـه وروسـته د هغـه د کورنـۍ غړیـو او د هغـه مریـدانو زیـات او باارزښتـه منثـور او منظوم آثـار پرېښـودل، چې تـر دغـه وختـه یـې پـه پښتنـي ټولنـه کې په بشپړه توګه ځای خالي و.

د بایزیـد روښـان انصـاري هغـه پیـروان او مریـدان ، چـې د داسـې فرهنګـي، ادبـي آثـارو خاونـدان دي چـې د عرفـاني او

تصوفي افکارو حامل وو، په دې ډول دي:

۱ـ ارزاني روښانی
۲ـ دولت لوانی
۳ـ میرزا خان انصاري
۴ـ واصل روښانی
۵ـ میر خان روښانی
۶ـ قادر داد روښانی
۷ـ علي محمد مخلص
۸ـ اورکزی روښانی

۱ـ ارزاني روښانی:

ارزاني د پنجاب په قصور کې زیږېدلی او لوی شوی دی.

ارزاني روښانی د پیر روښان له ډېرو مشهورو مریدانو او خلفاوو څخه و. نوموړي د پښتنو په خویشکي قبیلې پورې اړه درلوده او د پلار نوم یې برهان و. د ارزاني دوه وروڼه نور هم چې علي محمد مخلص او ملا عمر نومېدل، د پیر روښان له ډېرو مخکښو مریدانو څخه ګڼل کېدل. ارزاني د خپلې دورې فصیح او بلیغ شاعر و، چې پر پښتو سربېره یې په فارسي، عربي او هندي هم اشعار ویلي دي، بلکې په دغو درېو واړو ژبو کې یې لکه د پښتو دیوانونه پرېښي دي، خو له پښتو دیوان پرته یې نور دیوانونه ترلاسه شوي نه دي.

اخون درویزه په خپل اثر تذکرة الابرار والاشرار کې د ارزاني د عقل، فهم او قابلیت یادونه کوي او حتی تر دې حده یې لیکلي، چې د خیرالبیان په لیکلو کې د ارزاني لوی لاس و.

همېش خلیل په خپل اثر ورکه خزانه کې لیکي:

(ارزاني یو صوفي او سالک شاعر و، چې کلام یې د توحید او عرفان ترجماني کوي، د تصوف او معرفت رازونه یې د شعر په ژبه بیان کړه او دغه شان پښتو کې یې د صوفیانه او عرفاني شاعرۍ نوی باب پرانیست.

ارزاني د وحدت الوجود مسایل بیان کړي دي او ټوله شاعري یې هم ددغه مسئلې سره اړه لري. هغه د الله تعالی د ذات نه د بل هیڅ څیز د وجود قایل نه دی. ارزاني چونکه همدغه خیال په خپلو اشعارو کې رنګ رنګ پېش کړی دی، همدغه وجه وه چې د ارزاني شاعري د عوامو د عقل، فهم او پوهې له سطحې ډېره اوچته ده. ارزاني په پښتو ادب کې د سلوک او تصوف د باریکو اسرارو د ملک ړومبی موسس دی چې پښتو کې یې د تصوف د هسکې منارې بنیاد کېښود.)[1]

۲_ دولت لواڼی:

دولت لواڼی د روښاني غورځنګ مشهور شاعر او پیاوړی مبلغ و. دولت د داد الله زوی، حسن خېل لواڼی دی. مور یې ورد ګه وه.

---

[1] همېش خلیل. ورکه خزانه. ۱ ت، (پېښور: ن، م) ۳۹۲ مخ

دولت لواني د روښاني غورځنګ هغه وحدت الوجودي مبلغ شاعر دی، چې مرتب آثار او بشپړ ديوانونه لري. دولت لواني په پښتو ادب کې هم په شمدغه نامه ياد شوی دی. نوموړی په خپله زمانه کې د (فقير دولت) په نوم هم ياد شوی دی.

استاد عبدالشکور رشاد د دولت لواني د ديوان په سريزه کې کښلي دي:

"... له يوې خوا دولت په خپلو اشعارو کې ځان د پير روښان (۹۸۰هـ ش) مريد ښکاره کړی دی او له بلې خوا د دولت په نامه د پير روښان يو خليفه هم شته او سربېره پر دې بايزيد روښان او روښانيانو دغه خليفه دولت او دولت لواني شاعر يو بلل شوي دي، نو ماته دا اټکل لږ څه د څېړنې وړ ښکاري..."[1]

استاد په خپله ليکنه کې ددې خبرې څرګندونه کوي او د دولت د شعرونو په استناد جوتوي، چې سره له دې چې دولت د علي محمد مخلص او د پير روښان د لمسي او پياوړي وحدت الوجودي شاعر ميرزا خان انصاري څخه روحاني، مسلکي اداري استفاضه کړې ده، خو د نوموړي له اشعارو جوتېږي، چې هغه په سيده توګه له پير روښان او ارزاني څخه فيض موندلی دی. استاد د خپل استدراک او

---

[1] دولت لواني، ديوان، "پوهاند عبدالشکور رشاد په سريزه" (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۵۳)، ۶ مخ

ښېړني لـه مخې جوتـوي، چـې کېـداى شي دولـت هـم د پيـر روښان بې واسطې مريد ومنل شي.

دولـت لـواني هـم د روښـاني غـورځنګ د نـورو مشـهورو شـاعرانو پـه ښېـر د تصـوف او روښـاني طـريقې بېلابېلـو پړاوونـو او عقايـدو د توضـيح او تشـريح لپـاره خپـل شـعر او کـلام وقـف کـړى. د هغـه پـه غزلـو او قصـايدو کـې د هغـه روښاني فکري سير په ډاګه جوتيږي.

۳_ مېرزا خان انصاري:

ميـرزا خـان د نورالـدين زوى، د بـي بـي شمسـو لـه لارې د بايزيـد روښـان لمسـى دى. د نومـوړي د زېږېـدو نېټـه نـه ده معلومـه، خـو پـه (۱۰۴۰هـ ق) کـال کـې پـه دکـن کـې پـه يـوه جګړه کې شهيد شوى دى.

مېـرزا خـان انصـاي د روښـاني نهضـت د ادبـي افـق يـو ځلانـده سـتورى دى. د نومـوړي د ديـوان پـه هـره برخـه او هـر شـعر کـې د روښان پير فلسفي او تصوفي افکار منعکس او څرګند دي.

مېـرزا خـان هـم د ارانـي او دولـت لـواني پـه ښېـر پـه خپلـو شـعرونو او غزلـو او قصـايدو کـې روښـاني مفکـورې او د روښـان فکـري سـير تـه ځـاى ورکـړى دى. د هغـه ديـوان پـه هـره برخه کې د همدې مسالې ښه څرګندوى دى.

اسـتاد عبـدالحى حبيبـي وايـي:" د دولـت او ارزانـي او ميـرزا انصـاري کـوم قصـايد چـې اوس مـوږ تـه پاتـه دي، د

مضمون او انسجام له پلوه بالکل نوي کړه وړه لري او داسې ښکاري چې د سنايي تر فکري تحول وروسته د تصوف او حکمت و موعظت قصايد او بيا د شيخ فخرالدين عراقي د جذبې او حالې ډکې ويناوې په دغو او قاتو کې دونې مقبولې شوې وې چې د رندانو او د زړو د خاوندانو بزمونه هم په دغو خبرو تاوده وو او د پير روښان د مکتب شاګردان هم ټوله په دغو مردافګنو ميوست وه."([1])

۴ـ واصل روښاني:

واصل روښانی هم د ديوان ښتن او د ښې ادبې او شعري قريحې خاوند و، چې د لسمې هجري پېړۍ د دويمې نيمايي په وروستيو لسيزو کې يې ژوند کاوه.

واصل روښاني هم د بايزيد د لارې مبلغ او د هغه شعر او ديوان هم د روښان د فکري سير او سلوک توضيح او تشريح ته وقف شوی دی.

محترم زلمي هېوادمل د واصل په باب د هغه د ديوان په سريزه کې ليکلي:

"... د روښان پير د مکتب فکر تابع و، نو ښکاري چې د روښاني تصوفي لارې زده کړه به يې د همدې لارې له نورو علماوو څخه کړې وي.

... د ديوان او نورو آثارو مطالعه يې ښکاروي، چې دی

---

1 عبدالحی حبيبي، د پښتو ادب په تاريخ کې قصيده، (کابل: علومو اکاډمی، ۱۳۵۷)، ۳۸ مخ

د اوچتې علمي پايې خاوند شاعر و. واصل په پارسي او عربي ژبو هم پوهېده او ددغو ژبو د آثارو ښه مطالعه يې درلوده. د تصوف په باريکو لارو يې يون کړی و..."[1]

څېړونکی زلمی هېوادمل په خپله څېړنه کې د واصل د ديوان موضوعي ځانګړني په دې ډول تشريح کوي:

"... د واصل د ديوان عمده او اساسي برخه د روښاني تصوفي لارې تلقين ته وقف شوې ده او د وحدت الوجود د تصوفي لارې ټولې باريکۍ يې په دقت سره په خپل شعر کې رانغښتې او بيان کړې دي. د روښاني تصوفي لارې ټولې ځانګړنې دده په شعر کې ليدای شي او د روښاني تصوف د اتو مقامونو شريعت، طريقت، حقيقت، معرفت، قربت، وصلت، وحدت، سکونت، تشريح او تفسير يې هم ځای ځای په خپل کلام کې کړی دی..."[2]

۵_ ميرخان روښاني:

د لوی استاد عبدالحی حبيبي په قول د دولت لواني په ديوان کې (ص ۲۵۲ د کابل طبع) يوه اوږده قصيده د مير خان په نامه شته، چې تر ۱۰۰ بيتو زياته ده. دا سړی هم د روښاني مکتب شاګرد ښکاري.

د ادبي ستوري مولف د خپل اثر په دوهم ټوک کې ليکي، چې:

---

[1] زلمی هېوادمل، واصل روښاني ديوان، (کابل: علومو اکاډمي، ۱۳۶۵)، ۹ مخ

[2] همدغه اثر، ۱۲ مخ

"د دولت لواني په ديوان کې د ميرخان د يوه اوږده بيان لاس ته راتللو دا وښوده، چې ميرخان د دولت معاصر روښاني شاعر دی او له دولت سره د زيات نږدېوالي او ناستې پاستې له کبله به يې شعر دده لاره موندلې وي."[1]

نوموړی زياتوي:"د مير خان نوره وينا په لاس کې نشته، خو دا ترلاسه شوی پارکی ښيي چې دی هم د نورو روښاني شاعرانو غوندې د پخې، ښې او خوږې وينا خاوند و او په خپلو شعرونو کې يې د سلوک باريکې نکتې ادا کړې دي."[2]

داسې جوتېږي، چې مير خان روښانی د خپل وخت روښاني مبلغ اديب او شاعر و، خو د هغه په باب او د هغه د شعر او ديوان په باب زيات معلومات نه شته.

۶ـ قادر داد روښاني:

قادر داد د محمد زمان زوی، د پيرداد لمسی او د کمال الدين کړوسی او د بايزيد روښان کودی و. همېش خليل د مآثرالامراء په حواله ليکي:

"و چون در سنه (۱۰۴۳هـ) در تعينات کابل روزگارش بسر آمد، سعيد خان بهادر، بی بی الايی زن احداد (که دختر جلاله بود) با دو دامادش محمد زمان و صاحب داد و

[1] حبيب الله رفيع، ادبي ستوري، ۲ ټ، (کابل: اطلاعات و کلتور، ۱۳۵۹)، ۳۶ مخ
[2] همدغه اثر، ۱۲ مخ

قادر داد پسر محمد زمان را بار دیگر همراهان عبدالقادر در سرآغاز سال یازدهم (سن ۱۰۳۷ هـ) بدست آورده روانه حضور ساخت".([1])

استاد عبدالحی حبیبي لیکي: "دی هم اوږدې عرفاني غزلې لري چې کله کله یې دغه غزلې د قصیدې درشل ته هم قدم ږدي... قادر داد د روښانیانو په صفت کې د کریمداد بنګښ ترځنګ (مګر وروسته) د درېدلو حق لري، ځکه چې په کلام کې یې شعریت تر واصل دروند ښکاري. عمومي موضوع خو یوه ده. مګر کله کله هنر هم پکې ځلېږي او سړی ویلای شي چې غزل یې د شعر ښکلاوې لري".([2])

همېش خلیل هم په ورکه خزانه کې د دوی یادونه کوي او لیکي، چې قادر داد دُ پیر روښان د مسلک او نظریې قایل و. کلام یې پوخ ولې برجسته نه دی، خو نوموړی دا خبره هم کوي چې اشعار یې روان خو د شاعرانه اوصافو نه عاري دي او د هغه کلام غوره شعرونه قصیدې او غزلې دي، خو مونږ ته دا خبره په زړه پورې ده (چې هغه هم د خپل نیکه پیر روښان د مسلک او د وحدت الوجود د نظریې ترجماني کوي).

۷_ اورکزی روښانی:

دغه شاعر په قوم اورکزی دی. اصل نوم یې معلوم نه دی، د استاد عبدالحی حبیبي په قول له قادر داد او د هغه د روښانیانو سره محشور او معاصر و. داسې ښکاري، چې

---

[1] همیش خلیل، ورکه خزانه، ۱ ټ، ۳۹۰ مخ.

[2] عبدالحی حبیبي، د پښتو ادب په تاریخ کې قصیده، ۴۴ مخ

د قادر داد تر مرګ وروسته هم ژوندی پاتې شوی دی.

همېش خلیل په ورکه خزانه کې لیکي، چې له اورکزي څخه صف یو مناجات، دوه قصیدې او څلور غزلې په لاس راغلي او د نور کلام يې څه پته نه شته.

دغه شاعر هم چې نسبتاً نوم ورکی شاعر دی، د روښان د لارې او طریقت مبلغ دی او د هغه له محدود کلام څخه جوتېږي، چې نوموړي هم خپل شعر او کلام د روښاني لارې د تبلیغ او انتقال لپاره وسیله کړی و.

"اورکزی هم کله د قادر داد د بایزید روښان د مسلک پیرو او هم د هغه مدرسهء فکر شاعر معلومېږي."

۸_ علي محمد مخلص:

علي محمد مخلص د ابابکر قندهاري کاسي زوی و. ددغې قبیلې یوه لویه ښه شینواري دي، چې علي محمد مخلص هم د شینوارو ښې ته نسبت درلود. د مخلص پلار د بایزید روښان له زوی جلال الدین روښاني سره په تیراه کې اوسېده. جهانګیر مغول په زمانه کې د جلال الدین له زوی الله داد سره هندوستان ته ولاړ او هلته په شمس آباد کې مېشت شو.

علي محمد مخلص د روښان د کورنۍ یو رښتینی او مخلص مرید و. د علي محمد مخلص پر کلام او طرز تفکر د روښاني لارې اغېزې ښکاره دي. د روښان پیر تصوفي

لاړي يې پر عمل او نظر دواړو زور اثر درلود. د نوموړي آثار د روښاني لاړې په بيانوونکو آثارو کې له ښو آثارو څخه ګڼل شوي دي.

د بايزيد روښان حالنامه چې پخپله روښان پيل کړې وه، علي محمد مخلص بشپړه کړې ده. پر حالنامه سربېره علي محمد مخلص د اشعارو د ديوان خاوند هم دی.

علي محمد مخلص يوه منشوره رساله هم لري، چې د کابل مجلې د ۱۳۶۷ کال په ۱_۲ ګڼه کې د زلمي هېوادمل له خوا چاپ شوې ده.

هېوادمل ددغې رسالې او د مخلص د طرز تفکر په باب يادونه کوي:

"دا رساله علي محمد مخلص په پښتو نثر کښلې ده او د خپلو ويناوو او کښنو د لا قوي کولو په منظور يې د استشهاد لپاره خپل او د ځينو نورو روښاني شاعرانو دغه راز د ځينو پارسي ژبو شاعرانو لکه مولينا جلال الدين (شپږ سوه څلورم_شپږ سوه دوه اويايم هـ.ق) او نورو بيتونه د احاديثو او آيتونو ترڅنګه راوړي دي.

دا رساله تصوفي مسايل بيانوي. تراوسه نه ده چاپ شوې، يوازې يوه خطي نسخه يې د کلکتې په بنګال ايشاټک سوسنيايټي کې د ميرزا او ارزاني له ديوانونو سره يوځای په يوه وقايه کې خوندي ده، ټول مخونه يې شپږ ويشت دي."[1]

---

[1] زلمي هېوادمل، "د مخلص منشوره رساله"، کابل ۱_۳ ګڼه، (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۶۷)، ۳۶ مخ.

* * *

موږ په څو پورتنيو کرښو کې يوازې د هغو کسانو نومونه او د فرهنګي ادبي کار په باب لنډه يادونه وکړه، چې د خپلو ادبي هڅو په ترڅ کې يې د روښاني غورځنګ او روښاني طرز تفکر لپاره کار کړی او دغه نړۍ ليد يعنې د روښان تصوفي او عرفاني افکارو ته يې په خپلو آثارو کې ځای ورکړی، په سيستماتيک ډول يې دغه افکار روزلي او تشريح کړي دي.

د بايزيد روښان تر خپلو اصلي افکارو يعنې حالنامې، خيرالبيان، مقصود المؤمنين او نورو وروسته د هغه افکار او سلوک او طريقت تر زياته حده د احساساتو په ژبه يعنې د شعر په ژبه بيان شوي او ددغه کار بانيان او ترسره کوونکي هم دغه شاعران او فرهنګيان دي، چې دمخه مو يادونه وکړه او پېړۍ وروسته يې پر پښتو ادب او فرهنګ باندې خپله غوځه اغېزه پرېښوده.

ج: په روښاني ادبياتو کې تصوفي مضمون:

لکه چې دمخه جوته شوه، د روښانيانو د غورځنګ مشر بايزيد انصاري د روښانيانو د فکري او تصوفي مکتب مؤسس هم دی. نوموړي په خپلو مشهورو او معتبرو آثارو لکه خيرالبيان، صراط التوحيد، مقصودالمؤمنين او حالنامه کې په مفصله توګه خپل تصوفي او عرفاني افکار

بیانوي. پخپله بایزید روښان د شور و شوق، وجد او حال خاوند صوفي دی. هغه په همدې لړ کې د خپل وخت د ننه د انسان د اشتیاق او شور په وړاندې تول دیوالونه ونړول. سماع یې رواج کړه، موسیقۍ ته یې پاملرنه وکړه او د شعر په ژبه یې خپل مقاصد، اهداف او افکار بیان کړل. بایزید خیرالبیان په مسجع نثر وکښه، چې د سوره‌ء رحمن له وزن سره مطابقت لري او د هغه مریدانو په غونډو، مجلسونو او د ذکر او عبادت په محفلونو کې په خواږه آواز لوسته.

دغه ډول بایزید روښان د شعر یو دیوان هم لري، چې په هغه کې یې هم د خپل طریقت او سیر و سلوک توضیح کړې ده. له بایزید روښان څخه د هغه فرهنګیانو مریدانو او پیروانو په خپلو اشعارو او دیوانونو کې د شعر په ژبه په تفصیل سره د بایزید روښان د تصوفي افکارو تشریح او توضیح کړې ده. ددغه کسانو یادونه ترمخه وشوه.

د بایزید روښان په تصوفي ښوونځي کې د تصوف پر زیاتو مسایلو خبرې شوې دي او د هغه دپیروانو د شعري دیوانونو اصلي مضامین هم د بایزید د مشهورو آثارو له اصلي مضامینو څخه اخیستل شوي دي. د هغه د مریدانو په آثارو کې د تصوفي مضمون د انتقال او توضیح لپاره د فارسي ژبو شاعرانو په څېر د شعر عمده قالبونه لکه غزل، قصیده، رباعي او مثنوي غوره وسیلې دي. زیاترو په دغو قالبونو کې شعر ویلی او صوفیانه مضامین یې پکې ځای

کړي دي، خو په دغه قالبونو کې غزل او قصیده خاص ځایونه لري.

د بایزید روښان په تصوفي ښوونځي کې عمده او اساسي مطالب انسان، وحدت، بحر وجود، مشاهده او بې رنگي، ذکر، د نفس وژل، شریعت او طریقت، روښاني سلوک، لومړني مراحل، روښاني اوه صفته، اته مقامه، عشق او صداقت دي.

انسان:

انسان د بایزید روښان او د هغه د مریدانو د شعر او ادب مرکزي مساله ده. بایزید د یوه عارف او صوفي انسان په توګه له خدای سره بې واسطې راز و نیاز کوي او د هغه مریدان هم خپل پیر یعني بایزید روښان د مسکنت په مقام کې ویني، نوموړی د خلافت الهي ډېر ښه مظهر ګڼي.

ارزاني روښانی وایي:

دا صورت د خاورو ځلی
په دم سپور او په دم پلی
په دا ځلي کې بسیا دی
ددې دوارو کونو کلی
حق د دوارو کونو علم
د صورت پر کتاب کښلی

دا کتــاب دی هغــو لوســتی
چې یې خپـل صــورت کتلی
دا صــورت لــوح محفــوظ دی
لــه لــوی نــون قلــم وتلــی.

تــوحید:

بایزیــد روښــان د نــورو اســلامي متصــوفینو پــه څیــر د وحــدت او (همــه اوســت) مفکــورې ډیــرې زیــاتې روزلــي او تشــریح کــړي دي. د هغــه پــه مشــهور اثــر خیرالبیــان او همدارنگه حالنامه کې په دې باب زیات مطالب موجود دي.

پخپلــه بایزیــد روښــان د علــم پــه رســاله کــې چــې پــه دې وروســتیو کلونــو کــې پــه افغانســتان کــې چــاپ او خپــره شــوې ده، د توحید په باب یو نظم لري. په دې ډول:

د توحیـــــد علــــم در بیـــــان کـــــړم
چــــې ســــرې یــــې زده کوینــــه
چــــې لــــه توحیــــد یــــې پوښتینــــه
بــــل څــــواب یــــې کــــړای شــــینه
توحیــــد مقــــام دی د یکانگــــــی
چــــې شــــپږ یــــې منزلــــه دینــــه
نومونــــه بــــه یــــې وایــــم
کــــه د چــــا پــــه رضــــا وینــــه

شـــــريعت، طريقـــــت، حقيقـــــت دى
معرفـــــت، قربـــــت وصـــــلت دى گنينـــــه
پـــه هـــر منـــزل كـــې امـــر دى هـــم نهـــى
بنـــده بـــه خـــداى لـــه واړه وپوښتينـــه
منزلونـــه د توحيـــد او امـــر نهـــى دواړه
بېشـــک د ســـرې پـــه زړه كـــې دينـــه
هـــر څـــوک دې و خپـــل زړه و تـــه نظـــر كـــه
خپـــل زړه پـــه تكبيـــر ښـــه وګورينـــه
كـــه دا منزلونـــه او مقـــام يـــې دې مونـــدلي
او عمـــل بـــه يـــې هـــم پـــه كـــړى وينـــه
تـــرو دى هســـې اميـــد كانـــدي
چـــې څـــواب بـــه د ښـــه خـــداى وكـــړي شـــينه
ســـړى دې امـــر نهـــى زده كـــه
چـــې د خـــداى څـــواب ورکـــړاى شـــينه
چـــې د خـــداى څـــواب ونـــه كـــه
پـــه ديـــوان بـــه د ښـــه خـــداى وشـــرميږينه
د عـــاقلانو كـــړاى بويـــه
چـــې پـــه حيـــات د توحيـــد د علـــم حاصـــلوينه
نـــور علـــم عبـــادات خيـــرات منـــات واړه
د توحيـــد د شـــناخت لـــه پـــاره كـــړي دينـــه
توحيـــد ددې درې څنـــه
كـــه د چـــا پـــه بـــاور شـــينه

توحیـــــد د عـــــام د خـــــاص دی
دریـــیم دی د خـــاص الخـــاص گټینـــه
توحیـــــد د عـــــام دغـــــه دی
چـې وایـی خـدای یـو دی یقـین یـې وینـه
توحیـــــد د خـــاص دغـــــه دی
چـــې لـــه یگانگـــی آگـــاه وینـــه
توحیـــد د خـــاص الخـــاص دغـــه دی
چـــې یگانـــه لـــه هغـــه شـــینه
د عـــــامو کـــــړای بویـــــه
چـــې توحیـــد د خاصـــو زده کوینـــه
د خاصـــــو کـــــړی بویـــــه
چـــې توحیـــد د خـــاص الخـــاص زده کوینـــه
چـــې توحیـــد د خـــاص الخـــاص ظـــاهر کـــه
تـــرودی چـــاړ د موحـــدانو پـــه دود کړینـــه
د بشـــــر خـــــوی وی تـــــرو پرېـــــږدی
خـــــدایی خـــــوی دی ونیســـــینه
هـــــر چـــــې علـــــم د توحیـــــد زده کـــــه
جـــواب د توحیـــد پـــه آســـمان شـــینه
تـــل بـــه یگانـــه وینـــه لـــه خدایـــه
راحـــت د یکانگـــی ورســـره وینـــه
راحتونـــــــه رنگـــــــارنگ دي
بهتـــــر د یکانگـــــی دي گټینـــــه

توحیـــــد یگـــــانګي د خـــــدای دی
هــر څــوک دې پــه یــوه خــدای ایمــان لرینــه.
(۱۲_۱۴ مخونه)

بایزید روښاني په خپله په دې نظم کې د توحید د حصول مراحل تهول بیان کړي دي. استاد حبیبي د پیر روښان دا خبره د توحید لپاره د ښه سند په توګه راوړي، چې وايي:

"ما هر څیز له خپلې هستی د خپلې هستی دپاره یو یو کړی دی، په هر یو کې زه یو خدای یم بیګمان، ترو بویه چې زما د یکانګی یادګار هر یو چې ویني آدمیان."

دلته د (همه ازوست) شرح ده او هر شی د یوه واحد او شریک مصنوع دی او هر انسان، چې د مشهود سترګې لري باید په هر شي کې د لوی خدای صفت او قدرت ویني.([1])

په دې ډول د بایزید روښان د مریدانو او فرهنګیانو پیروانو په آثارو کې د توحید او نورو مفاهیمو سیستماتیک او منظم بیانونه د شعر په ژبه شوي دي.

ارزاني روښانی وايي:

د اثبــات پــه ســرای دننــه
غیــر نشــته الا الله
یــو الله دی وړانــدي بیــار تــه،
ښــې اولکــین تــه و بــالا

[1] عبدالحی حبیبي، پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲ ټ، ۳۲۳ مخ.

PDF Compressor Pro

د مـــولي پـــه يــاد کـــې اوســـه
پـــه مـــلا هـــم پـــه خـــلا

او دولت الله لواني وايي:

هـــر چـــې نـــوش د وحـــدت مـــی کـــا
د خـــودۍ مرکـــب بـــه پـــی کـــا
يـــو ديـــدن بـــه د دوســـت وينـــي
هـــر نظـــر چـــې پرخـــه شـــی کـــا.

په دې ډول د بايزيد روښان ټول تعاليم او زده کړې د هغه د شاګردانو او مريدانو په آثارو کې ځرګندې شوي او منعکسې شوې دي.

د دولت لواني، ميرزا خان انصاري او واصل روښاني ديوانونه همدا اوس له موږ سره شته او پر هغو سربېره د ارزاني، قادر داد، علي محمد مخلص او د روښان د نورو پيروانو آثار هم په تيت پرک ډول په ورکه خزانه (۲_۱) توکونو کې چاپ شوي دي، چې د ټولو مثالونو راوړل زيات وخت نيسي او ټول د روښان د تصوفي ښوونځي د زده کړو منظم بيان دی.

روښاني غورځنګ په خپل وخت کې د هندي او اسلامي فرهنګ له ګډو اړخونو څخه په تېره هغه څه چې د پښتني ټولنې له ځانګړتياوو سره يې سمون درلود، راواخيستل او په پښتو ادب کې يې ځای ورکړ. روښاني ادب يعني هغه څه

چې د ادب په شکل کې د تصوفي او عرفاني افکارو مضمون ځای کړ. په پښتو کې د روښان پیروانو زیات داسې آثار هست کړل، چې دمخه په اسلامي فرهنګ، فارسي، ترکي او ماوراءالنهر کې منځ ته راغلي وو.

لکه چې دمخه مو وویل په روښاني غورځنګ کې په خپله پیر روښان، ملا ارزاني، علي محمد مخلص، ملا عمر، میرزا خان انصاري، دولت لواني، واصل روښاني، خواجه محمد روښاني، کریمداد، ملا مودود او نورو پیروانو یې په خپلو آثارو کې هڅه وکړه، چې عرفاني او تصوفي افکار د شعر په ژبه بیان کړي. دغه راز د روښان مخالفینو هم دي ته عنعني ته په مخالف قطب کې دوام ورکړ.

د روښان پیروانو په خپلو ادبي آثارو کې وحدت الوجودي نظریه وروزله او ښا بسته تول آثار یې ددغه نظریې د تبلیغ لپاره وګومارل.

ملا ارزاني خوېشکي په خپل تصوفي اثر کې په منظم ډول دغه عرفاني نظریات بیان کړي دي. د هغه د کلام یوه نمونه په دې ډول ده:

د یوه وحدت له نوره
د یوه نور له پرتوه
درست کلیات یې موجود کړې
ددې کن اور له شوه

PDF Compressor Pro

عارف ورخبر شو
د الف له پته دوه
د کثرت د کنبت کرله
خود کري، خود که دروه
د یوه کلال مانۍ دی
کل که کترک دی که گوروه
که طالب یې دل به خلاص کړي
د دویۍ له بده ستوه
د(دې) دل پر براق سور شه
براق صاف دی له جلوه
دغه (یو) براق ورخینه
پاس تر عرش له یوه دوه
د (خـ)ودۍ تتهو شاخوړی
درست شا خوړی (ترمندوه)
هر چه نن کنبت کړی کرله
(کل) فردا به شي درلوه
پوست کنده مې درته ووی
که غنم کري که جوه

PDF Compressor Pro

د تـــا دم امانـــــت گـــرو دی
غافـــل مـــه شـــه لـــه دغ گـــروه
لکـــه دی راویـــل نـــه شـــی
ددې شـــريعت لـــه (ب) هـــو(ه)
ارزانـــي پـــه پښتـــو (وکـــو) پـــښ
دا غـــزل لـــه يـــوه ووه.[1]

مېرزا خان انصاري وايي:

که لاهوت مې ښاېسته په ساده گی دی
بيا ناسوت پرې باندې رنگ شو مخطط
مشرکان چې خبر نه شوله مقوصده
د کثرت په ډېر حساب کې دي غلط.

❋ ❋ ❋

د ثـــاني گمـــان مـــانې دی
يگانـــه احـــد موجـــود شـــو
د کثـــرت پـــه بـــازار راغـــی
دی شـــاهد دی هـــم مشـــهود شـــو
شـــاه حجـــاب لـــه مخـــه واخيســـت
د ميـــرزا طـــالع مســـعود شـــو

---

[1] د ارزاني خوېشکي کليات، سمونه او څېړنه، ډاکټر مهجور خوېشکلی، ۳۳۱_۳۳۲ م م

او:

صفات هېڅکله له ذاته نه بېلېږي

ځای په ځای حکم د رب دی له مربوب

په هرڅه کې زیاتونه د مولی دي

(و) میرزا وته جلوه کا بې مکتوب.

یا دا چې:

دا کلام د حقیقت په ژبه وایم

لکه ذات په حقیقت کې خپسر ستایم

مدام یوله یو وجوده تماشا کړم

تل تر تله بې شریکه بې همتا یم

که څما یګانګی و ته نظر کړی

په وحدت کې دویي نشته یک تنها یم

د کثرت په عددونو مې ځان پټ کړ

اوس ګهې ګهې دغه شم ګهی دا یم.

یا د بحر وجود نظریه په دې شعر کې:

لکه کب دی له اوبو، اوبه له کبه

دغه هسې رسېدلی د هر چا یم

څما ذات په دواړه کونه نه ځایېږي

په قفس کې وېیدلی د مېرزا یم.

✻ ✻ ✻

مرحوم استاد اسماعيل مبلغ ليکي:

"د پير روښان په نظر خداى کاينات د انسان د ښېګنې سعادت او نېکمرغۍ لپاره هست کړي او انسان يې د خپل عبادت لپاره. له دې لامله بايد د خداى په عبادت مشغول شو. ايمان له عقيدت، اقرار او عمل څخه عبارت دى.

دا ډول ايمان هغه وخت د خداى لپاره د منلو وړ دى، چې د خداى په معرفت ولاړ وي. د هغه له معرفته پرته هېڅ عبادت نه منل کېږي."[1]

مېرزا خان انصاري وايي:

ذاکران چې د غفلت له خوبه ويښ شو
د نفس وچلېده ته نظاره کا
مسافر چې له خوازه خوبه بېدار شي
د سحر جرس د تلو په وخت ناره کا.

روښاني غورځنګ په درې جهاتو کې مبارزه کوله: يو له خپل نفس سره مبارزه، له ظلم او بې عدالتۍ سره مبارزه او بله د هغوى ايديالوژيکه مبارزه ده. د هغوى ايديالوژيکه مبارزه هماغه د تصوف او عرفان بيان و او هغه هم د پښتو ادبياتو په وسيله، دوى د پښتو ادبياتو له لارې خپل عقايد تبليغ او رواج کړل.

لوى استاد عبدالحى حبيبي مرحوم د روښاني تصوفي

[1] اسماعيل مبلغ، د روښان ياد، ۴۶ مخ

ادب او د فارسي ژبو متصوفو شاعرانو د کلام د پرتلنې په باب وايي:

"د سنايي وجد او حال، د عراقي درد او سوز، د مولينا جلال الدين بلخي مستي او نشاط او د وحدت په متلاطم درياب کې د دوی لاهو کېدل، د روښانيانو د قصايدو اصلي شمزۍ ده. مګر فرق دونې دی، چې د روښان په مکتب کې ادبي قدرت او د شاعريت حقيقي جلوې ډېرې کمې دي. نه هغه شاعرانه اقتدار او طمطراق شته کوم چې د غزنوي او غوري دورې په قصايدو کې ليدل کېږي او نه هغه ستر غم او د انګازو او خوند او ښکلاوو ډک کيف شته، چې موږ دمخه د اسعد او ښکارندوی په قصيده کې وليد".(۱)

په پښتو ادبياتو کې په زره پورې ژور عرفاني او فلسفي آثار له همدغه وخته وروسته يا د همدغه غورځنګ د مبارزو په نتيجه کې منځ ته راغلي. د روښان د پيروانو په آثارو کې د روښانيه طريقې او سلوک د مقاماتو منظم او سيستماتيک بيان کېږي او له همدغه وخت وروسته د پښتو ادب پر راوروسته بهير باندې اغېزه کوي.

په دې ډول په ختيځ کې د لويديځ په نسبت د شرق متفکر خپل نفساني، رواني او ټولنيز پرابلمونه د فلسفې پرځای په تصوفي او عرفاني افکارو کې مطرح کړي او د حل

---

[1] عبدالحی حبيبي، د پښتو ادب په تاريخ کې قصيده، ۳۸ مخ.

لاره يې ورته لټولې ده. همدا علت دی، چې د تصوف او عرفان ستر شاهکارونه په شرق کې منځ ته راغلي دي. صوفي نه يوازې د تفکر او تأمل څښتن دی، بلکې د ذوق، الهام او اشراق خاوند هم دی.

پښتو ادب چې د آسيا په لويه وچه کې د هند، چين، فارس او عربو د فرهنګي تأثراتو په ترڅ کې سر راپورته کړی او د يادو شويو فرهنګونو له فيض او برکت څخه برخور شوی خپل ترکيبي خصلت لري. تصوفي او عرفاني افکارو هم ددغه تاثيراتو له لارې پښتو ادب ته لاره کړې، چې د روښان د دورې آثار ددغه افکارو د بيان او څرګندولو څرګندې او روښانه نمونې دي، چې له هغو وروسته ان ترننه پورې د سنت په توګه عنعنه ساتل شوې ده. پښتو غزل له همدغه فيضه بهره مند دی.

په دې ډول په پښتونخوا کې عارف او صوفي هم د خپل تحت الشعور په مرسته، هم دلاسبرو فرهنګي اړيکو او د وخت د علومو په مرسته او هم د خپل ذوق او استعداد په مرسته د خپلې ټولنې د انسان لپاره په حال او مستقبل کې پيام درلوده. دا پيام د انسان په ډېره خوږه او عاطفي ژبه و، يعني په شعر کې و او د ښه او ښکلي کلام په شکل کې و.

زموږ د صوفي پيام د انسانيت د بشپړتيا، د انسان د کمال او د هغه په ژوند کې د تيتو پراوونو د نفې پيام و، چې بل هيچا ورته د صوفي او عارف هومره فکر نه دی کړی او

نه يې ورته د تفکر لپاره کلونه کلونه انزوا ګاللې او نه يې سربښندنې ته وردانګلي دي، خو صوفي او عارف دا کار کړی دی او له دې لارې د اسلامي فرهنګ په سمندر کې د خپلې بېړۍ ماڼو شوی دی.

د: د روښان د فرهنګي هڅو په لړ کې، سماع، نڅا او موسيقي:

په اسلامي ټولنه کې نڅا، سماع او موسيقي تر زياته حده د صوفيانو او عارفانو دود او سنت و. په هند، ايران، ترکيه او حتی زموږ په ګران هېواد کې دغه دود اوس هم موجود دی.

صوفيان ددې لپاره، چې خپل اعصاب تحريک کړي او د بې خودۍ حالت غوره کړي، مخدرو موادو ته يې هم پناه وړله، نڅا او سماع دغه ډول يوه وسيله ده. د صوفيانو مجلسونه له سماع او قول سره ملګري وو.

په دې ډول سماع او نڅا هم د صوفيانو لپاره د قبض د ليرې کولو لپاره ښه وسيله وه. سماع او قوالي، چې اوس هم په مصر، ترکيه، هند و پاکستان کې د ذوق او محبت ښه وسيله ده، په پخواني خراسان کې يې د ابو سعيد ابوالخير په واسطه رواج پيدا کړ او د صوفيانو په منځ کې داسې دود شوه، چې ابوالعلامعري د صوفيانو نڅا او ګډې غورځول،

په خپلو اشعارو کې په ملنډو یاد کړي دي. هجویري تر دې حده وویل، چې داسې طایفه مې ولیده، چې ویل یې د تصوف مذهب له نڅا پرته بل څه نه دی.

په اسلامي ټولنو کې سنت او شریعت، نڅا او موسیقي ته اجازه نه ورکوله. د مثال په ډول امام غزالي د متصوفینو سماع د ځینو شرطونو له مخې لازمه ګڼله، په تېره د سماع په غونډو او مجلسونو کې یې د ښځو او زلمو ګډون روا نه باله، خو په هر حال د متصوفینو په ډله کې ځینې داسې کسان وو، چې د قرآن په نسبت د شعر او آواز په اورېدلو ډېر زیات اغېزمن کېدل.

دغه ګډ تکي صوفیان د سماع او قوالي غونډو ته رابلل، د قوال په دغو غونډو کې له مینې او سوز نه ډکې عشقي او عرفاني ترانې یوځای او یا له ساز نه پرته ویل کېدلې. صوفیانو ورته دایره جوړوله. غلي او چپ کېناستل، خو ناڅاپه به دغه سکوت او چوپتیا ماتېدله او یو دم به یو صوفي په وجد راته، د شاباس غږ به یې کاوه او نڅا ته به پاڅېده او په دې ډول به ټول صوفیان په نڅا ورګډېدل. په داسې حالاتو کې عجیبې پېښې رامنځ ته کېدلې ان ځینو به خپل کالي څیرل، ځینې به د شور او هیجان په حالت کې هلاک کېدل او ځینې داسې مثالونه هم شته، چې څو تنو د وجد په حالاتو کې ساه ورکړې ده.

د مثال په ډول کله چې د مستنجد خلیفه په مجالسو "یوه

صوفي مغني شعر اوريده، بي خوده شو او په مجالسو کي يي ساد وکړه خليفه پرې ډېر وژړل او صوفيانو تر سهاره پورې د هغه د جنازي ګرچاپېره رقص وکړ "(۱)

رقص د تصوفي فرقو په لړ کي په مولويه فرقه کې خاص اهميت درلود مولينا پخپله په کوڅه او بازار کي په رقص پيل کاوه وايي چې د مولينا په اشاره ان د صلاح الدين زرکوب جنازه تر هديرې پورې په نڅا او دايرې سره خاورو ته وسپارله شوه. په دې ډول په اسلامي متصوفينو او عارفانو کې سماع، سرود او رقص څه نوې خبره نه ده. دوی د شور، وجد او احساس خاوندان وو

فريد لاندر په خپل اثر (درويشان چرخان) کې د مولينا له قوله سماع په دې ډول تعريفوي "حالی است که در ادراک اسرار الهی از آسمان های لاهوت مشاهده ميشود. سماع پيکار با خود است. مانند تپيدن های مرغ نيم بسمل است که در خون و خاک می غلطد. آگاهی از درد و از شفای يعقوبست.

_ تپش برای ديدار يوسف و ادراک بو پيراهن اوست..."(۲)

ددغه ډول مدخل له مخې کله چې د بايزيد روښان د شور او وجد په ... او د هغه په ډېر وروسته پاتې چاپېريال کې د

---

[1] زرين کوب، ارزش ميراث صوفيه، ۹۶ مخ

[2] فريد لاندر، درويشان چرخان، ترجمه علي شريف، زير نظر استاد خليلي، کابل، سهمي ۱۳۶۶، ۵۱ مخ

سرود او سماع او وروسته د روښانیانو له خوا د موسیقۍ او سماع د دود او رواج په باب څه وایو، ټول په یو حال نه دي. په دې مانا چې بایزید روښان له دغه فرهنګي او تصوفي مسالې سره یو ډول چلند کړی او د هغه اخلاقو د روښان د هدایاتو او لارښوونو په رڼا کې ورسره په لږ توپیر چلند کړی دی. خو په هر حال، هغه څه چې موږ ته په زړه پورې دي، د بایزید روښان هغه ستر او سنت شکنه فرهنګي خدمت دی، چې د سماع او سرود د رواج په برخه کې یې موسیقۍ ته لاره پرانیستې ده.

د وروستیو کلونو په څېړنو کې د بایزید روښان عقاید راوسپړل شول. په دې ترڅ کې روښان تر یوه حده د هغه د مخالف اخوند درویزه د اقوالو او بیاناتو له مخې وپېژندل شو. په روښان باندې د نورو تومتونو او تورونو په ترڅ کې چې د وخت په مذهبي ټولنو کې یې خاص جذابیت درلود، یوه هم د نڅا، سماع او سرود مساله وه، چې اخوند درویزه څو واري تکرار کړې ده. په دې لړ کې مولینا عبدالقدوس قاسمي لیکي:"... نو بیا هم "د همه اوست عقیده"، "ذکر خفي" د کاملیت دعوی او خلقو ته اتباع دعوت او "سماع و سرود" دده د مسلک هغه اجزا وو، چې د هغو په وجه د پیر بابا او د اخوند درویزه صاحب غونډې علما او مشایخ د هغه په مخالفت کې حق به جانب وو..."(1)

---

[1] عبدالقدوس قاسمي، پښتو، ۸۶ مخ.

يو شوروي مؤرخ او افغان پېژندونكى هم د اخوند درويزه له قوله د نڅا او سندرو په باب يادونه كوي. وايي:"اخوند درويزه د ځانګړيو تصوراتو له مخې چې د اسلام په باره كې يې درلودل، په ټينګه غوښتل چې پر ښځو باندې بنديزونه ولګوي. د افغانانو په منځ كې (يې) داسې ساعت تېري لكه سندرې، نڅا، اتڼونه او داسې نور اولسي هنرونه د ښځو لپاره نه ښښونكي ګناهونه بلل". ([1])

خو مولوي محمد شفيع د پښتو ادب او موسيقي په برخه كې د بايزيد فرهنګي هڅې په مثبت ډول ارزيابي كوي. وايي چې:"... خو دا خبره به صحيح وي چې د حقايقو او دقايقو نه ډك متعدد پښتو ديوانونه اول اول د بايزيد مريدانو او ده اولاد د بايزيد په تتبع كې مرتب كړل. بيا ددې فرقې نه بهر نورو كسانو هم ددې نمونو اقتدا وكړه او د دوي دا عمل د ظاهر خيال د وسيلې (Medium) په ډول د پښتو ژبې د ډېر استعمال دپاره مهميز ثابت شو".([2])

نوموړي زياتوي:"بايزيد ددې علاقې د موسيقۍ په ترقۍ كې هم حصه اخيستې وه. حاجي محمد چې د مير فضل الله ولي خليفه وو. ده په رباب كې خو تاره اضافه كړي وو او ده په ښودنه افغان موسيقارو نوې نغمې (عموما

---

[1] و.م ماسون. و.ا. رومادين، د افغانستان تاريخ، ۲ ټوك "بايزيد انصاري" (ګل محمد روزي ژباړه، كابل، لسمه ګڼه (پښتو ټولنه، ۱۳۴۹)، ۳۹ مخ.

[2] مولوي محمد شفيع، پښتو، ۲۹ مخ.

رقص نغمې) ایجاد کړې وې، خو قوالانو دا په پوره وزن برابرولی نه شوې. بایزید ددې نغمو په وزن کې اصلاح وکړه او دده په رهنمایی کې موسیقار ددې قابل شو چې د سلوک سرود، نوري طربیه نغمې او دا لاندیني شپږ سرووده جوړ کړي:

ناسري (دهناسري) پنج پرده، چهارپرده، سه پرده، جنګي آهنګ، مقام شهادت. د سرود نه د تاثر جذبه په بایزید کې د وړوکوالي راسې پرته وه او (چې) سرود به ویلی شو، نو دی به په وجد کې راتلو، دده خو ځامن او نمسي ماهران موسیقاران اوختل او د یو نمسي احداد موسیقاران ملا زمان ساتلي وو چې وار په وار به یې د پام د بدلولو په خاطر شپې د ورځې موسیقي غږوله."[1]

حالنامه په زیات تفصیل سره د بایزید روښان د شور و شوق، وجد او جذبي حالتونه د هغه له وړوکوالي څخه ذکر کوي. له هغه جملې د حالنامې په لومړیو مخونو کې د بایزید په باب یو نکل کوي، چې یوه ورځ د یوه واده په مجلس کې له خپل پلار عبدالله او خواجه اسماعیل سره د خپل تره زوی خداداد د واده په مجلس کې ناست و. په هغه مجلس کې زلمیان په وجد راغلل، سرود یې غږاوه او نڅېدل به. اخیر په بایزید کې هم دغه جذبه راوپارېدله او

---

[1] محمد شفیع، پښتو، ۳۰ مخ

خواجه اسماعیل ته ورغی، ویې ویل:"زما په زړه کې مینه او شوق پیدا شو، غواړم له زلمو سره وناځم، خو له عبدالله ویرېږم. داسې نه چې بده وګڼي، په مجلس کې راپورته شي او ما ووهي تاسې زما اجازه واخلئ، چې د نڅا په وخت کې په قهر نه شي. خواجه اسماعیل د پیر دستګیر له احواله خبر و، عبدالله ته یې وویل: عبدالله په قهر شو ویې ویل: زموږ په قبیله کې هېچا نڅلي نه دي، که دی وناځي زموږ ناموس به برباد کړي او اخیر پیر دستګیر (بایزید) د پلار په پښو کې ولوېد، وې ویل: زړه مې نه صبرېږي عبدالله وویل که ته نڅا وکړې په امسا به دې ووهم. پیر دستګیر وویل: پر ما شوق غالب شو، ځان نه شم نیولی، سر یې د پلار په پښو کې کېښود. پلار یې سرپورته کړ، پیر دستګیر پاڅېده توره یې راواخیسته او له ځوانانو سره په نڅا شو."([1])

له دغو توضیحاتو جوتېږي، چې روښان له معنوي او فکري پلوه له کوچنیوالي مجذوب او د شور و شوق خاوند و. په هغه کې دَ صوفیانو شور او حال ډېر پیاوړی و، خو د تولنې د لاسبري اتموسفیر په وجه یې نه شوای کولای په آزادانه ډول خپل عصیان او اعتراض څرګند کړي.

حالنامه د بایزید د یوه خوب د لیدلو په ترځ کې وایي، چې کله پیر روښان ته خدای تعالی د توحید علم ور په برخه

---

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۱۵_۱۶ مخونه

کړ. په کانیګرام کې ډېرو کسانو د ملنګۍ لباس غوره کړی و او په ښارونو کې به ګرځېدل، داریا او رباب به یې وهل او په دې ډول به یې له خلکو څخه غوښتل .. یو سهار له دغو کسانو څخه ځلوېښت کسیزه ډله د بایزید کور ته ننوته. د هر یوه په لاس کې داریا، رباب یا چارتاره وه. دوی له بایزیده پوښتنه وکړه، چې ځینې عالمان وایي چې د سرود اورېدل ناروا دي او اورول یې هم منع دي، تاسې څه وایئ؟. ځواب یې ورکړ، چې سرود (مزامیر) په درې ډوله دي: که د دنیا د محبت لپاره وي اورېدل یې حرام دي، که د جنت په مینه وي اورېدل یې مباح دي او که د خدای په محبت کې یې واورئ، هغه روا دي. په دې ډول وینو چې بایزید روښان د پښتنو په عنعنوي ټولنه کې په ډېر مهارت او ځیرکۍ سره هم د سماع او سرود د رواج لپاره لاره هواره کړې او هم یې د موسیقۍ لپاره. د حالنامې له ځرګندونو جوتېږي، چې د روښان مریدانو په دودیزه توګه او د یوه سنت په ډول له موسیقۍ سره یوځای خپل کاروبار ته دوام ورکاوه. د مثال په توګه کله چې د بایزید روښان یو مرید خواجه محمد له پېښور څخه خیبر ته رارسېږي او په لنډي خانه (لنډي کوتل) کې له شینوارو مشرانو سره ملاقات کوي. وایي چې له خواجه محمد سره سرودیان هم وو او هغوی یې د خوښې لپاره لازم ګڼل. "...چون ملاقات کرده با هم نشستند سرودیان سرود آغاز نمود(ند). سرداران شینواری گفتند که

روشانی بد می کنند که سرود را می شنوند. خواجه محمد گفت: مرا ضروری است زیرا که به کد خدای میروم..."[1]

دغه راز د حالنامې له تفصیلاتو جوتېږي، چې سماع، سرود او وروسته د نڅا او موسیقۍ رواج په روښانیانو کې څه تصادفي او اتفاقي کار نه، بلکې د یو مسلک په څېر ورته پاملرنه شوې او انکشاف ورته ورکړ شوی دی. د حالنامې بشپړوونکی موسیقۍ او شعري ادب دوه هغه پټې خزانې بولي، چې روښان وکولای شول، پښتنو ته یې څرګندې کړي. روښان او د هغه مریدانو او پیروانو په پښتنو کې موسیقۍ ته پراختیا ورکړې، په هغې کې (یې) ریفورم او اصلاحات راوستلي او خپل فرقه یي روح یې پکې ځای کړی دی.

د حالنامې بشپړوونکی لیکي:" ای عزیز من! آمدن بر سر سخن گنج دوم که مذکور شده بود و آن گنج عالم موسیقی است که از طفیل حاجی محمد خلیفه میر فضل الله ولی بر افغانان کشف نمود، زیرا که در افغانان بر غنجکین (غیچک) ستار می انداختند و می نواختند و برباب پنج تار یعنی سرمده (سرنده) دو تار می نواختند و دو تار میگفتند و از تعلیم و طفیل حاجی محمد سازنده های ایشان تارهای بسیار بر سازها انداختند و نغمه های نو نو اخراج مینمودند

---

[1] ایضاء، ۳۲ مخ

اما اکثران نغمه های رقص و غیر ملایم می نواختند. چون آن سازنده ها در خدمت پیر دستگیر قدس سره رسیدند و از برکت و صحبت طفیل پیر دستگیر سرود، سلوک و نغمه های ملایم نواختند و شش مقام بستند، یکی ناسری و دوم پنج پرده، سوم چارپرده، چارم سه پرده، پنجم پرده جنگ که در وقت جنگ می نوازند، ششم مقام شهادت است و در این مقامها بسیار بندها و نغمه ها نواخته میشود و دیگر بیشتر در افغانان از دو سه بیت شعر زیاد نبود. پیر دستگیر قدس سره به زبان افغانی قصیده ها و غزلها و رباعی ها و قطعه و مثنوی ها ساختند و از طفیل پیر دستگیر قدس سره فرزندان و مریدانش دیوانها گفتند و دُرهای حقایق و معانی در آن سفتند..."[1]

په حالنامه کې په تدریج سره کله، چې پرمخ ځو په جریان کې د موسیقۍ او نڅا موضوع، د مبداء په څېر د بحث موضوع نه ده، بلکې له طرح شوي مطلب څخه لیرې کېږو او موسیقي د هنر د یوې موضوع او پدیدې په توګه وینو، نه د صوفي لپاره د وصال د حاصلولو په خاطر او نه هم د "یوسف د کمیس د بویولو په نیت"، بلکې په وروستیو مخونو کې موږ موسیقي وینو. موسیقي د یوه هنر په توګه داسې هنر، چې له ریاضت او مجاهدت سره غبرګه وده کوي او د ژوند اړتیا ګرځي.

---

[1] ایضاء، ۳۵۹_۳۶۰ مخونه

حالنامه د بایزید روښان د یوه مرید سبزو نومي، چې په ورکزي قبیلې پورې مربوط او د حال خاوند و او یارانو یې لېونی باله. وایي، چې:"... ربابي داشت بروی یک تاری میبود و همواره بر دست می داشت و یک بار به شبهاز می نواخت و گوش نزدیک آن میداشت، تا ندا ساکن میشد. باز ضربت دیگر می زد، باز برای گوش می داشت کارش همین بود. چون کیک بسیار شد، زنش گفت که مردم رفتند چوب بریدند برای خوابگاه توهم برو برای خواب گاه چوب ببر. جواب داد به زبان افغانی "دا به څوک کا؟" یعنې این را کی بنوازد...."[1]

له بایزید روښان څخه وروسته د هغه په زامنو په تېره لمسیانو کې موسیقي د هنر او فن او زده کړې د "علم" یوه ضرورت او دود په توګه مطرح ده. په دې لړ کې احداد تر ټولو مقدم او مخکښ برېښي.

حالنامه د احداد په باب لیکي:

" و دیگر احداد همواره استماع سرود داشتی چه در سفر، چه در حضر، چه در روز چه در شب، چه در خواب، چه در بیداری، و قوالان پاسهای از شب و روز شب با هم بخش نموده بودند، سه کس را یک پاس شب و یک پاس روز افتاده بود".[2]

---

[1] ایضاء، ۳۹۲مخ

[2] ایضاء، ۵۰۵ مخ

حالنامه یادونه کوي، چې کله به احداد کور ته لاړ، د خوب ځای ته نږدې يې قوالانو ته ځای جوړ کړی و او له هغه ځایه به يې سرود اورېده. حسن او داود نومي د قوالانو مشران وو. وایي چې یوه ورځ حسن احداد ته وویل، چې دا کوم انصاف دی، چې تاسې ویده کېږئ او موږ ته وایې، چې سرود وغږوئ او تاسې يې نه اورئ. ددې کار فایده څه ده؟ احداد وویل، چې زه په خوب او ویښه کې سرود اورم. حسن وویل دا څرنګه کېدای شي؟ احداد وویل تاسې سرود وغږوئ او زه به ویده شم، هر یو چې له تاسې یوه شي چې زه ویده یم، تاسې بیا سرود مه غږوئ، خو ته ماته اشاره وکړه چې ویښ یم، بیا يې وغږوئ. حسن وویل ډېره ښه ده. یوه شپه يې همداسې وکړل، خو کله چې احداد ویده شو او سرود به يې بس کړ، سملاسي به د احداد لاس پورته شو، په دې ډول يې څو واري سرود غلی او بېرته شروع کړ، تر هغه چې د قوالانو دا باور و چې احداد د خوب په وخت کې هم سرود اوري.

حالنامه لیکي:" و دیگر احداد جیو در روز یکبار خیرالبیان و یا مقصودالمومنین خواندی و معانی آنرا بیان فرمودی و یاران استماع نمودی و کسی را قدرت نبود، که در وقت خواندن کتاب یا سرود نواختن لب به سخن جنبانیدی، روزی نشسته بود، استماع سرود مینمود، ناگاه دو یار با هم سخن گفتند، احداد جیو فرمود ای یاران سرود

را شکست دادید..."[1]

په دې ډول وايي، چې احداد د روښان سپېڅلي کتابونه هم پخپله په خواږه آواز لوستل او له موسيقۍ سره يې هم زياته مينه وه.

په روښاني جريان کې له احداد څخه وروسته بل ستر فرهنگي شخصيت او شاعر مېرزا خان دی، چې هغه هم په خپل وار سره د موسيقۍ په وده او پرمختيا کې زياته برخه اخيستې ده.

حالنامه د مېرزا خان يادونه هم کوي، ليکي:

"ای عزيز من! ميزا خان جيو خود (را) در کار بار دنيا در نمی رود کار پرگنات به قمر سپرده و کار و حساب بوتات به نور محمد حواله نموده و کار و بار اهل خانه بی بی نور خاتون که بانوی خانه بود تعلق داشت و ايشان همواره به ذکر و فکر به مشاهده باری تعالی اشتغال داشتی، سرود و کتاب خواندن را دوست داشتی و خود نيز خوب رباب نواختی و نقش گفتی و همواره در مجلس ايشان شغل کتاب و سرود بودی..."[2]

د مېرزا خان له پاتې کسانو څخه يو هم د هغه زوی خداداد، چې د روښاني لارې ډېر غښتلی مېړه و، هم په ښکار او موسيقۍ کې لوی لاس درلود.

---

[1] ايضاء، ۵۰۷ مخ

[2] ايضاء، ۶۴۰ مخ

د حالنامې په وینا: "...و در علم موسیقی بی نظیر بود جوان شهسوار چوگان و هدف را خوب میزد و در این فن مثل او در خاندان پیر دستگیر کمتر دیده شده، عارف و متواضع و مؤدب بود".([1])

د میرزا د بل زوی عبدالحکیم په باب، چې په ۲۲ کلنۍ کې شهید شو، هم دا روایت دی چې: "... و همواره یاران در خدمت آمد و رفت داشتی و سرود را خوب نواختی مجلس آرای وزنده دل بود."([2])

د عبدالحکیم زوی، عبدالحلیم هم چې د خپل وخت فرهنگي شخصیت و، حالنامه یې ډېره ښه یادونه کوي: "...و در علم الحقایق نیز دست گاه تمام (وی را) حاصل است و به علم موسیقی مهارت خوب دارد. و شعر به زبان هندی میگوید..."([3])

د عبدالحکیم د زامنو په باب هم ورته روایت دی. حالنامه په مشخص ډول د ځوان عبدالحکیم یادونه کوي." و در علم نظم مهارت تمام دارد. و شعر به زبان فارسی و هندی خوب میگوید، و اکثر اوقات شغل به استماع سرود و کتاب دارد".([4])

---

[1] ایضاء، ۶۵۰ مخ

[2] ایضاء، ۶۵۱ مخ

[3] ایضاء، ۶۵۲ مخ

[4] ایضاء، ۶۵۲ مخ

له پورتنیو مطالبو څخه جوتیږي، چې په روښاني غورځنګ کې د بایزید روښان او د هغه د اخلاقو، فرهنګي هڅې په جامدو او مطلقو فرضیو او احکامو سره نه مطالعه کیږي. نه هم هغه څه چې د جریان په ابتدا او پیل کې وي، په اخیر کې یې هم هماغه ډول دوام کړی وي، بلکې د یوې اوږدې پروسې په ترځ کې د روښانیانو فرهنګي او هنري هڅې هم د بدلون په حال کې وې. موسیقي د سماع په بڼه کې د ټولنې د ټول مذهبي لاسبرې، دګماتیزم په موجودیت کې رابرسېره شوه، شعرونه او نظمونه رواج شول او له هغو وروسته ګورو، چې موسیقي، شعر او ادب د روښانیانو له روښانه ذهنیت سره هم دا ډول دوام وکړ.

❋ ❋ ❋

PDF Compressor Pro

روښانیت او د ښځو مقام

روښـاني غـورځنګ د زړو سـننو او میراثونـو پـر ضـد د یـوه عصـیانګر جریـان پـه توګـه د ښځـو د پـراخي انسـاني کـتلي پـه بـاب هـم بـې تـوپیره نـه دی پـاتې شـوی، بلکـې پـه دې برخـه کـې یې هم ډېر ځرګند او روښانه دریځ درلود.

کله چې د ښځو په بـاب د روښانیـانو چلنـد وینو او لـه بلـې خـوا د بایزیـد روښـان د سرسـخته مخـالف اخونـد درویـزه تورونـه او تومتونـه لولـو. پـه ډاګـه جوتېـږي، چـې بایزیـد روښـان پـه پـوره زړه ورتـوب ، د ښځـو د آزادۍ او د هغـوی د درنـاوي په برخه کې ګامونه اوچت کړي دي.

د بایزیـد روښـان سرسـخته مخـالف اخونـد درویـزه پـه دې برخـه کـې هـم پـر روښـان او د هغـه پـه مریـدانو تورونـه لګـوي او د هغـه د تومتونـو پـه لـړ کـې دا داسـې تـور دی، چـې د اسماعیلیه فـرقې د پیروانـو پـه بـاب هـم ارایـه شـوی دی، خـو پـه

دي برخـه کـې د دوه ټکـو معلومـول ضـروري دي: يـو دا چـې اخونـد درويـزه او د هغـه پـه څېـر وچ مـذهبي او د اهـل شـريعت پلويـان د روښانيـانو پـه بـاب څـه فکـر لـري او بلـه دا چـې خپلـه بايزيـد روښـان او د هغـه پيـروان ښـځـو تـه پـه کـوم ډولنيز ارزښت او دريـغ قايـل دي. دغـه دوه مسـالې اساساً سـره اخـتلاف لري، په دې مانا چې اخوند درويزه ليکي:

"زهـی سفاهت ايـن مـردم شـخص کـه بـا زنـان بيگانگـان تنهـا در خلـوت نشـيند و زنـان را خليفـه سـازد و صـاحب دعـوت نمـوده شـهر بـه شـهر بـانواع حيلـه آراسـته بگردانـد بـه قصـد آن کـه جميـع لونـدان و شـهوت پرسـتان محـض از بـرای شـهوت تبعيت او خواهد گرفت..."(١)

د اخونـد درويـزه هـدف پـه دې برخـه کـې پـه مشـخص ډول بايزيـد روښـان يـا د هغـه پـه اصـطلاح "پيـر تاريـک" دی، چـې څـو کـرښې دمخـه د هغـه نـوم اخلـې او بيـا ددغـه يـادې شـوې مسـالې طـرح کـوي، خـو پـه نـاخبره توګـه د اخونـد درويـزه لـه قولـه دا ټکـې هـم جوتيـږي، چـې روښانيـان يـا بايزيـد روښـان ښـځـو تـه د خلافـت پـه مرتبـه هـم قايـل وو. دا هغـه مطلـب دی، چـې د روښانيـانو پـه بـاب څـو ځايـه ويـل شـوی، خـو د هغـه مخـالف يـې پـه نـاخبره توګـه يادونـه کـوي. درويـزه پـه بلـه برخـه کـې زيـاتوي:" روزی يکـی از اصـحاب و احبـاب ايـن فقيـر در

[1] تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۸ مخ

مجلس او حاضر آمده دید که با جمعی زنان متمردان نشسته کفت: ای ملعون شنیدم که شما هر کدام از اتباع خود را به مرتبهء منصو حلاج رسانیده اید و از عدد برگ درختان و ریگ بیابان آگاه گردانیده اید؟ گفت آری..."[1]

اخوند درویزه په ډېره بې باکه او پوچه خوله پر بایزید دا تور هم لګوي، وايي چې یوه شپه ورسره په هشنغر کې یوځای مېلمه وم ـ په ډېر تظاهر سره وایي چې ـ دا زما عادت و، چې ټوله شپه به ویښ وم، په هغه شپه هم تر سهاره پورې ویښ پاتې شوم، ددې لپاره چې پلټنه وکړم. زموږ د خوب په کوټه کې یوه نرۍ پرده وه، خو زه پوه شوم چې بایزید ټوله شپه له خپلې ناوې سره یوځای وو او سهار چې پاڅېد او جامې یې واغوستې نه یې غسل وکړ او نه یې اودس، راغی په جومات کې کېناست:" بعد، اتباع او در رسیده و به نماز با مداد مشغول گشتند و این فقیر تنها نماز را به جا آورده."[2]

له یوې خوا ښځې د خلافت درجې ته رسول او له بلې خوا پر بایزید روښان داسې تور لګول، چې ګویا "بې اودسه لمونځ یې کاوه" او یا دغه ډول خبرې، سړی په شک کې اچوي چې آیا په رښتیا "فقیر" (اخوند درویزه) له روښان سره دومره نږدې و، چې د هغه د خوب په کوټه کې یې د نرۍ

[1] تذکرة ابرار والاشرار، ۱۴۸ مخ
[2] تذکرة الابرار والاشرار، ۱۵۰ مخ

پردي تر شا شپه سبا کړي او که څنګه؟ د درويزه خبره لړه شکمنه برېښي.

خو په دې کې شک نه شته، چې روښان يو سنت شکنه او عصيانګر شخصيت و، هغه د ښځو د آزادۍ هم پلوی و، هغه څه چې وروسته پرې رښا اچوو، خو له دې هم انکار نه شو کولای چې هغه هم انسان و او "هېڅ انساني ځېزونه او خويونه له هغه هم پردي نه وو."

دې کې هم شک نه شته، چې بايزيد روښان د ښځو له فکتور څخه د خپل نفوذ د ساحې په پراختيا کې هم غافل نه و. د مثال په توګه کله چې مېرزا حکيم هغه ته اجازه ورکړه، چې پېښور ته لاړ شي "ددې د پسه ده خپل تحريک په مهمندزو (هشتنغر) کې شروع کړو. هغوی چې دده په کار کې کومه تن دهي او کوم اخلاص ښکاره کړو، د هغې نه دی دومره متاثره شو چې خپله يې هم هلته واده وکړو، زامنو ته يې هم هلته ودونه وکړل او يوه لور يې هم په دوی کې واده کړه..."(١)

محمد شفيع په خپله مشهوره رساله کې د مستندو متونو په حواله ددې ذکر هم کوي، چې کله "پير بابا (او د هغه په متابعت کې) اخوند درويزه صاحب دا وليده چې دا يو لوی قسم پير دی چې د کبرويه، چشتيه، سهرورديه،

---

[1] محمد شفيع، پښتو، ۲۴ مخ.

شطاریه، حلاجیه، وغیره مشهورو سلسلو سره تعلق او ربط نه لري، ښځو ته هم خلافت ورسپاري او سماع او د مزامیرو نه هم پرهیز نه کوي نو ددې رقم پیر متابعت یې په دین کې خلل وګڼلو..."(۱)

په دې ډول مولینا عبدالقدوس قاسمي د اخوند درویزه تومتونه چې پر بایزید یې لګولي وو، په ترتیب سره شماري او د کفر او الحاد د اوږده فهرست په لسم پراګراف کې بیا هم ددې ټکي یادونه کوي:

"دده په مریدانو او خلفاوو کې ښځې هم شاملې وې او د ښځو د شمولیت نه یې مقصد صرف دا وو چې عوامو ته یوه تماشه جوړه کړي او ددې تماشې په ذریعه یې ځانته راغونډ کړي."(۲)

خو څه چې وویل شول دا د سکې یو مخ دی. بل واقعیت دا دی چې د روښانیانو په سیاسي، مذهبي او فرهنګي جریان کې ډېرې سترې ښځینه څېرې لکه بي بي شمسو، بي بي علايي او بي بي کمال خاتون، بسې، روښاني او نورې هم وینو، چې هیڅ کله په دغه جریان کې د هغوی له نقش څخه سترګې نه شو پټولای. په لنډ ډول د څو مشهورو روښاني مېرمنو یادونه کوو:

---

1 عبدالقدوس قاسمي مقاله، پښتو، ۶۷ مخ.
2 عبدالقدوس قاسمي، ۷۵ مخ

بي بي شمسو روښانۍ:

د بايزيد روښـان مېـرمن وه، كـوم وخـت چـې پيـر روښـان لـه ګورګاني دولـت سـره خـپلې مبـارزې پيـل كـړې، بـي بـي شمسـو لـه بايزيـد روښـان سـره پـه ټولـو مبـارزو كـې ملګـرې وه. د هغـې زياته استوګنه د اشنغر او ټوټې په غره كې وه.

د بايزيـد روښـان تـر مـرګ وروسـته كلـه چـې د اباسـيند پـه غـاړه د بـي بـي شمسـو د زامنـو او مغلـي دولـت د پلويـانو تـرمنځ سـختې جګـړې وشـوې، پـه دغـو جګـړو كـې د هغـې درې زامـن شـيخ عمـر، خيرالـدين او نورالـدين ووژل شـول، نـو دښمنـانو د هغـو سـرونه او لاسـونه پـرې كـړل او بـي بـي شمسـو تـه يـې راوړل، چـې د هغـې اكـراه او معنويـات پـرې بـدل كـړي او د خلكـو لـه لمسـونې لاس پـر سـر شـي. بـي بـي شمسـو هغـه درې سره مچ او ښكل كړل او ويې ويل:

"پـه تاسـو دې رحمـت وي چـې ثابـت قـدم پاتـه شـوئ او د حـق پـه لاره كـې مـو سـرونه وركـړل." د زامنـو مـړينې د هغـې د مبـارزې عـزم كمـزورى نـه كـړ، بلكـې څـه وخـت چـې جـلال الـدين روښـانى تيـرا تـه راغـى، نـو بـي بـي شمسـو يـې هـم لـه ځانـه سـره راوسـتله او د هنـد د ګوركـاني دولـت پـر ضـد بـه يـې خلـك مبارزې ته رابلل.

PDF Compressor Pro

الايي روښاني:

مېرمن الايي د جلال الدين روښاني لور او د پير روښان لمسۍ او د احداد چې د جلال الدين د مشر وروړ شيخ عمر زوی و، مېرمن وه. دې هم د روښانيانو په لښکرو کې د هند له گورگاني دولت سره ډېرې جگړې کړې وې او وروسته تر هغې، چې احداد مړ شو او جگړه ختمه شوه، نو د هندوستان گورگاني پاچا دا مېرمن د هغې له وروړ او نورو خپلوانو سره هندوستان ته بوتله. وايي چې مېرمن الايي وصيت کړی و، چې: "که زه مړه شوم نو زما مړی تيرا ته يوسئ او د احداد ترخنگه مې ښخه کړئ."

حالنامه ليکي، چې: "ميرمن الايي ډېره پوهه او عالمه ښځه وه. د "خيرالبيان" او "مقصودالمؤمنين" کتابونه يې په معنا لوستلي وو، الايي په سخا هم مشهوره وه او پر غريبو خلکو يې ډېره مهرباني درلوده.

الايي د جگړې او مبارزې په وخت کې خپل مېړه احداد او خپل زوی عبدالقادر ته گټورې مشورې ورکولې.

دغه راز د روښاني مېرمنو پيروانو او د هغوی د نقش په باب حالنامې او نورو اصلي متونو زيات واقعيتونه ثبت کړي دي. وايي چې کله د روښاني غورځنگ مخالفينو د احداد کور محاصره کړ، په کلا کې يوازې د احداد يوه لور پاتې وه، هغه ددې لپاره چې دښمنانو ته ژوندۍ تسليمه نه

شي، ځان يې له دېوال نه راوغورځاوه او مړه شوه.

پـر روښـانـي اعتقـاد بانـدې د ټينګـار يـوه ځرګنـده نمونـه د نـورو زيـاتو پـه لړ کې يـوه هـم بسـۍ، نـومې روښاني مېرمن ده. چې کلـه د روښانيـانو لـوى لښکـر د جـلال الـدين اکبـر پـه لاس کښېـووت، يـوه ورځ يـې ټـول راوواېسـتل او لـه هـر يـوه يـې پوښتنـه کولـه، چې څـوک يـې؟ اخيـر د بسـۍ وار راغـیَ:"آخـر زنـی بـود از قبيلـه خليـل بسـی نـام داشـت او را پرسـيد کـه شـما از کـدام قبيلـه ايـد، بسـی جـواب داد کـه مـن روشـانی ام بادشـاه فرمـود کـه مـن ميـدانم کـه تـو روښـانی هسـتی، امـا مـی پرسـم کـه از کـدام قبيلـه ايـد. گفت: قبيلـه مـن روشـانی انـد، ديگـر قـوم و قبيلـه نـدارم. بادشـاه از گفتـه او بسـيار خوشـحال شـد، گفـت قوم تو روشانی باشد."(1)

روښـانـي مېرمنـو لـه نارينـه وو سـره يوځـاى پـه مـذهبي غونـډو او مجلسـونو کـې برخـه اخيسـته، د خيرالبيـان او مقصـودالمومنين اوريـدو تـه يـې غـوږ اېښـوده او ځپلـه يـې هـم په وعظ او تبليغ او دعوت کې برخه درلوده.

لـه پورتنيـو توضـيحاتو ښکـاره جوتېـږي، چـې روښـاني غـورځنګ پـه خپـل جريـان کـې د ښځـو د ونـډې پـه بـاب اصـلاحي او نسـبتاً ريفورمسـتيک چلنـد کـاوه. دغـه چلنـد د تېـر پـه نسـبت او د ټـولنې د لاسبرې فضـا، عنعنـي قوانينـو پـر ضد يو سرغړاوى و.

---

1 علی محمد مخلص، حالنامه، ۴۳۸ مخ

لکه چې دمخه مو ورته گوته ونیوله، د روښانیانو په غورځنګ کې ښځو د مذهبي دریځ له مخې د تحرک او بدلون په حال کې وي، ښځې د خلیفه مقام ترلاسه کولای شو او نور یې هم دعوت کولای شول. پر دې اساس د اخوند درویزه تومتونه کېدای شي د هغه د دوګماتیک او تنګ نظرانه مذهبي چلند په توګه وګڼل شي او د روښانیانو چلند د ښځو د حقوقو د تساوي په برخه کې د وخت د موجوده نظام پر ضد یو سرغړاوی او عکس العمل وګڼل شي.

* * *

PDF Compressor Pro

د روښاني غورځنګ له منځه تلل

د افغانانو په تاريخ کې د روښاني غورځنګ له منځه تلل او سقوط د ځينو مؤرخينو له خوا زموږ د تاريخ يوه تراژېدي بلل شوې ده. په (۱۶۳۶ع) کال کې کله چې مغلي واکمنو بي بي الايي او عبدالقادر په چالاکۍ سره ونيول، عبدالقادر لږ وخت وروسته وفات شو. ځينې مؤرخين پر دې باور دي، چې ممکن مسموم کړی شوی وي. بي بي الايي له ځينو دوستانو سره يوځای هند ته ولېږل شوه. د پاخون مشرانو ته د مغلي دربار له خوا د بډو، رشوت او همدارنګه د هغوی د تطميع لپاره هر ډول وعدې ورکړ شوې، چې نور له مبارزې نه لاس واخلي.

ددغه غورځنګ مشرانو ته نوکرۍ ورکړ شوې، د هندوستان نورو ليرې سيمو ته ولېږل شول. هلته د لويو لويو جاګيرونو خاوندان شول. د مثال په ډول اپريديو، يوسفزيو او ورکزيو په پاني پت کې جاګيرونه واخيستل.

د (۱۷ع) پيړۍ په دپرشمو کلونو کې روښاني غورځنګ په بشپړه توګه کمزوری شوی و.

د بايزيد انصاري له اولادې وروستی سړی، چې ددغه غورځنګ لاربښوونه يې پر غاړه واخيستله، کريم داد د جلال الدين کشر زوی و. د پرشو کلونو په وروستيو شپو ورځو کې مغلي قوتونو بنګښ لوټ کړل، کريم داد يې ونيو او په دار يې وځړاوه.

"د روښاني نهضت د پښتنو د تاريخ يوه ډېره ځلانده ولې په عين حال کې تراژيکه پاڼه ده. دې نهضت د پښتني ټولنې په راتلونکي پرمختګ، د پښتنو پر ملي شعور او د دوی د کلتور په وده باندې بې ساري تاثير درلود."[1]

خو د روښاني غورځنګ په له منځه تللو سره د پښتنو بيداري له منځه لاړه نه شوه. پر وروستي جريان يې خپل ژور اثرات پرېښودل، سره له دې چې ددغه غورځنګ جوړښت او سازمان له منځه ولاړ، خو د هغو مبارزو او فرهنګي کارونو د نويو بدلونونو لپاره لاره هواره کړه.

الفنستن د روښانيانو د غورځنګ د وروستيو بقاياوو په باب په خپل اثر "د کابل سلطنت بيان" کې ليکي: "تراوسه هم د پېښور په شاوخوا او د بر وبنګښو په غرو کې ددغې فرقې پيروان شته دي."[2]

---

[1] روډين، "بايزيد انصاری". کابل. ۱۰ ګڼه. (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۴۹)، ۵۱ مخ

[2] الفنستن، د کابل سلطنت بيان، د حسن کاکړ او نصرالله سوبمن ژباړه. (کابل: د افغانستان د علومو اکاډمي، ۱۳۶۰)، ۲۲۲ مخ

PDF Compressor Pro

نتیجه

بایزید روښان د یو عرفاني او فلسفي شخصیت په توګه د پښتني ټولنې یا په لږ پراخ عبارت سره د هند او فارس ترمنځ سیمې د لسمې هجري (۹۳۱_۹۸۰هـ) پېړۍ د زماني واقعي مولود دی.

بایزید انصاري، چې د ژوندانه په خاص پړاو کې یې د روښان لقب وګاټه، د خپل وخت یو "نخبه" او "ایلیت" عنصر، د خپل ټولنیز چاپېریال پر ښې پېژندنې سربېره، تر هند. پښتونخوا او ان تر سمرقند پورې ګرځېدلی، علوم یې زده کړي، زده کړې یې کړې، له علماوو او صوفیانو سره یې ناسته کړې او د اسلامي فرهنګ د یوې پښتنې پدیدې په توګه ځلېدلی دی. له زده کړو او سیر و سلوک وروسته یې په عملي او وسله واله توګه د مغلو د دولت

پرخلاف مبارزه کړې او په دې لار کې يې خپل ځان هم قربان کړی دی.

د روښانيانو په باب تراوسه پورې درې ډوله نظريې ټينګې شوې دي:

ـ ځينو بايزيد روښان د مغلو د دولت پر ضد يو ملي او ان نشنلست مبارز او د خپلواکۍ غوښتنې د غورځنګ سالار بللی دی. زموږ د څېړنې له مخې دغه ادعا زياته افراطي او احساساتي خبره ده.

ـ بله نظريه دا ده، چې ځينې څېړونکي بايزيد روښان او د هغه پيروان د وخت په شرايطو کې د بزګرو د پاڅون علمبرداران بولي، ددې نظريې خاوندان عمدتاً اسلانوف روسي مستشرق او ځينې نور څېړونکي دي.

زموږ د څېړنو او مطالعاتو له مخې او دغه راز د روښاني دورې د لومړيو متونو له مخې، په دې باب زيات مواد نه شته، بلکې يوازې ددغې ډلې څېړونکيو په بيا ځلي ذهني تفکر او ځانې توجيهاتو پورې اړه لري.

ـ دريمه نظريه دا ده، چې ځينې معاصر څېړونکي بايزيد روښان د يو عارف او صوفي شخصيت په توګه پېژني، چې د نورو متصوفينو په څېر له فلسفي افکارو او هندي فرهنګ څخه هم اغېزمن دی او د بايزيد روښان د سرسخته مخالف اخوند درويزه په قول خو هغه ملحد او بې دينه بنودل شوی دی.

خو په دي حاضره څېړنه کې لکه چې هڅه شوې، د بايزيد روښان په باب په ټولو مواردو کې په هيڅ ډول مطلق حکم نه دی شوی، په کلي ډول د هغه د افکارو د تکوين او بشپړتيا بېلابېل اړخونه ښودل شوي دي. هغه د خپل وخت له لاسبري فرهنگ او مدنيت څخه راپورته شوی يو شخصيت او د يو صوفي، عارف او فلسفي په توگه ښودل شوی، چې د وخت له اسلامي علومو څخه متاثره و، مستعد پياوړی هوښيار، تېز فهمه خو په عملي لحاظ بېړندی او تلواري سپه سالار وو.

په دې ډول بې ځايه به نه وي، چې خپلې خبرې راټولې او لنډې کړو، چې:

بايزيد روښان د مغلو له دولت سره مخالف شخصيت و. هغه ددغه مخالفت د اظهار لپاره لښکرې راټولې کړې.

هغه د خپل وخت يو "کامل پير" او عارف و. خلک يې خپلې پيروۍ ته رابلل. هغه چله او رياضت ايستلی و او د معنويت د لوړ مقام يعنې "مسکنت" تر پړاوه رسېدلی و.

_ بايزيد د بېلابېلو عواملو له مخې د عرفاني او فلسفي افکارو لرونکی و. د اسماعيليه فرقې زياتره اصول او پرنسيپونه د هغه په افکارو او آثارو کې ليدلای شو.

د تناسخ او حلول د افکارو "انتساب" او یا اتهام پرې لګېدلی دی. په هر صورت! د روښانیانو نهضت د شکل له پلوه عرفاني او د محتوی له مخې ملي، عوامي حرکت و. د ځینو مؤرخینو په اند ددغه نهضت شکل او ظاهري بڼې ته پاملرنه ددې سبب شو، چې سطحي څېړنه وکړي او د تېروتنو سبب شي.

بایزید روښان او په مجموع کې د هغه روښاني نهضت سره له دې چې په ډېره بې رحمۍ ځپل شوی او له منځه تللی دی، خو په ټولنیز ـ فرهنګي انکشاف، د ښځو د حقوقو د اعادې، ټولنیزې برابرۍ، فرهنګي ودې (ادبیات او موسیقي) او د پردیو پر ضد د خلکو د کرکې او نفرت روزلو د روحیې په برخه کې یې د پښتنو په ټولنه کې زیات اثرات پرېښودل.

PDF Compressor Pro

ماخذونه او مراجع

- آریانا دایرة المعارف (پښتو) ۵ ټوک (کابل: د دایرة المعارف ټولنه، ۱۳۵۴).
- الفنستن، د کابل سلطنت بیان، د حسن کاکړ او نصرالله سوبمن ژباړه، لومړی ټوک (کابل: علومو اکاډمی، ۱۳۶۰).
- چوینی، علاوالدین عطا ملک، نامه الموت، د نجیب مایل هروي او عشق کابلي په اهتمام (مشهد: بنگاه کتاب، ۱۳۶۰).
- حبیبي، عبدالحی، د پښتو ادبیاتو تاریخ، دوهم ټوک (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۴۲)
- حبیبي، عبدالحی. د پښتو ادب په تاریخ کې قصیده. (کابل: علومو اکاډمی، ۱۳۵۷).
- خټک افضل خان، تاریخ مرصع، مقابله، تصحیح او نوټونه له دوست محمد کامل مومند (پېښور: یونیورستي بک ایجنسي، ۱۹۷۴)
- خسرو، ابو معین ناصر، جامع الحکمتین، چاپ دوم (تهران: کتابخانه ظهوری، ۱۳۶۳).
- خلیل همیش، ورکه خزانه، (پېښور: ن. م...
- داراشکوه، محمد او پانیشادها، ترجمه جلال نائینی و تاراچند (تهران: کتابخانه ظهوری، ۱۳۶۵)
- درویزه، اخوند، تذکرة الابرار والاشرار (پېښور: ن.م، ۱۹۶۰)

- درویزه، اخوند ، مخزن (پېښور: یونیورستي، ۱۹۶۹)
- داستایوفسکي، فیودور، برادران کارامازوف... و مشفق همدانی تجرمه (تهران: جاویدان) ۱۳۴۴
- روښان، بایزید ، خیرالبیان (کابل: دولتي مطبعه، ۱۳۵۳)
- روښان، بایزید ، خیرالبیان (پېښور: پېښور یونیورستي، ۱۹۶۷)
- روښاني، واصل، څو شعرونه (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۵۳)
- روهي، محمد صدیق، ادبي څېړني (کابل: دولتي مطبعه، ۱۳۶۰).
- روهي، محمد صدیق، روښان پېژندنه (کابل: لومړی او دویمه ګڼه (کابل: د علومو اکاډمي، ۱۳۶۷)
- رومادین، و.ا.ماسیون. و.م. "بایزید انصاري"، کابل، د ګل محمد نورزي ژباړه لسمه ګڼه (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۴۹)
- رفیع، حبیب الله، ادبي ستوري (کابل: اطلاعات و کلتور ۱۳۵۹)
- زرین کوب، عبدالحسین، ارزش میراث صوفیه، چاپ سوم (تهران: امیر کبیر، ۱۳۵۳)
- زند، میخایل.ای، نور و ظلمت در تاریخ ادبیات ایران، (تهران:انتشارات پیام، ۱۳۵۱)
- زنجانی عمید. تحقیق و بررسی در تاریخ تصوف (تهران: دارالکتب اسلامیه، ۱۳۴۶)
- سجادی، سید جعفر، فرهنگ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفاني، چاپ دوم (تهران: کتابخانه ظهوری، ۱۳۵۴)
- صفا، ذبیح الله، تاریخ ادبیات در ایران، جلد اول، چاپ هفتم (تهران: انتشارات فردوسی، ۱۳۶۶)
- طبری، احسان، بررسیهای در بارهء برخي از جهانبینها و

جنبشهای اجتماعی در ایران (ن.م: انتشارات حزب توده ایران، ۱۳۴۸)

- طبیبی، عبدالحکیم. تصوف و عرفان در افغانستان (کابل: مطبعه دولتی، ۱۳۵۶)
- عبدالحکیم، عرفان مولوی، ترجمه احمد مهدی (تهران: انتشارات امیر کبیر، ۱۳۵۲)
- عمید، حسن، فرهنگ عمید چاپ هجدهم (تهران: انتشارات امیر کبیر، ۱۳۶۲)
- غنی قاسم، تاریخ تصوف در اسلام و تطورات و تحولات مختلف آن، (تهران...)
- فرهنگ، محمد صدیق محیط اقتصادی اجتماعی خوشحالخان، توریالی پشتون (کابل: پشتو تولنه، ۱۳۵۰)
- فانی، ملا محسن، دبستان المذاهب، (طبع نولشکور، کانپور، ۱۳۲۱)
- فروید زیگموند، تعبیر خواب و بیداریهای روانی "ترجمه ایرج پورباقر" (تهران: انتشارات آسیا، چاپ دوم ۱۳۶۳ع)
- کامل مومند، دوست محمد، رحمان بابا (پېښور: اداره اشاعت سرحد ۱۹۵۸)
- گوستاویونگ کارل، روانشناسی و دین "ترجمه فوادروحانی" (تهران: فرانکلین، ۱۳۵۴)
- گوستاویونگ کارل، انسان و سمبولیهایش، "ترجمه ابو طالب صارمی" (تهران: انتشارات امیر کبیر، ج ۲، ۱۳۵۹)
- اوندرفرید، درویشان چرخان "ترجمه علی شریف زیر نظر استاد خلیلی" (کابل: بیهقی ۱۳۵۶)
- لوی ماسینون، قوس زندگی منصور حلاج، ترجمه روان فرهادی (تهران: کتابخانه منوچهری، ۱۳۵۸)

- لواني دولت، دیوان (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۵۳)
- مجروح، سید بهاوالدین، "پیام صوفی بت شکن به بت پرستان قرن بیستم". ادب، شماره اول (کابل: د ادبیاتو او بشري علومو پوهنځی، ۱۳۵۵)
- محمد شفیع، "بایزید انصاری". پښتو، د مولینا عبدالقدوس ژباړه، خلورمه گڼه، (پېښور: پېښور یونیورستي، ۱۹۵۹)
- مولینا عبدالقدوس، "د بایزید روښان مذهبي افکار". پښتو، دوهمه گڼه (پېښور: پېښور یونیورستي، ۱۹۵۹)
- مبلغ، محمد اسماعیل، "درباره‌ء تصوف بایزید روښان" روښان یاد، (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۵۳)
- مخلص، علي محمد، حالنامه (کابل: د علومو اکاډمي، ۱۳۶۴)
- موردوک ایرس، ژان پل سارتر، "مهدی افشاء ترجمه" (تهران: کاویان، ۱۳۵۲)
- موتمن زین العابدین، شعر و ادب فارسي (تهران: لاله زار، ۱۳۳۲)
- ناس، جان، تاریخ جامع ادیان از آغاز تا امروز "ترجمه علی اصغر حکمت" چاپ سوم، (تهران: مؤسسه انتشارات فرانکلین، ۱۳۵۰)
- نیچه، زردشت چنین گفت، قسم دوم (تهران: ۱۳۵۱)
- هیوادمل، زلمی د واصل روښاني دیوان (کابل: علومو اکاډمی، ۱۳۵۶)
- هیواد مل، زلمی د مخلص منثوره رساله، کابل (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۶۷)

PDF Compressor Pro

له کتاب سره ضمیمه:

د بایزید روښان محاکمه
او خپله عالمانه دفاع

مدخل:

د پښتنو پر فکري تاریخ تراوسه ډېر لږ څه ویل شوي دي. البته په ځینو برخو کې په تیت پرک ډول یو څه تر سترګو کېږي، خو ددغه اولس د فرهنګ او لرغونتوب په پرتله هیڅ دي. د فرهنګي احیا او بېرته راژوندي کېدنې لپاره اړینه بریښي، چې د پښتنو د ژوندانه د نورو اړخونو په ترڅنګ ددغه اولس د تېرو مفکرینو عقایدو، افکارو، نظریاتو او په تېره فلسفي افکارو ته، چې د وخت د لاسبري مذهب ګرد پرې پروت دی، د نوير او معاصرې مېتودولوژۍ له مخې وسپړل او روښانه شي. د بایزید روښان پر فلسفي عقایدو او

افکارو باندې کار او له دې جملې د کابل د وخت د حکمران، چې د اکبر امپراتور ورور و، له خوا د نومورې محاکمه او دفاعیه ددغه څېړنیزو کارونو لړۍ ده.

بایزید روښان له عقیدوي پلوه هغه تاریخي شخصیت دی، چې پر تأویل، پیر کامل، مقام انبیا، هادي، مهدي، وحی، الهام، طریق توحید او نورو مفاهیمو باندې د هغه د عقایدو له زاویې بحث او خبرې اترې کولای شو.

مشهور ایرانی پوه زرین کوب په "دنباله جستجو در تصوف ایران" کې د پیر روښان په اړه یو بحث لري. ددې بحث انعکاس د پښتنو څېړونکیو په آثارو کې لړ لیدل شوی دی. په دې بحث کې یوه مهمه خبره دا ده، چې کله چې پر بایزید روښان باندې په خپل وخت کې د هغه د مخالفینو له خوا د کفر تور ولګېده، نو د کابل حاکم چې د اکبر پادشاه ورور میرزا حکیم وغوښت او هغه یې محاکمه کړ. په محاکمه کې نوموړی پړ نه شو، بلکې برات یې واخیست او ازاد شو. زرین کوب لیکي:

"دعوت او که متضمن قبول اطاعت و تبعیت بی چون و چند از حکم "پیر کامل -شخص او- بود از آن پس در بین بعضی طوایف سند و بلوچ هم نشر یافت و او علماء و امرای وقت از جمله امراء بخارا و بدخشان و حتی اکبر امپراطور (امپراتور مغلی هند) را به متابعت از طریقهء خویش دعوت کرد". (۱ ـ ۷۸ مخ)

زرین کوب په دې خبره ټینګار کوي، چې د بایزید روښان پیر و قبایل د اکبر پادشاه له امپراتورۍ سره په ډغره شول او نږدې درې کاله یې د بابر له اولادې سره په سختو جنګونو کې تېر کړل. سره له دې، چې بایزید هم په دې جنګونو کې ومړ، خو د هغه د اولادې او پیروانو مبارزې تر ډېرو کلونو پورې روانې وې. بله دا چې بایزید روښان پښتنو او په تېره د پښتنو فرهنګ ته یو ډېر ستر میراث پرېښود، چې هغه په منظمه او سیستماتیکه توګه د هغه آثار او د پښتو تصوفي او عرفاني اشعار دي. زرین کوب وایي: "مع هذا آثار عمده ای در ادب صوفیه ـ یا در ادبیات دینی و عرفانی عصر ـ از وی باقی مانده است..." (۱ ـ ۷۸)

اوس راځو د څېړنې اساسي مسالې ته:

د روښان غوره آثار خیرالبیان او مقصود المومنین دي او له هغو وروسته حالنامه هم د هغه د دوران د فکري تاریخ حیثیت لري. د نوموړي عقاید اصلاً په خیرالبیان او مقصود المومنین کې تشریح شوي دي، خو په حالنامه کې هم مهمو مسایلو ته پام شوی دی، چې یوه له هغو د نوموړي محاکمه ده، چې تر مخه ورته اشاره وشوه.

وایي کله چې په تیراه کې ورکزو، اپریدو او د تیرا خلکو بایزید روښان ته بیعت ورکړ او د هغه پیروان شول، نو بایزید روښان د سربن ولایت یا پېښور ته د سفر نیت وکړ. نوموړی له تیراه څخه روان شو او پېښور ته ورسېد. د خلیلو

قبیلې ته ورغی او د خلیلو د قوم مشر ملک ساني په کور کې یې واړول. د ساني ملک د قوم اکثر خلک د بایزید روښان مریدان شول.

حالنامه وایي، چې د مومندو د قبیلې اسحاق نومي چې لیک لوستی سړی و، د پیر دستګیر مرید شو. د خلافت منصب یې ترلاسه کړ. په دې ډول له خلیلو، مومندو او داودزیو نه هره ورځ دوه درې تنه د بایزید مریدان کېدل. په پېښور کې د روښان د پیرۍ اوازه خپره شوه او په ترتیب سره د مهمندزیو، ګګیانو، یوسفزیو، توري او ساپیو د قومونو خلک ډلې ډلې راتلل او د پیر دستګیر مریدان کېدل.

دې کار پر ناقصو او بې علمه پیرانو باندې د حسد او کینې اور بل کړ. د ملک حبیب کور ته، چې د خلیلو د قوم مشر و، ورغلل او چیغې یې کړې، چې "نړۍ تورتم ده، محمدي دین خسوف نیولی دی." (۲_۳۳۱)

ملک حبیب ورته وویل، چې ستاسې هدف له دې وینا څه دی؟

هغوی وویل، چې پیر روښان زموږ ولایت ته راغلی او زموږ مریدان ګمراه کوي او هره ورځ دغه اور لمبې کوي. نوموړی (روښان) دعوه کوي، چې "زه مهدي یم او پر ما وحی راځي." (۲_۳۳۱) او ډېر ژر به وي، چې توره راواخلي. د اسلامي احکامو له مخې وحی یوازې پر پیغمبر نازلېږي. نو ددې لپاره، چې ډېر خلک پرده راتول نه شي، ددې علاج باید وشي.

پر هغه مهال د ټولو غورياخېلو مشري خليلو کوله او د پېښور د صوبې حاکم ته ورغلل او ورته ويې ويل، چې د ساني ملک کور ته روښان راغلی او دښمنۍ ته يې ملا تړلې ده.

حبيب ناقصو پيرانو ته وويل، چې تاسې لاړ شئ زه به يې چاره وکړم. بيا حبيب د پېښور صوبه دار جانس خان ته ورغی، عرض يې وکړ چې زمونږ ولايت ته داسې شخص راغلی، چې بې دين او بې شرعې دی او د مهدي ګرۍ دعوه کوي، خلک ورته مراجعه کوي او د هغه مريدان کېږي. که چېرې نومړی بندي نه شي، نو نن دی که سبا توره به راواخلي.

جانس خان ورته وويل، چې زه به خپني کسان ورولېږم، که چېرته هغه بې شرعې او بې دينه وي، وبه يې وژنم. په دې ډول يې څو کسه د فضيلت خاوندان پير روښان ته واستول، چې کله پير ته ورغلل، نو سلام يې وکړ. پير روښان د سلام ځواب ورکړ. بيا يې ورته وويل، چې ځيني خلک ستا په باب عجيبې خبرې کوي. پير روښان ورته وويل هرڅه چې وايي، د کينې او حسد له مخې يې وايي، د حسد او دښمنۍ خبره اعتبار نه لري.

راغلي کسان پاځېدل، جانس خان ته ورغلل او ورته ويې ويل، چې دغه سړی (روښان) کامل مسلمان او يو فقير دی او هغوی چې تاته عرض کړی، د حسد او کينې له مخې يې

کړي دي. هر څوک چې دي سړي ته په ناحقه زيان ورسوي، نو مواخذه به شي.

کله چې جانس خان د پير روښان ستاينه حبيب بخيل ته وکړه، چې هغه يو مسلمان او خداى پرسته سړى دى. ستا عرض خلاف دى. بيا حبيب بخيل وپتيپله، چې بايد ډېري بډې جانس خان ته ورکړي، چې پير روښان مړ کړي. ورونو يې هم ورسره ومنله. حبيب بخيل جانس خان ته د دولس زره روپيو وعده ورکړه، خو جانسخان هغه مهال غوښتل چې له ميرزا حکيم نه ځان ګوښى او هندوستان ته د اکبر پادشاه حضور ته ولاړ شي. "د جانس خان په زړه کې وګرځېده، چې په ناحقه د وينو توېول ناوړه پايلې لري او زه پرېکړه لرم، چې اکبر پادشاه ته ولاړ شم، هلته کېداى شي ماته ډېر زر راکړي."(۲_۲۳۲)

نو حبيب بخيل ته يې وويل، چې زه هم د سر له پاسه سر لرم که په ناحقه ويني توېي کړم، نو ميرزا حکيم ته به څه ځواب ورکړم؟ لاړ شه ميرزا حکيم ته. حبيب بخيل له جانس خان خپه شو او کابل ته ميرزا حکيم ته ولاړ. د ميرزا حکيم کاتبانو او مامورانو ته يې دولس زره روپۍ بډې ورکړې، چې د ميرزا حکيم پام دې ته راواړوي، چې پير روښان په هغه سيمه کې ووژني او ځان ته يې راونه غواړي.

د ميرزا حکيم افسران او مامورين هغه ته ورغلل او ورته ويې ويل، چې يو سړى د پېښور په ولايت کې پيدا شوى او

وايي چې "زه مهدي يم او پر ما وحی راځي" او ټول افغانان پرې راټولېږي، که ژر يې علاج ونه شي، نن سبا به خلک پاڅون ته راوبولي او هېڅوک به يې بيا چاره ونه کړای شي.

حالنامه زياتوي: کله چې مېرزا حکيم دا خبرې واورېدې، نو ويې ويل چې دا سړی راوغواړئ، چې وګورم د وژلو دی، که نه؟

همدا ډول حبيب بخيل مامورانو ته ويلي وو، چې که چېرې دغه سړی مېرزا حکيم ته ورغی، نو بيا به يې څوک مړ نه کړي، ځکه چې "جادوګر" دی، هر څوک چې هغه ويني او خبرې يې واوري، له هغه سره خبرې نه شي کولای، بلکې د هغه تر اثر لاندې راځي.

سره له دې چې مېرزا حکيم ته ويل شول، چې پير دستګير قدس سره هماغلته ووژني، خو مېرزا حکيم ونه منله. جانس خان ته يې فرمان ولېږه، چې ددغه شخص په اړه خلک خبرې کوي، هغه ماته راواستوئ، چې په حقيقت يې پوه شم. کله چې جانس خان ته فرمان ورغی، دغه فرمان يې پير روښان ته واستاوه، چې هغه فرمان وليده، ويلې ډېر ښه، زه مېرزا حکيم ته ورځم. څو تنه عالمان او ياران يې له ځانه سره کړل. کابل ته ولاړ، په لاره کې د توي قبيله وه، عبدالکريم نامي د قبيلې مشر و، د پير مريد شو.

خلوت او رياضت يې غوره کړ، يو خليفه يې هلته پرېښود او پخپله کابل ته ولاړ. کله چې حبيب بخيل د

روښان له ورتګ نه خبر شو، نو د مېرزا حکیم وزیرانو ته ورغی او ترې وېې غوښتل، چې هڅه وکړي چې روښان مېرزا حکیم ته پرېنږدي او له سرای نه بهر د هغه علاج وکړي. که مېرزا حکیم یې وغواړي، ورته وواياست چې درناوی یې ونه کړي. کله چې روښان د مېرزا حکیم دربار ته ورغی، وزیران مېرزا حکیم ته ورغلل او ورته وېې ویل، چې که حضور امر کوي دوی به شخص ته بهر سزا ورکړي او که بیا هم غواړي دلته به یې راولي. مېرزا حکیم وویل دننه یې راولئ. روښان چې کله د مېرزا حکیم دفتر ته ورننووت، نو ټول مجلس د پیر دستګیر روښان درناوي ته بې اختیاره پورته شول، مېرزا حکیم د روښان ډېر درناوی وکړ.

حالنامه زیاتوي، چې مېرزا حکیم هغه ته وویل:

"ای شیخه! خلک ستا په باب ډېر څه وایي، قاضي خان ته ولاړ شه او له هغه سره مذاکره وکړئ هرڅه چې ستا په باب ووایي، زه به پرې عمل وکړم." قاضي خان د کابل قاضي و او د وخت ډېر ستر عالم او فاضل شخص و.

د روښان محاکمه:

د حالنامې مؤلف لیکي:" کله چې پیر دستګیر قدس سره قاضي خان ته ورغی، قاضي خان د لویانو بچو ته په درس ورکولو مشغول و. نوموړي د روښان په ورتللو سره سبق پرېښود او له پیر دستګیر سره خانقاه ته ولاړ. په ډېر درناوي

PDF Compressor Pro

سره يې ورسره خبرې وکړې، ډوډۍ يې وخوړه، بيا يې خبرې پيل کړې.» (۲_۳۳۷مخ)

قاضي خان وپوښتل:

"شيخه! خلک وايي چې ته ځان ته مهدي وايې، دا خبره رښتيا ده؟"

پير دستګير وويل: دوی دروغ وايي، زه وايم چې هادي يم، د رسول الله عليه السلام لاره ښيم وعلی (علم النبی) النبي ورپېژنم او مريدانو ته طريق التوحيد ښيم. "هادي ام راه رسول الله عليه السلام را می نمايم و علم النبی دانانم و مريدان را طريق توحيد هدايت ميکنم و از ضلالت و جهل و شرک باز ميگردانم و حاسدان از روی حسد بجای هادی مهدی و به جای ولی نبی می گويند.) (۲_۳۳۷مخ)

اوس په دې ټکو لږ څه غور کوو: هادي څه ته وايي؟

هادي د لاربښود په مانا راغلی او په عرفاني ادبياتو کې قطب او مرشد ته هم وايي او يا د حق له فيض څخه عبارت کېدای شي. جامي وايي:

هست حق را دو اسم کار گذار
هر يکی را مظاهر بسيار
مظهران خلاف مظهر اين
ان سوی کفر خواند و اين سوی دين
ان دو اسم، اسم هادی است و مضل
فاش گفتم که حل شود مشکل

مظهـــران نبـــــی و اتبـــــاعش
مظهـــر ایـــن ولـــی و اشـــیاعش.(۳_۷۹۶)

همدارنګه مولینای بلخ هم وايي:

هــادی راه اســت یــار انــدر قــدوم
مصــطفی زیــن ګفــت اصــحابی نجــوم
نجــم انــدر ریــګ دریــا رهنماســت
چشـــم را بـــاروی او میـــدار جفـــت
چشـــم را بـــا روی او میـــدار جفـــت
ګرد منګیزان ز راه بحث و ګفتګو.(۳_۷۹۶)

په تصوفي ادبياتو کې پير او مرشد په بيلابيلو عباراتو يادېږي: لکه "پير"، "ولي"، "شيخ"، "قطب"، "دلاري دليل" دا هغه څوک وي، چې پوره علم او پوهه ولري. مولينا عبدالرحمان جامي په "نفحات الانس" کې د ولي او ولايت په باب ليکي:

"ولايت مشتق است از ولی و ان بر دو قسم است ولايت عامه و ولايت خاصه. ولايت عامه مشترک است ميان همهء مومنان "قال الله تعالی الله ولی الذين امنوا يخرجهم من الظلمات الی النور" و ولايت خاصه مخصوص است بواصلان از ارباب سلوک وحی عبارت عنفنا العبد فی الحق و بقاه به فالولی هوالفانی فيه والباقی به و فنا عبارت است از نهايت سيرالی الله و بقا عبارت است از هدايت سير فی

الله انگاه متحقق شود که بنده را بعد از فنا مطلق وجودی و ذاتی مطهر از لوث حدثان ارزانی دارد تا بدان در عالم انصاف باوصاف الهی و تخلق باخلاق ربانی ترقی کند."(۴_۲۳۰)

واقعي خبره دا ده، چې روښان په خپل وخت کې په مروجه علومو لاسبرى او مسلط عالم و. د هغه له استدلالونو او خبرواترو ځخه جوتېږي، چې نوموړى په فلسفه او علم کلام باندې هم تسلط درلود. د سيمه ييزو متعصبو پيرانو چې د تحجر او دوګماتيزم په جالونو کې ښکېل وو، د خپل وخت د يوه مجتهد پير او مرشد زغم يې نه درلود، نو ځکه خو يې په زوره د مغلو حاکمانو ته دده په سر ريوټونه ورکول او يا يې ورته دسيسې جوړولې.

دغه پښنه مشهور پوه او څېړونکى قلندر مومند هم په خپل يو اثر د خيرالبيان تنقيدي مطالعه کې څېړلې ده:"ترڅو پورې چې د نبوت د دعوى الزام دى، نو په خيرالبيان، مقصودالمؤمنين او صراط التوحيد کې خو څه داسې نشته، چې د هغو په بنياد د اخون درويزه يا د بايزيد انصاري د نورو مخالفينو دا خبره ومنلى شي، چې پير روښان د نبوت مدعي و. د حالنامې د بيان مطابق خو هغه د قاضي خان د يوې پوښتنې په ځواب کې بايزيد انصاري وويل"من ميگويم که هادی ام راه رسول الله عليه السلام را می نمايم و علم النبی ميدانانم و مريدان را طريق توحيد هدايت ميکنم و از ضلالت

PDF Compressor Pro

وجـه و شـرک بـاز میگـردانم و حاسـدان از روی حسـد بجـای هادی مهدی و بجای ولی نبی میگویند." (۵تنقیدي مطالعه، لا مخ)

بیـا یـې وپوښتـه:" شـنیده میشـود کـه میگـویی بـر مـن وحـی می آید؟

پیـر دسـتگیر جـواب داد: غلـط میگـوینـد مـن میفرمـایم کـه بر من الهام میشود و ندای غیب می شنوم.

بـاز پرسـید کـه در میـان وسوسـه و الهـام و میـان نـدای رحمانی و شیطانی چگونه فرق و تمییز می نمایی؟

پیـر دسـتگیر فرمـود: کـه تمیز میـان الهام و وسوسـه و میـان نـدای رحمـان(ی) و شـیطانی از دلیـل آیـت و حـدیث اقـوال مشـایخ میکـنم، هـر نـدا را الهـام کـه موافـق آیـت و حـدي و اقـوال مشـایخ (۵۳۳) باشـد آنـرا نـدای رحمـانی و الهـام مـی شناسـم و آنکـه موافـق آیـت و حـدیث نبـوی نبـود آنـرا وسوسـه و نـدای شـیطانی میـدانم بـه اعوذبـالله مـن الشـیطان الـرجیم رد میکنم."

کلـه چـې د وحـې پـه بـاب مسـالې تـه راځـو، سـم لـه واره د عقـل او وحـې د ارتبـاط مسـاله مطـرح کیـږي. فلسـفه او علـم کلام لـه عقل سره رابطه لـري او پـر عقـل تکیـه کـوي، خـو وحـې پـر الهـي احکـامو بانـدې اتکـاء کـوي. د عقـل او وحـې تـرمنځ اړیکـې پـه بشـري فکـري تـاریخ کـې یـو مشـهور او ژور بحـث دی. دا داسـې مسـاله ده، چـې زرگونـه کلونـه وخـت یـې نیـولی دی او تراوسه هم نویوالی لري.

"هرځای او هر وخت چې د ایمان او عقل ترمنځ د اړیکو مساله څېړل کېږي اړینه ده، چې د مسالې د حل انتزاعي اړخ باید په هماغه ډول پرځای پاتې شي."

د مسالې دغه انتزاعي څېړنه په واقعیت کې د فلسفې او اروا پوهنې کار دی. دا کار په لومړي سر کې په لویدیځ کې په تېره په یوناني فلسفه کې پیل شو. افلاطون چې یو سیاسي متفکر او فیلسوف و، په خپلو فلسفي زده کړو کې یې د یو الهي قانون پوه موجودیت غوره او ضرور بالله، چې وکړای شي د خپلې فاضله مدینې لپاره لازم قوانین وضع کړي.

د افلاطون د وخت یونانیان د داسې سنتو هستوونکي وو، چې د هغو پر اساس یې د خدای د وجود د اثبات لپاره دلیل غوښته او د استدلال په وسیله یې دلیل مانه. په لویدیځ کې انساني فکر د خپل صانع د موجودیت په لټه کې و. د لرغوني زمان هیڅ یوه فیلسوف "عهد عتیق" د لوی خدای د شته والي سوال د ناویل شوي جواب په توګه نه دی مطرح کړی او نه یې د رد لپاره څه مطرح کړي دي، خو ډېر ژر د یوناني او یهودي تفکر ترمنځ یو ټکر رامنځ ته شو. فیلون لومړنی متفکر و چې ویې ویل، چې سپېڅلی کتاب وحې ده، چې د خدای له خوا راغلی او یوناني فلسفه هم حقیقت ده. "دا سامي روح دی چې خدای په وحې کېویني."(۶_۵)

خو د مسلمانانو په باور وحې په یوه کتاب (قرآن) او د مسیحیانو په باور په یوه فرد (مسیح) کې تجلي کوي.

اسلام د قرآن د وحي په اړه ادعا کوي، چې د سپېڅلي کتاب له عقيدې سره ورته والی لري او د اسلام د پېغمبر پيروان ورته په درنښت سره ګوري، چې د مسيحيانو او يهوديانو له پېغمبرانو څخه زيات درناوی دی. په دې ډول وحي د هغوی په پېغام کې ده، نه د هغوی په وجود کې. پر دې اساس په دې اړه سوژه ـ ابژه (دروني ـ بروني ـ زياتره سبجيکتيف اړخ لري. پردې سربېره په عمده توګه وحي له الهي احکامو څخه متشکله ده، چې د شريعت د احکامو پيروي يې لازم شرط دی، نسبت دې ته چې له يو فرد سره عشق او وفاداري ولري. (۶ـ۷او۸مخونه)

اسلامي علوم او فقهه نور هم د وحي اصطلاح مشخصوي او پردې ټينګار کوي: "هر هغه څه چې له خدای تعالی څخه پر رسول نازل شوي وو، يو شی دی او د نبوت له ځانګړنو څخه دي. وحي په دوه ډوله ده: يو الهي کلام او بل نبوي احاديث، ځکه چې د پېغمبر اقوال هم ټول وحي بلل کېږي (قدسي حديث وحي بلل کېږي)، چې کله له جبراييل له واسطې پرته او کله د جبراييل په واسطه او کله هم د جبراييل د نفث په وسيله د نبي پر زړه باندي." (۳ـ۷۸۳)

له دې جوتېږي، چې روښان په خپل استدلال کې هغه څه چې ځرګند کړي، د شريعت مطابق يې جوت کړي دي، خو دلته د الهي احکامو او د الحاد ترمنځ مبارزه نه ده، بلکې له دې سره د علم، فلسفې، پوهې او جهالت ترمنځ مبارزه ده

دا کېدای شي، چې منشا يې په نورو مساېلو کې وي، چې وروسته پرې خبرې کوو.

په هر صورت! روښان په خپل استدلال او براهينو کې وتلی او زړور او لاسبری دی، ځکه خو د هغه مخالفين بيا بيا ددې غوښتنه کوي، چې له مېرزا حکيم سره ونه ګوري، ځکه چې د دربار عالم قاضي خان نه شي کولای له دلايلو پرته د هغه د مرګ فتوا ورکړي او له دې دا جوتېږي، چې روښان د خپل وخت له اسلامي فلسفې، علم کلام او نورو فرهنګي مساېلو سره ښه آشنا و.

د هغه له وژلو څخه د ډېر کولو بل اساسي دليل په اولس کې د هغه نفوذ هم دی، ځکه خو په ډېر لږ وخت کې يې ډېر پيروان پيدا کړل. د هغه له علم سره څوک سيال نه شته ان د هغه لوی مخالف آخوند درويزه هم چې په پښتنو کې د لاسبري نفوذ له کبله په درويزه بابا مشهور دی، د قلندر مومند په قول خپل آثار يې په خپل زوی ليکلي او هغه پخپله نه دي کښلي، خو کله چې بايزيد ګورو د هغه خير البيان او نور آثار د خپل وخت شاهکارونه دي او ترننه پورې د زياتې څېړنې وړ دي، چې هغه پخپله ليکلي دي. په هر حال د روښان بحث له قاضي خان سره څرګند او شفاف بحث دی، چې د اوسنيو اسلامي علومو په رڼا کې د هغه مخالفينو ته هيڅ ډول دليل نه ورکوي.

په دې کې شک نه شته، چې روښان له ملا سليمان

کالنجري اسماعیلیه ځخه متاثره و. دی له بېلابېلو اسلامي آثارو سره اشنا و. اسماعیلیه فرقه نږدې له هغه فرقو ځخه ده، چې په اسلامي تعلیماتو کې یوناني فلسفې ته زیات ارزښت ورکوي. بله دا چې بایزید روښان ارومرو، چې د "تقیه" له اصولو ځخه بې خبره نه و، همدارنګه روښان پر تاویل باندې هم باور درلود، لکه حالنامه چې وایي:

بیا قاضي خان ورته وویل:

"رحمت خدا باد بر دانش و بینش شما، سخن کاملان گفتی. باز پرسید که مردمان میگویند که میفرمایی که بر من از روی وحی کتاب نازل شده و آن چهل سپاره است؟ و جواب فرمود که آنچه مدعیان میگویند خلاف است زیرا که من گفتم حق تعالی از روی الهام بر دل من کتاب نزول فرموده است و نام آن خیرالبیان است، چهل البیان در آن مذکور است. چنانچه غوثیه بر غوث الاعظم از روی الهام نزول شده اما عوام الناس فرق میان وحی و الهام (۵۳۴) نمی توانند کرد، لاجرم وحی می گویند و حاسدان از روی حسد سخن باز میگردانند بجای الهام وحی میگویند." (۲_۳۳۹)

وروسته حالنامه زیاتوي:

"پیر دستګیر قدس سره در علم شریعت آنچه لازم دانست از اعتقادات و عبادات و طهارت و وضو و غسل پرسید، جواب موافق مطلبش ایشان داد پیش از آن از علم

الطریقت و حقیقت و معرفت و آنچه امر و نهی هست در آن سوال نمود جواب با صورت یافت." (۲_۳۳۹)

دلته دا خبره هم د یادولو وړ ده او هغه د شریعت اصطلاح ده. شریعت د روښان له نظره او شریعت د روښان د مخالفینو له نظره.

په دې برخه کې د اختلاف وړ ټکي دا دي، چې له شریعت څخه د روښان تعبیر او تفسیر د یو مجتهد په توګه دی. هغه د علم او فضیلت له مخې ددې توان او وس لري، چې شرعي، قرآني احکام او نصوص تفسیر او د هغو مانا او محتویات خپلو پیروانو ته تفسیر کړي، خو د هغه د مخالفینو تعبیر له شریعت څخه د وګم او جامد دی. کیدای شي په دې اړه ځانګړی بحث وشي، خو راځو د روښان اجتهاد ته.

مجتهد څه ته وايي؟

د اهل اجتهاد په باور سره واقعي احکام ان د قرآني آیتونو په باب نن ورځ مورږ ته حاصل نه دي او یوازې هغه څه، چې د قرآن په باره کې پوهېږو (ظاهري احکام) دي. د اخبار او احادیثو په باب د روایاتو او ماثوراتو په باب آن د کلیني شیخ طوسي، شیخ طبریسي او شیخ صدوق او شیخ مفید ترمنځ اختلاف او تباین لیدل کیږي، نو پر دې اساس باید له قیاس استحسان او استصحاب سره د دیني علومو

لکه اصول، تفسیر، علم الرجال و علم الدرایت او نورو له لارې د احکامو په باب اجتهاد وشي. هر څوک ددې کار استعداد هم نه لري، چې د اجتهاد مقام ته ورسيږي، خو که دا علوم يې حاصل کړي وي، ديني او اخلاقي صلاحيت يې حاصل کړی وي..." (۷_۱۴۳مخ)

همدارنګه شريعت په اصطلاح کې هغه اقوال او اعمال او احکام دي، چې خدای تعالی د پيغمبر په ژبه خپلو بنده ګانو ته ويلي او د کار او ژوند د انتظام سبب دي.

هجوري وايي:" شريعت و حقيقت از عبارات اهل الله است که يکی از صحت حال ظاهر کند و يکی از وخامت حال باطن."

ابوالقاسم قشيري وايي:

"شريعت د عبوديت په التزام امر دی او حقيقت د ربوبيت مشاهده. هر شريعت چې د حقيقت مؤيد نه وي د منلو وړ نه دی او هر حقيقت چې په شريعت مقيد نه وي نامحصول دی. شريعت د خلکو د تکليف لپاره او حقيقت د حق له طريق او تعرف نه خبر راکوي." (۳_۵۰۴مخ)

د ځينو پوهانو او علماوو په باور سره د دين په باب فهم او پوهه د هندسي حيثيت لري. ديني پوهه همېشه د عصر پوهه ده... د هر چا ... ن د هغه له شريعت څخه په فهم پورې اړه لري. لکه د طبيعت په باب د افرادو پوهه. خبره دا ده، چې شريعت الهي احکام دي او پر خپل ځای ثابت دي، خو د

هغو تعبير او تفسير په افرادو پوري اړه لري، د وخت په علماوو پوري اړه لري او د شريعت پخپله ثابت پاتې کېږي. د انسان فهم او پوهه د وختونو په پوړيو کې د شريعت په باب بدلون مومي. له دې ټکي څوک انکار نه شي کولای، چې د شريعت ثابتو احکامو د متفکرانو د درک په هنداره کې بېلابېل ډول انعکاس کړی دی. دين د خدای مال او احکام دي، خو ديني معرفت موږ جوړ کړي دي. الهي شريعت د خدای له خوا دی، خو فهم يې بشري دي لکه طبيعيت چې خدای هست کړی دی، خو د فيزيک علم او رياضي موږ کشف او جوړه کړې ده.

عبدالکريم سروش ليکي:

"ديني معرفت له دين څخه د سمو او ناسمو پوهېدنو ټول دی. زموږ په نظر د حکيم سبزواري درک ناسم دی، خو موږ په دې قضاوت کې له دين سره خپل درک، له دين څخه له يوه بل درک سره پرتله کوو (مثال) نه له دين سره او اصولا په هرځای کې ددې پوهې او پر دين باندې د پوهې ترمنځ تعارض رامنځ ته کېږي چې دا پخپله په ديني مسايلو کې د. ډېرو مسايلو د کشف کيلي ده." (۸_۶۸مخ)

په دې ډول د روښان او د هغه د مخالفينو د اختلاف اساسي مسايل (که يواځې په ديني او مذهبي سطح کې وګورو) له دين څخه د درک مساله ده. د روښان مخالفين د وخت اـه لاسبرې دستګاه سره په رابطه کې و. حال دا چې

روښان په خپل وخت کې متداوله علوم لوستي وو. سفرونه يې کړي وو او د هند او منځنۍ آسيا له فرهنګونو سره آشنا و. پر دې اساس ده، چې د روښان درک له ديني او مذهبي احکامو او اصولو څخه د يو عالم درک و او د هغه د مخالفينو درک له دې څخه ډېر ټيټ و. دا ساده خبره نه وه، چې مغلي اکبر پادشاه د هغه د مريدانو په حلقه کې شامل شو او يا دا چې مېرزا حکيم هم هغه ته د حالنامې په حواله بيعت وکړ او د خپل پير او مرشد په توګه يې ومانه. دا ټول او ټول د روښان په تبحر او فضيلت پورې اړه لري.

بله دا چې د روښان د فرهنګي پوهې سطح ډېره اوچته او د ناقصو پيرانو د زغم وړ نه وه.

په ديني مطالعاتو کې تصوفي او عرفاني فهم او پوهه تل د تحجر په وړاندې يو پرمخ تلونکی ګام و او روښان له دې نعمت نه هم برخور و. لکه چې وايي:

قاضي خان ترې پوښتنه وکړه، چې دا نعمت دې له چا او له کومې کورنۍ ترلاسه کړ؟

"پير دستگير قدس سره فرمود که طريق ماچون طريق ويسيه است از طفيل حضرت رسالت پناه بی واسطه غير حق تعالی عنايت فرموده و از علم لدن بهرمند گردانيده و معانی قرآن کشف نموده و ترتيب دادن مقامها و امر و نهی در آن منزل ها در دل من (۵۳۵) القاء کرده و به تکميل ديگران امر فرموده." (۲_۳۴۰)

وروسته قاضي خان وويل:

"بارک الله علیک یا شیخ پیر کامل و مکمل! هر که بدست تو توبه کند و در متابعت تو درآید از معرفت الله و از علم توحید بهره مند گردد ان شاءالله تعالی." (۲_۳۴۰)

له هغه وروسته د بایزید حاسدان قاضي خان ته ورغلل او ورته ویې ویل که شیخ ملامت شوی وي مونږ ته یې حواله کړه، چې ویې وژنو. قاضي خان پوه شو، چې د شیخ دښمنان ډېر دي، نو د خپلو طالبانو په بدرګه یې مېرزا حکیم ته وروست.

مېرزا حکیم ته یې وویل:" شیخ مرد کامل و مکمل است که هر دو در متابعت اودرآید از معرفت ذات و از علم توحید بهره مند گردد و آنچه حاسدان در حق او افتراء نموده بودند، همه دروغ و بهتان بود. چون میرزا حکیم از زبان قاضی خان وصف پیر دستگیر شنید، فرمود: من مرید شیخ میشوم و چون وزیران و امیران میرزا حکیم از میرزا چنین شنیدند، جمع شده عرض نمودند که رعیت و محکوم ما مردم افغان است و همیشه با ایشان جنگ و جدال داریم، زن و فرزند ایشان را به بند می آریم و از ایشان خراج میستانیم. چون میرزا مرید شیخ شد، کی روا دارد که از افغانان خراج ستانی و یا فرزندان ایشان در قید آریم؟ الحال بودن ما در سرزمین ممکن نیست، میرزا مایان را رخصت نمایید تا پیش اکبر پادشاه برویم چون میرزا حکیم (۵۳۷) دیدند که وزراء و امراء از من برگشتند، لاچار شده

PDF Compressor Pro

پیر دستگیر را فرمود: یا شیخ! تو در میان این قوم چرا میباشی که این طایفه ی اند که طهارت و غسل، جنابت را نمی دانند، قدر تو چه دانند؟ و از تو چه نفع گیرند. چون پیر دستگیر قدس سره از زبان میرزا حکیم چنین شنیدند، فرمود که حق تعالی تولد من درین زمره گردانیده و بر عالمی که وارث نبی است علیه السلام لازم و امر است که بی راه را راه نماید و جاهل را عالم گرداند. اگرچه هدایت و ضلالت بدست قدرت حق تعالی است، چنانچه میشنوی قوله تعالی "یضل من یشا و یهدی من یشا" اما نبی و وارث نبی مامور است به رسانیدن امر و نهی ما علی الرسول الالبلاغ. (۳_۳۴۲)

له هغه وروسته روښان له کابله روان شو، جلال آباد ته ورسید، د ځای حاکم ورته مېلمستیا وکړه او د غره پر سر یې واوره ولیده، ترې وې پوښتل دا په اصل کې څه دي؟ او څه ورته وایي؟

"پیر دستگیر جواب فرمود که اصل آن آب است از سبب سرما منجمد گشته نامش بر شد الحال آنرا برف خوانند چون حرارت آفتاب غالب شود باز آب گردد، تمثیل کثر باد دریایی وحدت هم چنین است..."(۲_۳۴۳)

بیا څه وخت په پېښور کې و او له هغه ځایه هشنغر ته ولاړ، ځکه جانس خان بدل شوی و او معصوم خان ته د پرو حاسدانو ناسم رپوټونه ورکول.

د عقيدې له مخې:

ګورو چې روښان په خپل بحث او خبرواترو کې ځان د "ويسيه" فرقې پيرو هم بولي، چې په هند او خراسان او فرهنګي حوزه کې ددې فرقې پيروان ډېر لږ پېژندل شوي دي او که وو هم، ډېر پياوړي نه وو.

"ويسيه" طريقه د يوه تن عربي زاهد په طريقې پورې اړه لري، چې په اسلامي معارف کې اويس بن عامر بن جز، بن مالک قرني له بني مراد څخه (د ۳۷ هجري کال مړ) پورې اړه لري. قرن د هغه سيمې يا غره نوم دی، چې په نجد کې واقع و يا د هغه ډلې وګړيو چې د بني عامر بن صعصعه لفطفان په نامه، چې بني قرن نوميږي، اړه لري. اويس قرني په يمن کې ژوند کاوه، له پيغمبر سره يې د ليدو او خبرو مجال پيدا نه کړ، خو څرنګه چې پرهېزګاره سړی و، پيغمبر هغه ستر شخص باله او د نوموړي په باب يو نبوي حديث روايت دی، چې:"انى لاجد نفس الرحمن من قبل اليمن" يا "انى اشم رايحت الرحمن من قبل اليمن." (۹ـ۱۸۹مخ)

دغه احاديث د نوموړي مرشد د نور زيات شهرت او بزرګۍ سبب شول. ځينې په دې باور دي، چې اويسيه فرقې له حضرت خضر څخه الهام اخيستی، چې د سعيد نفيسي په نظر سم نه دی، خو پير روښان په حالنامه کې د حضرت خضر د الهاماتو بيا بيا يادونه کوي. له دې څخه مطلب دا

دی، چې شخص د هیڅ پیر مرید شوی نه دی، یا یې د خپل وخت له هیڅ پیر څخه لاس نیونه نه ده کړې، خو غیبي الهام ورته شوی دی. لکه چې د پیر روښان سیر و سلوک هم ددې ادعا ثبوت کېدای شي.

په تصوفي طریقو کې د هر هغه چا یا د متصوف سلسله، چې په کومې مشخصې طریقې پورې مربوطه نه وي، هغه ته اویسي وایي. د سعید نفیسي په قول سنایي غزنوي، فریدالله عطار، شمس الدین حافظ شیرازی او... له دې ډلې بللي دي.

دغه ټول اوصاف او مشخصات د پیر روښان په افکارو کې لیدلای شو. نوموړی د کومې خاصې فرقې پیرو نه دی، بلکې د خپلې جوړې کړې لارې مبدع او جوړوونکی دی.

له دې هم جوتېږي، چې پیر روښان په ژوره توګه له فارسي او عربي فرهنګ سره آشنا و او په مذهبي، عرفاني او تصوفي طریقو او مکاتبو کې یې پوره مطالعه درلوده. حالنامه ځای ځای د استدلال د تقویې او بنیاد لپاره د مولینای بلخ، عبدالرحمان جامي، فریدالدین عطار او حافظ شیرازي شعرونه رانقلوي. ددې مانا دا کېدای شي، چې د پیر روښان پیروان او ښوونځی له دغه مفکرینو څخه اغېزمن وو.

پیر روښان پر علم شهود او علم لدن باندې باوري و. "علم لدنی یعنی آنچه از راه کسب و درس دست ندهد علم اولیا و انبیا را علم لدنی گوید." (۳_۱۹۶)

د پوهې او معرفت له مخې پیر روښان پر علم لدن باندې د پوهېدو دعوه کوي. دا هغه امتیاز دی، چې عادي پیران یې د پوهې وس نه لري. پر دې اساس نوموړی د اشراقي پوهې او معرفت په لوړو پوړیو کې ځان احساسوي.

له ټولنیز پلوه:

یو بل ټکی، چې له دې محاکمې جوتېږي، هغه د مسالې ټولنیز اړخ دی. د مېرزا حکیم وزیران او صوبه داران په ډاګه وایي، چې د روښان قوم (افاغنه) زموږ رعیت دی. که چېرې دی (روښان) وبښل شي، نو دده رعیت به دده ملاتړ وکړي او موږ ته به له باج او خراج څخه ډډه وکړي. دا خبره په نهایت کې سمه وخته او له دې دا هم جوتېږي، چې څومره او په کومه اندازه پښتنانه قبایل د مغلي حاکمانو له مظالمو او استبداد څخه تنګ وو. د امپراتور اکبر له اداري سره د پښتنو قبايلو شخړه او د بایزید د پیروانو جنګونه د یو ناخبره او راټوکېدلیو پاځونونو استازي کوي.

له ټولنیز پلوه دا ټکی هم تړې جوتېږي، چې په پښتني ټولنه کې له عقیدوي پلوه انقطاب د ټولنیز او سیاسي انقطاب زېږنده وه. په دې مانا چې د امتیاز خاوندان پیران او بې علمه ملایان د مغلو په سرکاري سازمان پورې تړلي وو، چې په سر کې یې ترمذي او بیا اخوند درویزه راته.

پیر روښان په همداسې شرايطو کې ځان احساس کړ، چې

PDF Compressor Pro

بايد دغه اولس ته له فکري پلوه نجات ورکړي، چې د نوي تفکر خپريدنې د اور د لګېدو سبب شو او د مغلو په لويه امپراتورۍ کې يې د کلونو لپاره اور بل کړ، چې وروسته بيا دغه رسالت يو بل نسل يعني ايمل خاني، دريا خاني او خوشال خاني نسل ته پاتې کېږي، هغوی توره رااخلي او پاڅون کوي.

PDF Compressor Pro

ماخذونه:

۱_زرین کوب، عبدالحسین. دنباله‌ء جستجو در تصوف ایران. ایران، تهران کال.
۲_ابابکر قندهاری. حالنامه‌ء بایزید روښان، چاپ گستتنر اکادیمی علوم افغانستان.
۳_سجادی، سید جعفر. فرهنگ اصطلاحات و تعبیرات عرفاني، تهران، ایران
۴_داکتر غنی، قاسم. تاریخ تصوف در اسلام، چاپ ایران، تهران چاپ دوم، ۱۳۳۰
۵_مومند، قلندر. د خیرالبیان تنقیدي مطالعه. پېښور چاپ
۶_اج. اربری. عقل و وحي در اسلام. ت حسن جوادی تهران، ایران
۷_طبری، احسان. برخي بررسیها و جنبش های اجتماعي در ایران...
۸_سروش، عبدالکریم. قبض و بسط تیوریک شریعت.
۹_نفیسی، سعید. سرچشمه تصوف در ایران.

PROPERTY OF ACKU 16112

ACKU
B
1.237
KAR
16112

Mystic and Philosophic Profile of Bayazid Roshan as Reflected in Halnama

Researched by:
M. Akbar Kargar

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ـ جرمني
VEREIN ZUR FORDERUNG DER AFGHANISCHEN KULTUR E.V
د خپرونو لړ (۸۵)

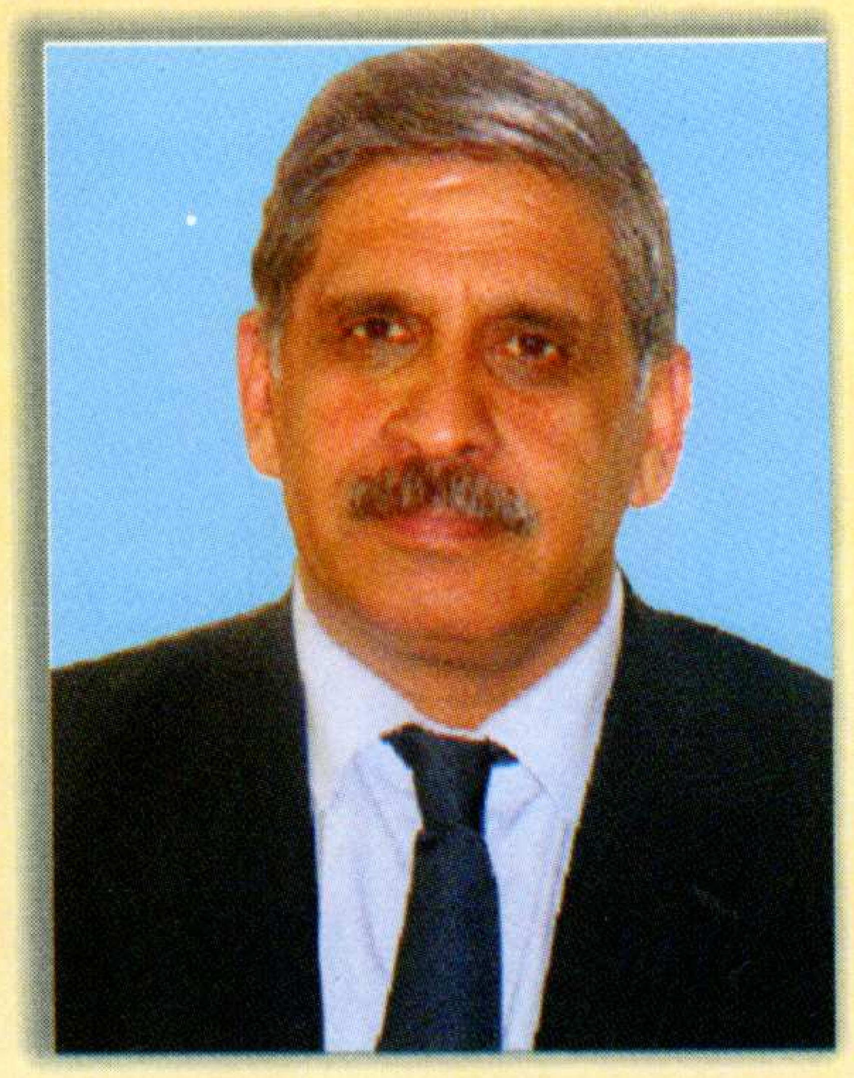

محمد اکبر کرگر په ۱۳۳۲هـ ش کال د کونړونو په مزار دره کې زېږېدلی، په خپل کلي کې د لومړنيو زده کړو وروسته د ابن سينا په لېسه کې شامل او په ۱۳۵۶ش کال کې د کابل پوهنتون د ادبياتو او بشري علومو د پوهنځي د فلسفې او ټولنيزو پوهنو له څانګې فارغ شوی دی.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library